

Національна академія державного управління
при Президентіві України

**С.О.Телешун, О.Р.Титаренко,
І.В.Рейтерович, С.І.Вировий**

Вступ до політичної аналітики

Навчальний посібник

За загальною редакцією професора С.О.Телешуна

Київ
Видавництво НАДУ
2006

УДК 32.351:303.7:303.094.6

ББК 66.3/4Укр/

В 24

Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління при Президентові України. Протокол № 128/13-13 від 30 листопада 2006 р.

Авторський колектив:

С.О.Телешун, О.Р.Титаренко, І.В.Рейтерович, С.І.Вировий

Рецензенти:

В.П.Андрущенко, ректор Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, доктор філософських наук, професор, академік АПН України;

В.Г.Бодров, завідувач кафедри економічної теорії та історії економіки, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки;

Р.А.Калюжний, начальник кафедри теорії держави і права Київського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

В 24 Вступ до політичної аналітики: Навч. посіб. / Авт. кол.: С.О.-Телешун, О.Р.Титаренко, І.В.Рейтерович, С.І.Вировий; За заг. ред. С.О.Телешуна. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 220 с.

ISBN 966-619-214-4

У навчальному посібнику розглянуто основні методики і форми політичної аналітики, прогнозування та консультування. Розкрито зміст політичного аналізу, мови політики та основних методів політичної аналітики, спрямованої на підвищення ефективності підготовки державних службовців, представників органів місцевого самоврядування, громадських та політичних діячів. Крім теоретико-методологічного аналізу, автори пропонують розглянути читачам дієві практичні методики політичного аналізу та прогнозування.

Навчальний посібник розрахований на державних, громадських і політичних діячів, службовців, науковців, студентів і всіх тих, хто цікавиться проблемами політичної аналітики та прогнозування в умовах реформування політичної системи України.

УДК 32.351:303.7:303.094.6

ББК 66.3/4Укр/

© С.О.Телешун, О.Р.Титаренко, І.В.Рейтерович, С.І.Вировий, 2006

© Національна академія державного управління при Президентові України, 2006

ISBN 966-619-214-4

ВСТУП

Світом править інтерес. Ця класична фраза визначає природу розвитку суспільства. Водночас якість державної влади, політична зрілість і професіоналізм основних політичних гравців визначаються професійною здатністю відчувати баланс суспільних інтересів.

Президент США Франклін Делано Рузвельт казав: “У політиці немає випадковостей. Якщо щось сталося, значить так було заплановано”. Ця фраза фактично визначає зміст і завдання політичної аналітики як науки, що відслідковує процеси суспільного розвитку, окреслює коло основних гравців та їх інтереси, прогнозує розвиток політичних, громадських та державних інституцій, а також допомагає політичним діячам, державним службовцям, експертам, науковцям сформувати бачення та стратегію державного розвитку.

Для того, щоб сформувати ефективно діючу систему державної влади, українському політичному істеблїшменту необхідно сприймати інформацію не як відповідне фонове середовище, що забезпечує їх діяльність, а як суму знань про суспільні явища, властивості та закономірності перебігу процесів, які можна використовувати в практичній діяльності у вигляді механізму реалізації політичного курсу. Тільки в цьому випадку український політикум набуває ознак інтелектуального провайдера в суспільстві, а управлінська еліта стає ефективним державним менеджером.

Термін “політичний аналіз” вперше був використаний американським ученим Ч.Е.Ліндбломом у 1958 р. На думку більшості вітчизняних та зарубіжних фахівців, політичний аналіз об’єднує систематичну оцінку технічної здійсненності й політичної життєздатності альтернативних політик, планів, програм, стратегій, їх конкурентність у суспільному процесі, спроможність їх реалізації та прогнозування наслідків обраної політики.

Процес політичного аналізу та прогнозування передбачає шість основних етапів, причому незалежно від того, в якій сфері він використовується:

1. Визначення, верифікація і деталізація проблеми.
2. Встановлення оціночних критеріїв (технічної здійсненності, економічної і фінансової можливостей, політичної життєздатності, адміністративної дієвості) запропонованих рішень і технологій.
3. Ідентифікація альтернатив.
4. Оцінювання альтернативних політик.
5. Зіставлення різних варіантів рішень вищезазначених проблем та їх роз'яснення.
6. Моніторинг наслідків прийнятих рішень та розробка наступних кроків.

При використанні політичного аналізу застосовуються теоретичні та емпіричні методи, що базуються на соціально-економічних, політичних, правових, соціологічних та інших підходах, які дають змогу розкласти поставлену перед політичним, громадським і державним діячем проблему на окремі складові, використовуючи більше двох десятків форм науково-аналітичної діяльності.

На політичному аналізі базується також аналіз державної політики, який досліджує внутрішньодержавні та міждержавні процеси і механізми. Йдеться насамперед про систематизацію і вивчення фактів, явищ, ситуацій шляхом їх розчленування на складові з метою вивчення їх першопричин. Крім того, політична аналітика в поєднанні з аналізом державної політики розглядає джерела розвитку, структуру діючих сил, пошук основних факторів та інтересів, що обґрунтовують логіку їх діяльності.

Аналіз державної політики в сукупності з політичною аналітикою є однією із складових форм професійної діяльності державних діячів і службовців, яка потребує інформації, соціальних знань, професійного досвіду, інтуїції та вміння бачити явища в їх реальній динаміці, в причинно-наслідкових та інших зв'язках. Це шлях до системного державного передбачення і прогнозування, до наукового синтезу, тобто створення достатньо повного, цілісного, конкретного уявлення про об'єкт, який реалізує державно-політичний істеблїшмент.

Кінцева мета такого аналізу - підготовка і прийняття фахових виважених державних рішень з реалізації тактики і стратегії державної політики. Саме тому найближчим часом в Україні (і у світі загалом) найбільш перспективною галуззю науки є аналітична кратологія (складова політичної аналітики) - наука про формування, розвиток і прогнозування поведінки влади в різних умовах.

У цій системі значне місце посідає аналітична школа права, яка концентрує свою увагу на поведінці суверенних і юридичних інституцій, аналізуючи правові норми з метою з'ясування змісту проблем, що традиційно вважаються юридичними.

Маючи теоретичну базу аналізу суспільного розвитку, політичну волю основних гравців, громадяни України вправі чекати від політичних і державних діячів творчої мобілізації суспільства, яка може реалізуватися за умов пріоритетного розвитку та функціонування наступного комплексу: “інформація + інтелект + інновації реалізація”.

Проте тільки демократично зріла і фахово здібна державна влада зможе визначити конкретні цілі, форми та терміни проведення реформ, характер і динаміку перехідного періоду та реалізувати в позитив кризовий потенціал суспільства.

Проблемами розвитку Української держави є не стільки кризові явища перманентного характеру, скільки відсутність системного передбачення та запобіжного аналізу, а також пошук дієвих моделей компромісу, створення і апробація технологій порозуміння, конструктивних взаємин та обопільної взаємодії між органами влади, державного управління, політичними інституціями, між суспільством і засобами зв'язків з громадськістю. Тому є доречною думка, що сформувалася в українському політикумі, про те, що всі знають проти кого боротися, але не знають, як реалізувати волю тих, хто бореться (йдеться насамперед про пересічних громадян України). На жаль, український політикум, починаючи з 1991 р., зосередився не стільки на виробленні ідеологем розвитку суспільства як систе-

ми ціннісного уявлення про організацію, а головне, реалізацію майбутнього, що дійсно відповідає цілям, інтересам та установкам політичних сил, скільки на формуванні міфологем як технології реалізації суб'єкта креативу, що спрямований на взяття і утримання владних повноважень та концентрації в руках окремих осіб і груп власності та фінансів.

Тому стали крилатими фрази різних українських президентів: “маємо те, що маємо”, “ви скажіть, що будувати, а я побудую...”, “любі друзі” та “маленькі українці” тощо.

У цій ситуації політичний аналіз, що проводиться державними і громадськими діячами, політиками, експертами, науковцями стає безперервним у часі процесом, чутливим до соціально-економічних і гуманітарних змін, а не залишається формально-теоретичним описом форми правління держави та діяльності її інститутів.

Метою аналітика, якщо він таким себе вважає, незалежно від місця його діяльності, є визначення ефективно існуючого устрою та технологій його реалізації в контексті швидкості та якості прийнятих рішень на всіх ланках і всіх гілках державної влади.

Політичний аналітик, що готує фаховий продукт, на відміну від науковця, громадського і політичного діяча, досліджує ефективність взаємодії органів державної влади між собою та розробляє практичні (прив'язані до часу і ситуації) рекомендації щодо усунення існуючих недоліків. У цій діяльності важливо не тільки розкласти на деталі існуючу систему влади та вказати на окремі недоліки в діяльності державного механізму, а й змоделювати його в майбутньому і визначити його ефективність.

Аналіз державного устрою та його управління не може бути відірваним від політичного життя та політичних процесів. Моделюючи варіанти більш ефективного розвитку державної системи, потрібно враховувати не лише теоретичні засади досліджуваної проблеми, які можуть залишитися на папері інтелектуальними, але не ефективними потугами, а й “людський фактор”. Йдеться про:

1. Готовність тих, кому аналітик готує свої пропозиції (мова може йти і про народ у цілому), сприймати зміст реформ. Навіть якщо теоретичний аналіз дасть позитивну оцінку сприйняття, потрібно розробити систему засобів по впровадженню даної ідеї в суспільство.
2. Ставлення до даного питання з боку основних політичних гравців та груп політико-економічного впливу незалежно від того, перебувають вони при владі чи в опозиції. Наприклад, моделюючи поведінку Президента, Прем'єр-міністра в нових політико-правових умовах конституційної реформи, необхідно враховувати інтереси груп, які їх підтримують і які будуть втрачати або набувати додаткові важелі впливу, а значить формувати власну політику - економічну перспективу. Одночасно потрібно зіставити політичні, організаційні, інтелектуальні, кадрові, фінансові, інформаційні ресурси основних гравців та точки конфлікту на шляху реалізації реформи, які можуть негативно позначатися на роботі влади.
3. Необхідно також враховувати фахову і психологічну підготовку тих, хто забезпечуватиме реалізацію запропонованих реформ, їх готовність бути адекватними змінам, конкурентоспроможними при прийнятті рішень і готовими нести політико-юридичну відповідальність за прийняті рішення.

Якщо не враховувати вищезазначені чинники, аналітик отримує продукт, який ніколи не буде використаний у державно-політичній діяльності. Це стосується також і спроб окремих політиків та експертів некритично перенести на українські реалії міжнародний досвід, не враховуючи національну специфіку, традиції, культуру.

На сьогодні аналітик або експерт має допомогти державному, громадському, політичному діячеві, державному службовцю (ще краще, щоб вони самі мали навички аналітичної роботи) розібратися в засадах стратегічного планування розвитку держави і стратегічному управлінні, яке можна представити у вигляді формули: “нове бачення - цілі - результат”. При цьому головне, щоб бачення було системним і комунікативним.

У перехідні та кризові періоди політична конкуренція і політична комунікація поширюються на двох рівнях і вимагають більш якісного і відповідального політичного аналізу. Насамперед це залежить не тільки від основних політичних гравців та їх команд, які повинні формулювати і реалізовувати основні принципи розвитку суспільства, а й від “лідерів думки”, які перебувають у середині цього суспільства.

Отже, викривлення в процесі інформування і політичного аналізу цієї інформації, її нестача або надлишок, помилковість або свідоме підтасування інформації без урахування соціально-психологічних властивостей суб’єктів політики, що змагаються за владу, їх авторитаризм, неконтрольований егоїзм і власні амбіції при порушенні загальноприйнятих правил і норм призводять до паралічу в системі управління й управлінських інновацій.

Перифразуючи колишнього держсекретаря США та лауреата Нобелівської премії Генрі Кісінджера, ефективність роботи органів влади визначається здібністю збирати та аналізувати інформацію, розуміти приховані причини подій, а також визначати гіпотези від керівництва до дії.

Таким чином, політична аналітика - це фахова оцінка змісту й розвитку суспільних процесів та системної реалізації політики на всіх її рівнях; визначення якості впливу на задіяні суб’єкти й об’єкти політичного процесу за їх інтересами; передбачення і прогнозування ймовірних результатів від запропонованих технологій реалізації політичного курсу з метою унеможливлення негативних наслідків, що виникають у процесі його здійснення; на основі наявної інформації, що виникла з конкретних даних, зібраних у процесі дослідження, і запропонованих технологій, кадрового й інтелектуального потенціалу вчасне внесення коректив у реалізацію політичного курсу, результатом чого буде підтримка основних політико-економічних гравців та більшості громадськості.

Відповідно до цього політичне прогнозування у системі влади - це процес розробки науково обґрунтованих та виважених міркувань про можливий розвиток суспільно-політич-

них процесів на перспективу, альтернативних шляхів їх реалізації, а також розробки системних рекомендацій, прив'язаних за часом та ситуацією до практичної діяльності.

Оскільки вже розглянуті інформаційно-аналітичні аспекти прийняття політичних рішень, було б доцільно згадати і про процедури їх реалізації.

На думку ряду соціопсихологів, політологів і політичних діячів, існують три основні моделі прийняття рішень:

- формальна, що передбачає наявність чітко побудованої ієрархії системи зв'язків, стосунків та реалізації прийнятих рішень;
- змагальна, яка сприяє створенню альтернативних інформаційних потоків та висуванню конкурентних проектів рішень. Така модель сприяє тому, що інформаційні потоки доходять "догори" як традиційним шляхом, так і оминаючи бюрократичні механізми;
- колегіальна, що потребує колективного пошуку найоптимальнішого проекту рішення. Але, на відміну від змагальної моделі, діяльність центру прийняття рішень полегшується роботою колегіальних команд із збереженням певної ієрархії. Кожна з цих моделей має свої сильні і слабкі сторони.

Професіоналізм же українського політичного та державного істеблiшменту, на нашу думку, повинен визначатися формулою управлінського менеджменту: ідея - інформація - аналіз - запропонована система дій (нові технології реалізації) - розподіл функцій або сфер відповідальності - професійна селекція - матеріальні ресурси - приблизний час на реалізацію поставленої мети та аналіз якостей отриманого продукту.

І так все починається спочатку за однієї умови - присутності в цьому логічному ланцюгу громадянина держави, який є не тільки носієм вищої влади, а й матеріально, у вигляді податків, забезпечує діяльність державних інституцій. Якраз на цьому рівні і виникає основна загроза - небезпека відчуження від влади значної частини суспільства, коли замість соціалізації українського громадянина відбувається його штучна політизація. Мова насамперед іде

про підміну загальнодержавних та політичних інтересів вузькокорпоративними, домінуванням судових рішень над волею громадян у політичній сфері, медіократією, політичним цинізмом перехідного періоду тощо.

Останні події в Україні (початок 2006 р.) можуть говорити про розбалансованість системи національних інтересів, яку намагаються реалізувати основні політичні гравці, що перемогли спочатку на президентських, а потім на парламентських виборах 2006 р. Свідченням того є шалена боротьба основних фінансово-промислових і політичних груп впливу за економічний та політичний простір.

Певною мірою можна також говорити про те, що Україна знову, як і в 1991 р., опинилася на черговому перехідному етапі суспільного розвитку. Після “романтично-бюрократичного”, “адміністративно-фінансового” та “олігархічно-кланового” етапів розвитку країни “помаранчева революція” надала шанс Україні, шанс якісного переходу до “традиційної” демократії, основою якої, безумовно, є розвинуте громадянське суспільство. Проте в цей період суттєво змінилися функції основних суспільних інституцій, за яких був втрачений взаємний контроль за дотриманням основних “правил гри” у вигляді “суспільного контракту”.

Держава послабила, а деякі експерти і політики наголошують, що “продала” функції суспільного арбітра одному із суб’єктів суспільного процесу - потужним ФПГ, ТНК та їх політичним групам тиску, які, беручи її апарат на утримання, перебирають не власні їм контрольні та громадянські функції, формуючи через політичні та “громадські” “надбудови” нові правила гри у сфері політики та економіки.

На думку аналітиків, ці 3% “надвпливового населення” України формують нові політико-економічні правила гри, залучаючи до супроводження власних проєктів 5-12% найбільш активного “заполітизованого” населення держави, яке формально або неформально обслуговує основних політичних гравців. Використовуючи нові інформаційні технології, медійні ресурси, політичні проєкти,

державну бюрократію та “суспільних радикалів” “новий соціальний клас господарів життя”, формуючи нові владні відносини, намагається уникнути підписання “горизонтального контракту” суспільної злагоди між більшістю членів громадянського суспільства, уникаючи політико-юридичної відповідальності перед конкретним громадянином.

Значна ж частина населення, крім окремих ситуацій, випадає з політико-економічних процесів загальнодержавного рівня, що, з одного боку, створює додаткову соціально-політичну напругу, а з другого - соціалізує їх як незалежних індивідуумів, що є гарантами незворотності демократичних змін. Ця частина населення починає ставати громадянами, розуміючи, що реалізація їх майбутнього і майбутнього їх держави у власних руках. Тому становлення громадянського суспільства не зводиться тільки до явищ політичного характеру, таких як демократія і парламентаризм. Наріжним каменем цього процесу є системна пріоритетність права індивіда як самостійного суб'єкта суспільного процесу.

Справа в тому, що на відміну від політичної природи розвитку суспільства, яка побудована на компромісах між основними гравцями і суспільством, рівень і зрілість громадянського суспільства визначається інтегрованістю громадян у суспільні процеси з правом впливу на формування державної політики. Українським політикам, громадським і державним діячам потрібно говорити не тільки про розвиток громадянського суспільства, а й про перехід до наступної його форми - мультимедійного суспільства, з чіткою класифікацією суб'єктів політичного процесу, дефініцій права та власності. Це пов'язано з тим, що в Україні у більшості сфер суспільного життя практично відсутній конкурентний ринок інтелектуальної власності, що провокує політичний істеблішмент на монополізацію політичного простору України.

Ситуація погіршується також тим, що в країні поки що відсутні:

а) відносно довгострокова, об'єднуюча націю державницька ідеологія;

- б) формула реформування суспільств;
- в) інноваційні технології впровадження реформ та загального управління державою;
- г) юридично та політично відповідальні кадри, здатні взяти на себе роль “провайдерів” реформ;
- д) підтримка населенням основних політичних гравців у їх реформістських потугах.

Попри наявні проблеми українське суспільство поступово виріває для визначення місця громадянина в політиці. Формуючи засади середнього класу, суспільство поступово перетворює громадянина із об’єкта в суб’єкт політики, який починає самотужки або через громадські утворення і правові інституції творити політику, претендуючи на роль станового хребта суспільства.

Виходячи з цього політики, громадські та державні діячі повинні стати суб’єктами конкурентних змагань за право бути інтелектуальними провайдерами реформування і розвитку суспільства. Залучення ж пересічних громадян та фахівців до державного управління й експертного співтовариства дасть змогу створити атмосферу взаємної довіри та заручитися електоральною підтримкою у прийнятті важливих державних рішень. Особливо це торкається так званих “революційних” періодів, які характеризуються відсутністю сталих законів, масовим невдоволенням наявним станом справ, падінням рейтингів кумирів тощо.

Українська реальність є такою, що поки не сформувала традицій суспільної довіри. За наявності законів громадяни і політики нічого не сприймають на віру. Існує тільки постійний рух - постійна криза з її позитивним і негативним вектором спрямування, коли реформи мають шанс стати “нескінченною піснею” українських політиків.

Суттєвого значення для визначення темпів і якості реформ набувають форми і глибина проникнення кризи в суспільні інститути. Вони свідчать про те, наскільки вищі органи державної влади можуть повно й ефективно реалізовува-

ти власні рішення в усіх сферах суспільного життя. Органи влади змушені змагатися з багатьма центрами впливу, що мають можливість змінювати на свою користь виходячи з власної, корпоративної, політичної доцільності зміст і форму управлінських рішень.

Державна влада стикається з постійним зниженням ефективності власного політичного регулювання, поступово втрачаючи підтримку громадян власної країни і прихильників за її межами.

Сучасний перехідний період однаковою мірою стосується як державних інституцій, так і суспільства в цілому і характеризується системною нестабільністю, яка має наступні риси:

- суспільні процеси штучно заполітизовані;
- нерозвинені інститути громадянського суспільства;
- невиразні соціальна структура суспільства та інтереси його основних соціальних груп;
- корумпованість державного апарату та його тісний зв'язок з політичними групами впливу основних фінансово-промислових груп тощо.

За цих умов постає нагальне питання щодо здатності органів влади:

- здійснювати свої конституційні повноваження і не допустити у політичному просторі України нелегітимних силових дій;
- адекватно реагувати на соціально-економічні та політичні зміни в державі;
- не допустити руйнування конституційного устрою і довільних змін правового простору;
- не допустити зниження ефективності виконання владою своїх повноважень та відсутність результатів щодо структурних змін у суспільному розвитку;
- розподіляти політичні функції серед національного істеблшменту та унеможливити виникнення громадянських конфліктів та розпад держави.

Проте основною небезпекою для демократії стає сама демократія з її формальністю та нестабільністю. Насамперед

йдеться про змістовне, а не формальне наповнення демократичних інститутів і процедур інтересами громадян, тобто народовладдям.

У кризових умовах боротьби за владу зміна політичної культури та політичної практики формування “неписаних правил гри” вимагає від влади, основних політичних гравців та громадян добровільного та неухильного дотримання “суспільного договору”.

Суспільство може підтримувати владу, навіть тоді, коли вона не є ефективною. За цих умов підтримка населення може ініціюватися як державною владою, так і політичними й громадськими структурами, що спонукають масову свідомість відтворювати позитивні оцінки діяльності правлячої влади. Але таке партнерство повинно базуватися на засадах відносної стабільності державних інституцій, незмінності певного порядку у відносинах громадян з державою, прозорістю і зрозумілістю діяльності влади.

Усе залежить від здатності влади та політичних акторів створювати дієздатні політичні інститути та переконувати людей у правильності їх діяльності. Для формування такої легітимності потрібні інституційні та комунікативні ресурси держави та підтримка ззовні. У демократичному суспільстві владу не люблять, проте горе тій владі, яка не може чітко пояснити місце громадянина у своїх планах і вказати час їх реалізації.

За цих умов кожен політик, громадський діяч, державний службовець, створюючи аналітичний продукт, повинен сприймати його не тільки як пораду, а й як етап до дії, що має створити і обґрунтувати систему, яка зможе хоча б частково реалізувати людські потреби. Оскільки дія, спрямована на отримання результату, якого чекають мільйони, дає надію десяткам мільйонів. Навіть помилкова дія, яка має вигляд системи, краще, ніж відсутність дій, не підпорядкованих системі. А сама система не варта існування, якщо вона не створена для людини і не залежить від людини.

ЧАСТИНА 1. ПОЛІТИЧНА АНАЛІТИКА

Глава 1. Політична аналітика

Глава 2. Методологічні основи політичної аналітики

Глава 3. Системність політичної аналітики

Глава 1. Політична аналітика

У процесі формування нової дисципліни виникає необхідність обґрунтування правомірності та логічності її назви - “політична аналітика”. В принципі, це достатньо широка назва, точніше і правильніше було б використовувати термін “аналітична політологія”. Проте становлення і розвиток даного напрямку в Україні на відміну від західних аналітичних шкіл розглядається поки що тільки в перспективі, ми ж будемо використовувати принципи та методи аналітичних, філософських, лінгвістичних, соціологічних шкіл, у центрі уваги яких перебуває аналіз політичної мови й тексту. Вони, у свою чергу, з одного боку, розуміються як ключ до дослідження мислення та знання, з другого - як всебічне дослідження соціально-економічних і політичних процесів.

Подібний підхід характерний для таких філософських напрямів, як феноменологія, герменевтика та структуралізм. Науки про політику сьогодні вже не можуть абстрагуватися від логіко-лінгвістичного аспекту філософських проблем. Тому термін “політична аналітика” передусім має на увазі традицію систематичного застосування аналітично-мовних методів при вирішенні різноманітних проблем, у тому числі тих, які стоять перед науками, що досліджують політику за допомогою чіткого усвідомлення предмета, адекватного співвіднесення вербального та реального. Аналітична точка зору виходить із того, що мова обумовлює всі сфери різноманітної діяльності людини і становить інтерес не тільки як засіб передачі деякого змісту, але й як самостійний об’єкт дослідження, необхідний компонент будь-якого раціонального, у тому числі й політичного дискурсу. Шляхом дослідження та розуміння мови політики досягається адекватне і глибоке розуміння досліджуваних процесів.

Аналітичні розробки в цілому не становлять собою єдиної теорії, прийнятої всіма численними школами аналізу, тому досить складно брати за основу політичної аналітики тільки одну з існую-

чих шкіл. Спільною установкою для аналітиків на початковому етапі розвитку теорій була впевненість у можливості рішення проблем за допомогою аналізу мови - штучного або природного. Тому в основі пропонованої нами методики лежать певні принципи, завдяки яким формуються особливі та вже традиційні для цього напрямку думок методологічні підходи. Це, насамперед, схильність до лаконічності, детальності і заглибленості в пошуки тонких відмінностей, використання мов, яким властива термінологічна ясність і визначеність, а також схем і формалізмів. Така аргументація дає можливість контролю та повторного огляду, коли кожний крок міркування обґрунтований і послідовний.

Важливим аспектом виступає особливий статус логіки, яка постає основним принципом всієї аналітичної роботи. Також в основі політичної аналітики, на нашу думку, повинен лежати досвід, накопичений в аналітичній філософії, методологічні основи якої можуть успішно використовуватися науками, які досліджують політику.

Виходячи з вищесказаного, сформулюємо робоче визначення політичної аналітики.

Політична аналітика - це сукупність методів, спрямованих на дослідження мови політики та процесів, пов'язаних з політикою, з послідовним виключенням з мови політики тих складових, які перекручують об'єктивне осягнення сутності досліджуваного процесу.

Наведене визначення - досить загальне і має відносний характер, але саме його інструментальний характер є визначальним і вказує напрям для розуміння завдань, які стоять перед політичною аналітикою.

Політична аналітика, у нашому розумінні, складається із двох взаємно перехідних одна в іншу частин: теоретичної частини та прикладної частини, і використовує для рішення проблем як загальні принципи аналітичної філософії, так і різні методи, характерні для наук, які досліджують людину та суспільство.

Відповідно, політична аналітика в нашому розумінні має ряд істотних відмінностей порівняно з аналітичною філософією. Важливою складовою політичної аналітики є теоретична політологія і прикладна (політичний аналіз), частиною якого є аналіз державної політики, що, у свою чергу, тісно пов'язаний з політекономією.

Аналіз політики, як і політекономія, за головну мету має досягнення суспільного блага за рахунок ефективного керування державою та економікою. Метою ж політичного аналізу є створення

умов для прийняття таких політичних рішень, які будуть сприяти ефективному розвитку суспільства. При цьому політичний аналіз сприяє прийняттю ефективного політичного рішення, виходячи з об'єктивної політичної ситуації при використанні загальних і окремих методів політології.

Мета політичної аналітики дещо інша: як отримати найповніше, найточніше, найдостовірніше уявлення про сутність процесів, які відбуваються в політиці, використовуючи базисні методи аналітичної теорії, аналізуючи мову політики та соціально-економічні і політичні процеси. Політична аналітика використовує комплекс теоретичних і практичних знань, накопичених в аналітичній філософії, політології, соціології, різних сферах права, інтегруючи їх на основі аналітичних принципів і методології. Людина і її діяльність досліджується політичною аналітикою через існуючі системні закономірності, які визначають хід розвитку людського співтовариства, зв'язків, інтересів, мотивів, умов, що визначають характер і рід діяльності людини через систему існуючих відносин і світоглядних установок.

Теорія політичної аналітики

Як ми вже зазначали, дати чітке визначення поняттю “політична аналітика” досить складно. Ми використовуємо цей термін для опису ряду теоретичних підходів, які припускають, що певні політичні процеси підлегли законам і закономірностям, які існують у суспільстві. Ці закони є складовою світу поза нами та існують незалежно від його концептуалізації. Цей світ виявляє певні універсальні властивості, тому мета аналітичної теорії полягає в тому, щоб виділити ці загальні властивості та зрозуміти їх дію. Виходячи з цього, термін “політична аналітика” вимагає виділення з безлічі універсальних взаємопідлеглих властивостей універсуму тільки тих, які впливають безпосередньо на політичну складову соціуму.

Головна мета теоретичної діяльності аналітики - досліджувати та виділяти саме ті закони та властивості, які впливають на базисні, опорні властивості даного суспільства, і саме вони будуть предметом нашого теоретичного аналізу. Відповідно, наше завдання полягає в тому, щоб звести ці закони до мінімуму. Вкрай важливим видається розкриття першопричин процесів, які впливають на хід розвитку.

Отже, завдання політичного аналітика полягає в тому, щоб ретельно аналізувати властивості політичної сфери, умови і причини, в яких відбуваються політичні події, та пов'язати законо-

мірними зв'язками один з одним, відповідно, середовище, причини, умови і події природними відносинами послідовно та логічно.

Політична аналітика досліджує політичні процеси, в яких проявляються певні закономірності, що можуть допомогти пов'язувати явища між собою. Аналітикові важливо знати, чому, як і якими шляхами відбувалася подія, що в цьому випадку вплинуло на певний результат, як проявляються незмінні інваріантні властивості даного універсуму. Відповіді на такі питання вимагають аналізу основних властивостей соціальних і політичних процесів. Аналітик ставить за мету виділення, розуміння, узагальнення і, як наслідок, - концептуалізацію незмінних і основних рис політичного універсуму, розглядаючи політику саме як ціле, утримуюче безліч елементів у галузі, що досліджується.

Разом з тим, якщо аналітик працює з природним емпіричним матеріалом, наприклад, аналізує політичний процес, то прогноз завжди буде ускладнений, оскільки неможливо контролювати вплив усіх змінних (прихованих інтересів, мотивів акторів, можливістю або неможливістю досягнення компромісу в даній політичній ситуації тощо). Ці сторонні сили можуть бути невідомими або такими, що не піддаються виміру за допомогою наявних методик, і навіть якщо вони відомі або вимірні, можуть виникнути моральні або політичні невідомі змінні, які впливають на розвиток подій. У цій ситуації досить складно зробити точний політичний прогноз, але політична аналітика саме й прагне наблизитися до найбільш точного прогнозування подій, наслідуючи таким чином природничі науки.

У цілому можна запропонувати наступне бачення політичної аналітики як процесу: аналітик, досліджуючи політику, повинен наблизитися до розкриття абстрактних законів, які лежать в основі незмінних властивостей політичної сфери, використовуючи при цьому додатковий інструментарій (аналітичні схеми, моделі, опис, аналогії процесів, які лежать в основі цих властивостей).

У політичній аналітиці, як і в будь-якій іншій гуманітарній дисципліні, досить складно дати точне пояснення подіям, що відбуваються. Часто не вдається навіть включити точні передбачення та дедукції в прогноз і в пояснення переважно тому, що висновки проблематично перевірити на практиці. Аналітик змушений доповнювати пояснення абстрактними судженнями і моделями, використовувати додаткову доказову аргументацію, що може мати дискурсивний характер, проте саме такий алгоритм дає змогу зрозуміти конкретні події.

Виникає ряд питань наступного характеру: наскільки взагалі прогноз у політиці неперекручений, чи можливе об'єктивне знання про процеси, які відбуваються у політиці? Як правило, політологи, політичні експерти, консультанти будують свої висновки не скільки на теорії, скільки на інтуїції або на особистісних інтересах. Відповідно факти будуть інтерпретовані або, навпаки, проігноровані у світлі цих інтересів. Виходячи з цього, прогноз здійснюється не на основі наукової перевірки теорії та гіпотез, а є досить умовним узагальненням і виходить із особистісних упреджень. Тому першочерговим завданням для політичного аналітика є необхідність уникнення таких помилок, використовуючи інструменти та методи аналітичної теорії.

Існує чотири основні підходи до побудови аналітичної теорії: метатеоретичні схеми, аналітичні схеми, пропозиціональні схеми та моделюючі схеми. Далі ми детально розглянемо, наскільки ці підходи застосовуються в політичній аналітиці.

Метатеоретизування - це звернення до глобальних, фундаментальних проблем, спроба намітити основні "передумови", які керували б теоретичною діяльністю. Тому метатеоретизування нелегко використовувати в аналітичній роботі й тим більше реалізувати в практичній аналітиці.

Аналітичні схеми. Важливу частину теоретичної діяльності в політичній аналітиці займає побудова абстрактних схем з категорій, які приблизно позначають ключові властивості досліджуваного об'єкта і найважливіші відносини між цими властивостями. Подібні схеми являють собою типології, що відображають основні рушійні сили в політичних процесах. Абстрактні поняття диференціюють основні його властивості та потім упорядковують їх таким чином, щоб приблизно проникнути в його структуру й рушійні сили. Конкретні події вважаються поясненими, якщо схему можна використовувати при тлумаченні конкретного емпіричного процесу (політичного процесу, політичної ситуації тощо). Такі тлумачення бувають двох основних типів: по-перше, коли знайдені місце або ніша для емпіричної події в системі категорій; по-друге, якщо схему можна використовувати для створення описового сценарію того, чому і як відбувалися події в деякій ситуації.

Пропозиціональні схеми мають справу із судженнями, які пов'язують змінні одна з одною, тобто ці судження фіксують певну форму відносин між двома або більше змінними властивостями

досліджуваного об'єкта. Пропозиціональні схеми дуже різноманітні, але можуть бути згруповані в три загальних типи: “аксіоматичні схеми”, “формальні схеми” і “емпіричні схеми”.

Аксіоматичне теоретизування має на увазі дедукції (у вигляді точного прорахування) від абстрактних аксіом, які містять певні точні поняття до емпіричної події. Пояснення полягає у встановленні того, що емпірична подія “охоплюється” однією або більше аксіомами.

Формальне теоретизування - це “розведене” аксіоматичне. Абстрактні закони часто формулюють дуже приблизно і непослідовно виводять з них емпіричні події. Пояснити - значить уявити емпіричну подію як випадок або прояв більш абстрактного закону. Отже, мета теоретизування - розвивати елементарні закони або принципи стосовно основних властивостей досліджуваного об'єкта.

Моделюючі схеми. Модель - це спосіб наочного уявлення деякого явища таким чином, щоб показати його основні властивості і їхні взаємозв'язки. Отже, модель є схематичним уявленням деяких подій, яке включає: поняття, що позначають і висвітлюють певні риси досліджуваного об'єкта; розташування цих понять у наочній формі, що відображає впорядкування подій; символи, що характеризують природу зв'язків між поняттями. Найбільше зручно використовувати два типи моделей: “абстрактно-аналітичні” і “емпірико-каузальні”.

Абстрактно-аналітичні моделі розробляють вільні від контексту поняття (наприклад, поняття, які стосуються виробництва, централізації влади, диференціації тощо) і потім подають їх відносно в наочній формі. Такі відносини звичайно виражені в категоріях причинності, але ці причинні зв'язки складні, мають на увазі зміни в характері зв'язку (типи ланцюгів зворотного зв'язку, циклів, взаємних впливів і інших нелінійних уявлень про з'єднання елементів).

Навпаки, *емпірико-каузальні моделі* звичайно являють собою висловлення про кореляції між вимірюваними змінними, упорядкованими в лінійну та тимчасову послідовність. Мета - “пояснити мінливість” залежної змінної на основі низки незалежних і проміжних змінних, каузальні моделі описують регулярність у сукупності даних.

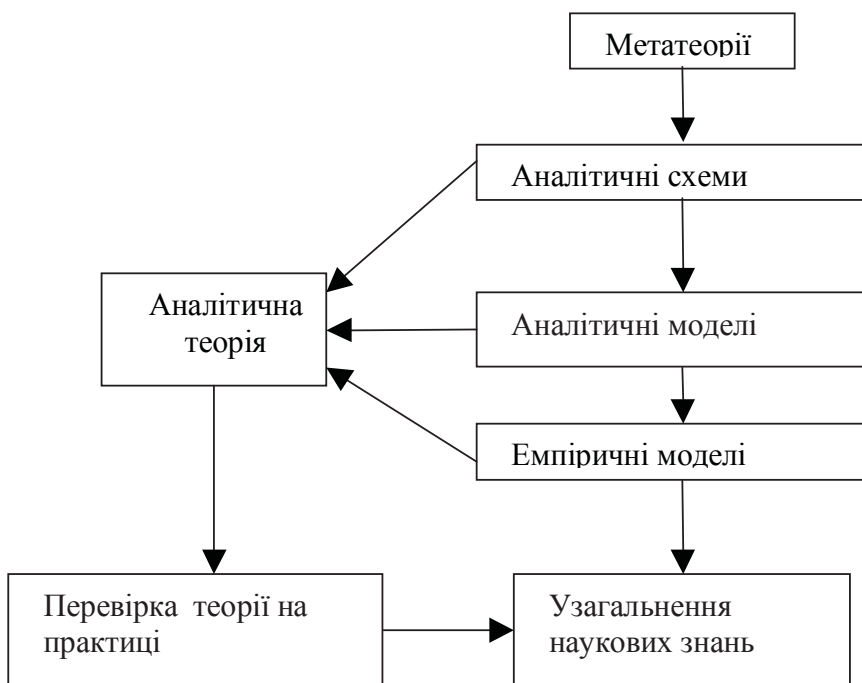
З аналітичної точки зору, емпіричне моделювання й емпіричні пропозиціональні схеми - це не теорія, а констатація регулярностей у масиві даних, які вимагають теоретичного обґрунтування. Аналітична теорія припускає необхідність перевірки теорії на фактах і тому аналітичні схеми можна використовувати як відповідні пункти для побудови теорії, що перевіряється.

Такі схеми можуть стати базовими для початку концептуалізації основних класів змінних, здатних бути збудованими в судження і моделі, що перевіряються.

Теорія повинна звернутися до проблеми причинності, не обмежуючись простою причинністю емпіричних моделей, аналітичні моделі істотно доповнюють абстрактні судження, з'ясовуючи складні причинні взаємозв'язки (прямі й непрямі впливи, петлі зворотного зв'язку, взаємні впливи тощо) між поняттями в цих судженнях. Без таких моделей важко довідатися, які процеси й механізми задіяні у відносинах, які відображені в деякому абстрактному судженні.

Отже, аналітична теорія повинна бути абстрактною. Вона повинна відображати загальні властивості досліджуваного об'єкта, піддаватися перевірці і бути здатною породжувати судження, які перевіряються. Така теорія не може зневажати причинність, діючими процесами і механізмами. І тому найкращий підхід до побудови аналітичної теорії - це поєднання аналітичних схем, абстрактних формальних суджень і аналітичних моделей. Саме одночасне використання всіх трьох підходів забезпечує умову для найбільш ефективного розвитку "політичної аналітики".

Висновки наочно наведені на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Структура теорії політичної аналітики

Очевидно, що починати дослідження політики треба з побудови аналітичних схем, які попередньо виділяють ключові властивості досліджуваного об'єкта. Побудову схем можна використовувати для "інтерпретації" подій. У процесі побудови схем необхідно виводити абстрактні судження, судження, які перевіряються, і одночасно моделювати діючі процеси, щоб на цій основі поєднати поняття в судженні. Ці операції самі по собі, незалежно від емпіричних досвідів і перевірок, потребуватимуть перегляду вихідної аналітичної схеми. Сама конструкція аналітичної моделі теж може підштовхнути до переосмислення якогось абстрактного судження.

Сполучною ланкою між окремими судженнями і моделями та більш формальними аналітичними схемами і метатеоріями служать пропозиціональні аналітичні схеми. Якщо використовувати ці схеми, щоб стимулювати формулювання суджень і переглянути їх у світлі перевірки суджень досвідом, вони зможуть створити збагачені емпіричною інформацією передумови для більш складних натуралістичних схем.

Емпіричні каузальні моделі можуть виявити діючі в часі процеси, щоб поєднати відповідні змінні в теорії або при простому емпіричному узагальненні. Як такі вони можуть допомогти оцінити ступінь правдоподібності аналітичних моделей і абстрактних суджень. Такий алгоритм дасть змогу вивести найбільш імовірний прогноз, що після перевірки на практиці дозволить виявити можливі прогалини і помилки та встановити найбільш достовірні зв'язки і закономірності в досліджуваному процесі. Отримані знання після узагальнення та коректування можуть дозволити сформулювати аналітикові закони, які пояснюють процеси і дають змогу сформулювати теорію.

Методичні основи політичної аналітики

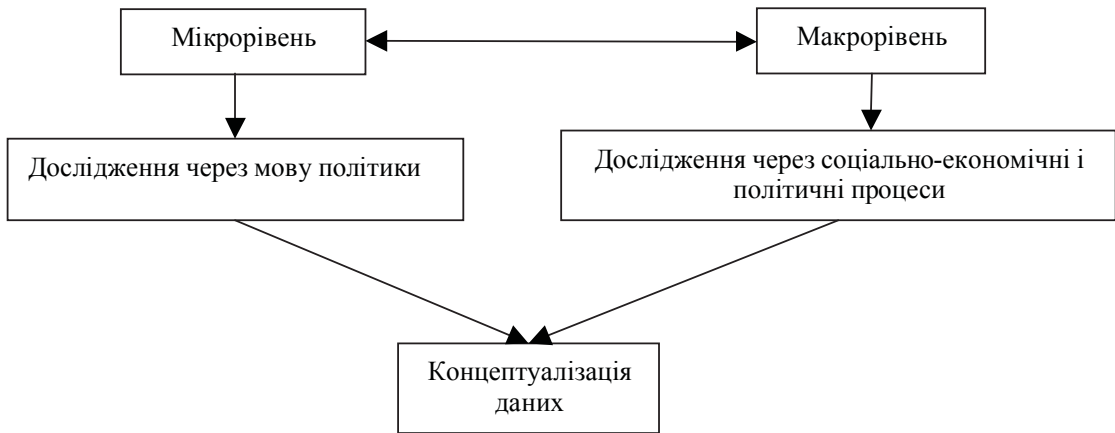
Автори запропонованої книги не ставили завдання побудувати нову метатеорію, а намагалися уникати зайвого теоретизування, зупиняючись тільки на тих аспектах теорії політичної аналітики, неналежна увага до яких приведе до фрагментарного бачення концепції політичної аналітики.

Приступаючи до вивчення побудови концепцій у політичній аналітиці, пропонуємо розглянути використувані нами аналітичні схеми і моделі, що досить прості і зручні в застосуванні на практиці.

При побудові аналітичних схем вихідними принципами повинні бути простота та прагматичність, зайвих складних схем кра-

ще уникати. Аналітична схема має просто позначати загальні *класи* змінних, надавши деталі конкретним судженням і моделям.

У запропонованій схемі (рис. 1.2) проілюстровано важливість встановлення взаємозв'язку між процесами на мікрорівні та макрорівні в політичній аналітиці.

Рис. 1.2. Теоретична схема дослідження політичної сфери в політичній аналітиці

Мікро- та макрорівні політичної аналітики

Для позначення цих рівнів ми використовуємо поняття макро- і мікрорівні, які характеризують різні виміри політичного й соціального простору та різні рівні політичних і соціальних відносин. Макрополітика, як макросоціологія і макроекономіка, досить відчутно пов'язана з характеристикою простору функціонування базових елементів сучасного політичного життя - держави, нації. Мікрополітика аналізує взаємини індивідів і груп, вивчення внутрішніх механізмів групової динаміки та індивідуальної поведінки, тобто приділяє увагу мікропроцесам політики, з яких, у свою чергу, складається простір макрополітичного процесу.

Отже, сукупність інтересів, мотивів сил, які проявляються в конкретних діях, що впливають на поведінку і вчинки індивідуума, і які можна звести до процесів, що відбуваються на мікрорівні, і є предметом дослідження аналітика. Методів дослідження політики існує досить багато, охопити всі існуючі методиками достатньо складно, тому ми зупинимо свій вибір на тих методиках, які є найбільш ефективними.

Для успішного аналізу мікропроцесів, які відбуваються в політиці на мікрорівні, найбільш дієвими методами ми вважаємо аналіз

політичного дискурсу, інтент-аналіз, контент-аналіз, когнітивне картування, і деякі інші методи лінгвістичного аналізу. Ці методи аналізу внутрішньо близькі та становлять групу методів, що використовуються в політичній аналітиці для дослідження мови політики. У зв'язку з цим варто пояснити, чому ми зводимо процеси взаємодії індивідуумів до явищ, які поєднуємо в загальну категорію *“мова політики”*.

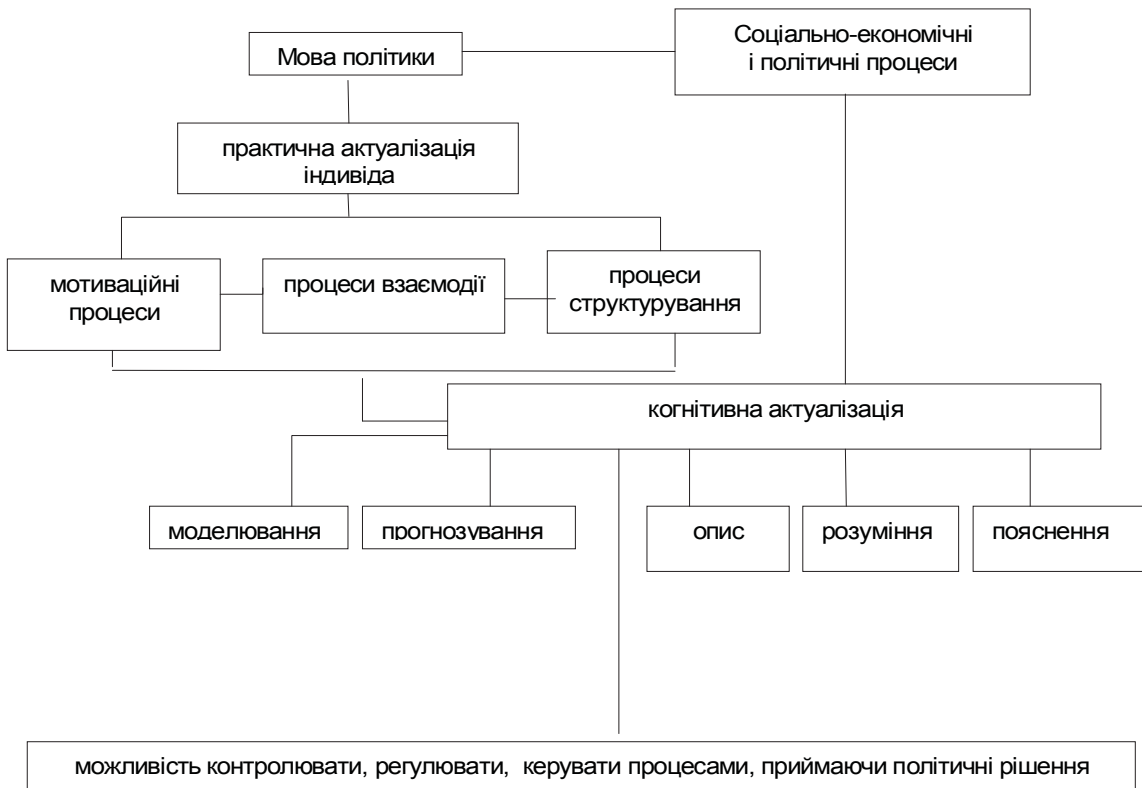
У наш час відбувається становлення нових наукових напрямів і дисциплін, завдання яких полягає в тому, щоб на основі нових методологічних принципів, з урахуванням становлення інформаційного суспільства, процесів глобалізації виробити нові принципи роботи з мовою, текстом, інформацією. За таких умов природним буде якісно інша міждисциплінарна взаємодія між науками. Відповідно, політична аналітика звертається до досвіду подібних дисциплін, зокрема однією із близьких дисциплін до політичної аналітики в галузі дослідження мови є політичний дискурс-аналіз. Перспективи розвитку цієї дисципліни пов'язуються із застосуванням лінгвістичних (філологічних) методів аналізу політичних текстів. Політичний діалог наразі розглядається як один з видів політичного дискурсу, тобто мовної діяльності в рамках політичної комунікації, основна мета якої полягає в створенні певної думки в суспільній свідомості. Можна припустити, що політика, по суті, є мовною діяльністю, де мова використовується для здійснення влади. В принципі, будь-яка мова так чи інакше політично навантажена, оскільки є засобом солідаризації людей у суспільстві. Подібне тлумачення багато в чому приймається дослідниками різних напрямів, оскільки політика сприймається суспільством через мову, отже, розуміння й інтерпретація політичної мови є умовою інтерпретації і дослідження політики. Таким чином, текст, поміщений у соціальний простір і відповідно інтерпретований, уявляється дослідниками як дискурс. Цей термін застосовується в різних змістах дослідниками різних напрямів, але цілком очевидно, що їх поєднує предмет дослідження - текст у найширшому розумінні слова, тобто деяка інформаційна одиниця, що стає предметом інтерпретації.

Здатність маніпулювати людською свідомістю через мову все більше починає цікавити дослідників, які займаються дискурс-аналізом, політологічними та лінгвістичними дослідженнями. Для адекватної інтерпретації політичних текстів, значна частина яких завдяки телебаченню, радіо надходить до сучасного *“споживача”* у

рамках широкого екстралінгвістичного контексту, необхідно враховувати всю розмаїтість знаків, що становлять специфіку мови політики. Мова політики не зводиться тільки до слів і тому вибір для аналітичних досліджень комплексу методів (аналіз політичного дискурсу, інтент-аналізу, контент-аналізу, методу когнітивного картування) є, на наш погляд, найбільш оптимальним для дослідження мови політики. Відповідно деякі функції мови політики нами видаються найцікавішими, приміром така функція мови, завдяки якій здійснюється взаємодія людей, мова як сигнал, що викликає реакцію й спонукає до дії, отже, мова може розглядатися як інструмент примусу і маніпуляції, через який здійснюється влада і т.ін.

Вище ми пропонували деякі аналітичні схеми й моделі, які ілюструють процеси, що відбуваються в соціумі, та способи їх дослідження.

Рис. 1.3. Робоча модель, яка ілюструє процеси актуалізації

Люди безупинно перебувають у фокусі процесів, які безладно нашаровуються один на одного: економічних, політичних, соціальних, екологічних, культурних, інноваційних тощо. І якщо одні процеси можуть служити предметом їх уважного вивчення, то інші створюють тло для вирішення людьми їхніх повсякденних проблем.

Це розходження обумовлює процедуру *актуалізації* поточних процесів, розділення її на дві форми: *практичну* й *когнітивну*. Подібні способи актуалізації наведені на рис. 1.3.

Практична актуалізація процесів припускає низький ступінь рефлексії з орієнтацією на ціннісні та ситуаційні способи фіксації цих процесів. Під час практичної актуалізації соціального процесу людина схильна переживати його наслідки для себе за допомогою ряду життєвих процесів.

Обираючи ту або іншу стратегію свого ставлення до процесів, людина усвідомлено занижує значення одних і, навпаки, підсилює значимість інших, виходячи із власних уявлень про ці процеси, досягнутих на основі життєвого досвіду. Ставлячи перед собою особисті цілі, людина прагне підкорити їхній логіці зовнішні зміни.

Практична актуалізація виступає своєрідною формою редукції складності дійсного світу, зведення актуалізованих ним процесів до обмеженого переліку змін, стосовно яких необхідно вибудувати оптимальну лінію поведінки. За такої тактики людина ігнорує природу процесів, які протікають зовні, причини, що їх викликали і навіть наслідки, до яких вони можуть привести. Пріоритетним завданням є підпорядкування цих процесів власній лінії поведінки, визначення стосовно деяких з них свого варіанта можливих дій.

В умовах *когнітивної актуалізації* фактор рефлексії за процесами, які протікають у дійсності, виходить на перше місце. Суть когнітивної актуалізації полягає у визначенні всієї інфраструктури процесу, його властивостей, наслідків тощо. Те, що для звичайної людини здається несуттєвим і малозначимим, для вченого, який є головним суб'єктом когнітивної актуалізації, набуває особливого змісту, що дає змогу зрозуміти природу процесу, і в перспективі - навчитися ним управляти. Основними функціями когнітивної актуалізації є опис, пояснення, розуміння й прогноз, що виступають як провідні інструменти наукового підходу до дійсності. Метою когнітивної актуалізації досліджуваного процесу є формулювання його ідентифікаційних ознак, виявлення причин і факторів впливу. Таке знання дозволить систематизувати інформацію про актуальні події в суспільстві, визначити ступінь їхнього впливу на ці події. Як показує рис. 1.3, отриману інформацію в процесі дослідження мови політики й дослідження процесів, які протікають у суспільстві на етапі когнітивної актуалізації, аналітик узагальнює

й систематизує, що дає змогу йому змодельовати процеси, які відбуваються. Це важлива умова, яка сприяє ефективному керуванню державою, і на етапі прийняття політичних рішень створюються умови, за яких стає можливим регулювання й контроль об'єктивних процесів у державі.

Стосовно мікропроцесів можна виділити три групи рушійних сил, які мають вирішальне значення в аналітичній теорії: процеси індивідів, які спонукують взаємодіяти або діяти; процеси, що діють на індивідів у ході взаємного пристосування їхньої поведінки один до одного; і процеси, які структурують ланцюг взаємодії в часі й просторі.

Завдання мікроаналізу полягає в тому, щоб визначити в абстрактних моделях і судженнях рушійні сили трьох класів змінних: мотиваційних, інтеракційних і структуруючих.

На макрорівні ми досліджуємо соціально-економічні й політичні процеси, що відбуваються як у державі, так і в геополітиці, а також культурне і політичне середовище, яке впливає на політику. Для ефективного дослідження на макрорівні звернемося до даних, які може надати економіка, різні джерела статистики, дані соціологів (соціопитування щодо змін в електоральних настроях і т.д.), важливим джерелом інформації є право й правові відносини (прийняті закони, зміни в законодавстві тощо), більш докладно матеріал викладений в розділі “Політичний аналіз у політичній аналітиці”.

Рис. 1.3 дає уявлення про наші погляди на основні макродинамічних процесів людської організації. Пропонуємо модель, яку можна розбити на частини й розвинути більш детально, але, виходячи із завдань підручника, модель наведена в спрощеній формі.

Соціально-економічні та політичні процеси відіграють величезну роль у житті суспільства, привносячи для більшості людей як позитивні результати, так і негативні. В основі їх виникнення лежать протиріччя, які виникають між різними соціальними групами, наділеними особливими корпоративними інтересами, що входять у невідповідність із інтересами інших груп. Таке становище є абсолютно природним і дозволяє суспільству знаходити найбільш ефективний шлях розвитку, здатний консолідувати інтереси більшості своїх членів. Внаслідок цього проблеми, що виникають у суспільстві, викликають зміни, від яких одні категорії людей мають користь, тоді як інші зазнають збитків. Самі люди, буду-

чи безпосередніми учасниками соціальних процесів, проте, не завжди здатні справляти на них вплив. Причина цього полягає в тому, що, викликаючи відповідні зміни в суспільстві, люди втрачають контроль над ними через неготовність або нездатність зрозуміти внутрішні механізми цих змін. Політична аналітика ставить за мету зрозуміти ці внутрішні механізми, які справляють вплив на зміни в суспільстві, шляхом багаторівневого дослідження процесів, що протікають у суспільстві, надати їм спрямованість.

Спостерігаючи за змінами, що відбуваються в суспільстві, даючи їм оцінку, не завжди можна точно передбачити наслідки, до яких можуть привести ці зміни. Збільшення здатності суспільства оцінювати й контролювати хід своїх змін стає складовим елементом соціальної культури і є найважливішою умовою його стійкості.

Будь-який процес має виражену тимчасову складову, що надає об'єктивованій характер досліджуваному об'єкту, дозволяючи розглядати всі властивості останнього залежно від часу. Тимчасова обумовленість процесу особливо цікава в дослідженні політичних процесів, де фактор часу відіграє першочергове значення й служить одним із критеріїв формалізації, об'єктивації процесу.

В умовах ускладнення природи соціальних змін, ущільнення мережі взаємозв'язків між процесами, які протікають у різних частинах планети, зростання комунікаційних і коопераційних можливостей наукового знання все частіше починають говорити про економічний і політичний характер соціальних процесів. Значення економічного й політичного аспекту соціальних процесів стало зростати в міру виникнення пріоритетів економічної й політичної стабільності суспільства, що обумовлюють найкращі умови для вирішення поточних соціальних проблем. Становлення економіки й політології як наукових дисциплін, формулювання ними ряду базових для них закономірностей і дослідницьких принципів дали змогу знайти реальну методологічну основу для вивчення відповідних процесів, знайти можливість контролювати й управляти ними.

Процес - це будь-які значимі зміни досліджуваного об'єкта протягом певного часу, у певному місці або просторі.

Ці зміни викликані прагненням різних груп впливати на сформовані умови в суспільстві з метою досягнення певних інтересів і благ. У процесі зіткнення інтересів різних соціальних груп оголюються факти домінування одних груп щодо інших, факти, які струк-

турують взаємини в суспільстві під дією різних факторів - соціальних, економічних, політичних, екологічних, правових тощо.

Процес визначається неоднорідністю становища соціальних суб'єктів, які прагнуть досягти рівноваги у взаємодії один з одним. У результаті зіткнення інтересів людей проявляється дія прихованих сил, виникнення яких викликane саме цим зіткненням. Очікуваний результат такого зіткнення визначає напрямок вектора, оцінку можливих наслідків досліджуваного процесу.

Процесуальний підхід до соціальних проблем є домінуючим останнім часом. Відповідно до цього підходу суспільство уявляється не стільки як об'єкт (групи, організації), а як свого роду "можливості" соціальних суб'єктів. Ключовою одиницею аналізу стає "подія", що розкривається в діях соціальних суб'єктів, наслідки яких є різноманітними.

Процес припускає наявність структури й динаміки, які забезпечують йому стійкий і спрямований характер, що впорядковує хід пронизуючих його змін. Структура процесу містить у собі сукупність усіх залучених у нього учасників, сприятливих факторів, умов тощо. Динаміка процесу базується на показниках сили й масштабах змін, які відбуваються, їхньої тривалості й робочого ритму.

Процес характеризується масштабом, спрямованістю, інтенсивністю, складом і характером стимуляції.

Масштаб процесу припускає вимір ступеня залученості в нього суб'єктів. Охоплення індивідів або окремих груп, залучених у процес, означає мікрорівень у дослідженні таких процесів. Тоді як набуття статусу суб'єкта процесів державами, народами, етносами або культурами означає перехід на макрорівень із переорієнтацією спостерігача на принципово іншу систему координат.

Спрямованість процесу характеризується його вектором, який виражає орієнтацію процесу на певний результат.

Інтенсивність процесу задається усвідомленим значенням його результатів для залучених у нього учасників. Фактично це значення може бути задане через висвітлення цього процесу в ЗМІ, суспільний розголос, усвідомлення глобальності його наслідків для соціального суб'єкта.

Складовою процесу є учасники, які до нього залучені, їхнє соціальне розшарування, політичні орієнтації і місце в системі суспільного поділу праці.

Характер стимуляції проявляється в політиці суб'єкта, який контролює й направляє цей процес. Відповідно до цієї ознаки процес може бути форсованим або рівномірним, стрімким або млявим.

Основними елементами процесу виступають: *учасники, ініціатор процесу, причини та аналітик*. До числа учасників процесу можна віднести всіх активних і пасивних членів суспільства, чий інтереси заторкнуті змінами в суспільстві. За числом учасників процесу можна судити про його характер, масштаби й рівень охоплення.

Ініціатором процесу виступає один з його учасників, який має значні ресурси, що дає змогу тривалий час підтримувати динаміку й спрямованість змін. Ініціатор процесу здатний впливати на хід таких змін шляхом відтворення сприятливих умов, спрямованих на досягнення очікуваного результату. Здійснюваний ініціатором вплив на процес може бути й неусвідомленим, спонукаючим до змін всупереч волі й інтересам ініціатора. Усе це здатне стимулювати досить поширені випадки втрати ініціаторами контролю за викликаними ними ж самими змінами. Роль ініціатора процесу може бути багаторазово посилена у випадку, коли він має широкі владні повноваження, отримані як легально, так і нелегально. Будучи розпорядником засобів, ресурсів, здійснюючи право законодавчої ініціативи, суб'єкт процесу встановлює правила гри для всіх його учасників, задаючи бажаний вектор спрямованості процесу.

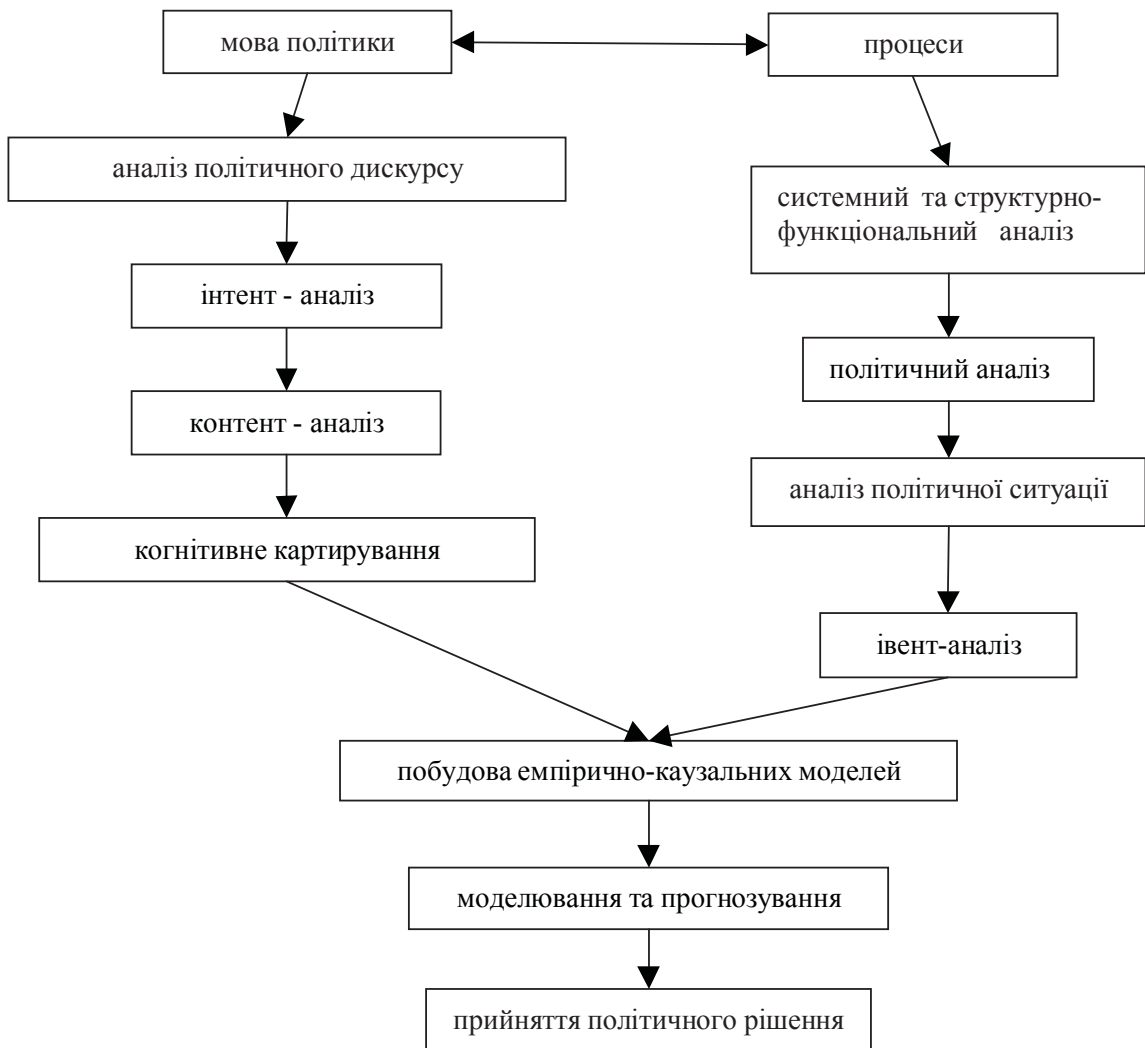
Причини є невід'ємним елементом змін і виступають фактором їхнього прояву. Якщо ініціатор процесу може бути прихований від уваги дослідників, то причина органічно властива процесу й становить його внутрішнє джерело. Потенційними причинами процесів можна назвати:

- природні причини - ресурси, природне середовище, катастрофи тощо;
- демографічні причини - коливання чисельності населення, перенаселеність, міграції, урбанізація тощо;
- зміни у сфері культури, економіки, прогрес, глобалізація, становлення інформаційного суспільства;
- соціально-політичні причини - конфлікти, війни, революції, реформи, звикання, очікування насичення, спрага новизни, наростання агресивності, пасивності тощо.

Аналітик є джерелом когнітивних параметрів процесу. Когнітивного змісту процес набуває в акті його сприйняття, пізнання,

пояснення й розуміння. Відображаючи процес, аналітик, ґрунтуючись на вироблених науковим співтовариством підходах, прагне розпізнати логіку процесу, актуалізуючи сам факт його протікання, і виробляє якусь аналітичну схему розуміння й пояснення отриманих у процесі дослідження подій. Інтерпретуючи результати й хід соціальних процесів, аналітик робить видимими джерела, масштаб і спрямованість поточних процесів, використовуючи надійні й загальноприйняті методи аналізу й обробки інформації.

При дослідженні політики ми пропонуємо використовувати процедуру та методи, які максимально охоплюють політичну сферу і становлять ядро політичної аналітики (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Модель застосування методів та процедур у політичній аналітиці

Глава 2. Методологічні основи політичної аналітики

Ця глава присвячена методам дослідження політики й розрахована насамперед на тих, хто проводить або збирається проводити такі дослідження - у прикладних цілях. Очевидно, що вірогідність фактів і висновків, отриманих дослідником, залежить від того, яким способом останній прийшов до даних фактів і висновків, тобто від використаного ним *методу*. У повсякденному житті ми також описуємо факти, оцінюємо їх правдоподібність, виводимо гіпотетичні закономірності або спростовуємо висновки інших людей. Однак у науці всі ці повсякденні методи набування нового знання піддаються ретельнішій розробці.

Основна проблема сучасних наук, які досліджують на практиці соціально-економічні й політичні процеси, полягає в одержанні достовірних і надійних результатів та формулювання на їх основі об'єктивних і добре обґрунтованих висновків. Сумнівним здається існування єдиного й універсального “методу”, придатного для рішення всіх без винятку наукових завдань. Проте залишається основне завдання, яке полягає в розробці точних і надійних методів досвідченої перевірки теоретичних гіпотез, а також визначення критеріїв для оцінки об'єктивності й обґрунтованості нового знання, одержуваного в результаті проведених досліджень.

Методологія науки - це дисципліна, що вивчає як технічні, “процедурні” питання організації дослідження, так і загальніші питання обґрунтованості використовуваних методів, вірогідності спостережень, критеріїв підтвердження або спростування наукових теорій.

З формальної точки зору, методологія не пов'язана з сутністю знання про реальний світ, скоріше має справу з операціями, за допомогою яких конструюється знання. Тому терміном “методологія” прийнято позначати сукупність дослідницьких процедур, техніки й методів, включаючи також прийоми збирання й обробки даних.

Змістовне розуміння методології виходить із того, що в ній реалізується евристична (тобто пошукова) функція предметної області дослідження. Будь-яка теоретична система знання має сенс лише остільки, оскільки вона не тільки описує й пояснює деяку предметну область, але одночасно є інструментом пошуку нового знання. Один із загальнонаукових принципів вимагає виявлення стійкості, інваріантності в різноманітних зв'язках і змінах.

На відміну від методології, *методи й процедури дослідження* - це система більш-менш формалізованих правил збирання, обробки й аналізу доступної інформації. Але й тут методологічні посилки відіграють найважливішу роль насамперед у виборі тих або інших прийомів для вивчення поставленої проблеми. Потім виявляється, що конструювання методики для вивчення окремих сторін питання так чи інакше включає вихідні посилки, які стосуються природи об'єкта в цілому й звідси - способів, за допомогою яких ми повинні отримати необхідні відомості.

Слід зазначити, що єдиного слововживання відносно окремих прийомів соціологічного дослідження немає ні у вітчизняній, ні в зарубіжній практиці. Одну й ту ж саму систему дій деякі автори називають методом, інші - технікою, треті - процедурою або методикою, а іноді - методологією. У даній роботі введемо наступне слововживання цих понять.

Метод - основний спосіб збирання, обробки й аналізу даних.

Техніка - сукупність спеціальних прийомів для ефективного використання того або іншого методу.

Методика - поняття, яким позначимо сукупність технічних прийомів, пов'язаних з даним методом, включаючи окремі операції, їхню послідовність і взаємозв'язок.

Процедурою звичайно називають послідовність усіх операцій, загальну систему дій і способів організації дослідження. Це - найбільш загальне, притому збірне поняття, яке належить до системи прийомів збирання й обробки інформації.

Програма дослідження - це виклад теоретико-методологічних передумов (загальної концепції) відповідно до основних цілей здійснюваної роботи і гіпотез дослідження із вказівкою правил процедури, а також логічної послідовності операцій для їхньої перевірки.

Зміст і структура програми дослідження залежать від його загальної спрямованості, тобто від головної мети дослідницької діяльності. Із цього погляду можна виділити два типи досліджень.

1. Теоретико-прикладні дослідження, метою яких є сприяння вирішенню проблем шляхом розробки нових підходів до їх вивчення, інтерпретації й пояснення, більш поглибленому й всебічному, ніж раніше.

2. Прикладні дослідження, спрямовані на практичне вирішення досить чітко окреслених проблем для того, щоб запропонувати конкретні способи дій у певний термін. Це дослідження іноді

називані соціально-інженерними. Теоретичні підходи реалізуються тут у конкретному використанні до даної сфери суспільного життя й у даних видах діяльності людей і організацій, а безпосереднім їхнім результатом повинна бути розробка *якогось проекту*, системи заходів для впровадження в практику.

У сучасній політиці й політології широко застосовуються категорії, які базуються на поняттях, раніше застосовуваних в основному в інженерних дисциплінах, “технології”, “механізми”: “технології реалізації влади”, “сучасні політичні технології”, “механізми керування”, “інформаційні технології”, “виборчі технології”, “брудні технології”, “технології “паблік рилейшнз” тощо.

Під *технологією* розуміється система скоординованих елементів: мета - процедури (правила) - засоби - операції (дії) - мотиви (стимули); будь-яке перетворення вихідних матеріалів - людей, інформації чи фізичних матеріалів для одержання бажаних результатів у вигляді продукції або послуг; система знань про способи, засоби, методи, форми діяльності людини й механізми їх практичного використання. Технологія - це цілісна динамічна система, яка включає апаратно-орудувальні засоби, операції й процедури діяльності з ними, керування цією діяльністю, необхідні для цього інформацію й знання, енергетичні, сировинні, кадрові й інші ресурси, а також сукупність економічних, соціальних, екологічних та інших наслідків, які певним чином впливають і змінюють соціальне й природне “середовище перебування” даної системи; сукупність процесів цілеспрямованої усвідомленої зміни, які утворюють взаємозалежні цикли логічно обумовлених перетворень речовини, енергії й інформації.

Технологічний процес поділяється на операції, які характеризуються сталістю предметів, засобів праці, робітників-виконавців і всі дії з обробки предмета праці даного виду на одному робочому місці в певний робочий час. Для нормального продовження вироблення знань необхідне дотримання технологічної дисципліни - строгої послідовності технологічних операцій, забезпечення стабільності параметрів впливу на предмет праці у встановлених межах.

При переході до технологічного, постіндустріального, інформаційного суспільства можна говорити про істотну технологізацію політичної діяльності, використання багатьох з перерахованих визначень.

Базуючись на наведених визначеннях, перейдемо до формулювань і сутності, властивих поняттям “політичні технології”, “тех-

нології в політиці”, “технології політичної діяльності”, “технології політичного процесу”.

Технологія політична - методи вирішення політичних проблем, вироблення політики, її реалізації, здійснення практичної політичної діяльності. Технологія політичної діяльності - це комплексна система методів і способів впливу на об'єкт політики з метою досягнення певних цілей. Сфера застосування технологій лежить, як правило, у площині практичної діяльності політичних суб'єктів по здійсненню виробленого політичного курсу й досягненню конкретних політичних цілей і завдань.

Термін “політичні технології” досить широко використовується в сучасній філософській і політологічній літературі, у публіцистиці. Політичні технології - це технології реалізації влади. Боротьба за владу, її втримання й використання породжує множинність політичних технологій, спрямованих на завоювання й утримання політичної, духовної влади, влади над розумом і серцями людей, над суспільною думкою.

Політичні технології переводять у площину практичної політичної діяльності теоретичне політологічне знання, даючи можливість тим самим використовувати все різноманіття політичних закономірностей, принципів, норм, факторів тощо при визначенні цілей, засобів і методів здійснення політики, у цьому, власне, й полягає сутність процесу технологізації політичного середовища.

Побудова політичних технологій здійснюється за допомогою аналітичного цілепокладання й наступного поділу діяльності на окремі етапи, стадії, операції, відбору адекватних ефективних методів, засобів і логіки їх застосування залежно від реалізованих цілей.

У більшості випадків проблемне поле сучасного політичного середовища визначається наявністю ряду етапів розробки й здійснення політичних технологій. До їхнього числа належать: діагностика й моніторинг соціально-політичної ситуації; постановка цілей і завдань, які повинні бути досягнуті за допомогою конкретної політичної технології; порівняльний аналіз можливих варіантів реалізації поставлених цілей тощо.

Політичні технології - це сукупності найбільш доцільних прийомів, способів, процедур реалізації функцій політичної системи, спрямованих на підвищення ефективності політичного процесу й досягнення бажаних результатів у сфері політики. Політичні технології містять у собі як прийоми досягнення негайного локаль-

ного короткочасного результату (тактика), так і одержання глибинного, глобального, тривалого ефекту (стратегія). Використання тих або інших політичних технологій визначає ефективність політичного керування, регулювання політичних процесів, стійкість політичної системи й усього політичного простору.

Логіка та методологія

Успішне виконання теоретичних досліджень залежить не тільки від кругозору, наполегливості й цілеспрямованості науковця, але й від того, якою мірою він володіє методами дедукції й індукції.

Дедуктивний - це такий спосіб дослідження, за якого окремі положення виводяться із загальних.

Індуктивний - це спосіб дослідження, за якого з окремих фактів і явищ виводяться загальні принципи й закони. Даний спосіб широко застосовують у теоретичних дослідженнях. Так, російський учений Д. Менделєєв, використовуючи окремі факти про хімічні елементи, сформулював закон, відомий під назвою "періодичний".

При теоретичних дослідженнях використовують як індукцію, так і дедукцію. Обґрунтовуючи гіпотезу наукового дослідження, установлюють її відповідність загальним законам діалектики й природознавства (дедукція). Водночас гіпотезу формулюють на основі окремих фактів (індукція).

Особливу роль у теоретичних дослідженнях відіграють способи аналізу й синтезу.

Аналіз - це спосіб наукового дослідження, за якого явище розчленовується на складові.

Синтез - протилежний аналізу спосіб, який полягає в дослідженні явища в цілому, на основі об'єднання пов'язаних між собою елементів у єдине ціле. Синтез дає змогу узагальнювати поняття, закони, теорії.

Методи аналізу й синтезу взаємопов'язані, їх однаково використовують у наукових дослідженнях.

При аналізі явищ і процесів виникає потреба розглянути велику кількість фактів (ознак). Тут важливо вміти виокремити головне. У цьому випадку може бути застосований спосіб ранжирування, за допомогою якого виключають все другорядне, що не впливає суттєво на розглянуте явище.

У наукових дослідженнях широко застосовується спосіб абстрагування, тобто відволікання від другорядних фактів з метою

зосередитися на найважливіших особливостях досліджуваного явища. Наприклад, при дослідженні роботи певного механізму аналізують розрахункову схему, яка відображає основні, істотні властивості механізму.

У ряді випадків використовують спосіб формалізації. Сутність його полягає в тому, що основні положення процесів і явищ подають у вигляді формул і спеціальної символіки. Застосування символів та інших відомих систем дає змогу встановити закономірності між досліджуваними фактами.

У теоретичних дослідженнях можливі два методи: логічний та історичний. Логічний метод містить у собі гіпотетичний і аксіоматичний.

Гіпотетичний метод заснований на розробці гіпотези, наукового припущення, яке містить елементи новизни й оригінальності. Гіпотеза повинна повніше й краще пояснити явища й процеси, підтверджуватися експериментально й відповідати загальним законам діалектики й природознавства. Цей метод дослідження є основним і найпоширенішим у прикладних науках.

Гіпотеза становить суть, методологічну основу, теоретичне передбачення, стрижень теоретичних досліджень. Будучи керівною ідеєю всього дослідження, вона визначає напрям і обсяг теоретичних розробок.

Сформулювати найбільш чітко й повно робочу гіпотезу, як правило, важко. Від того, як сформульована гіпотеза, залежить ступінь її наближення до остаточного теоретичного вирішення теми, тобто трудомісткість і тривалість теоретичних розробок. Успіх залежить від повноти зібраної інформації, глибини її творчого аналізу, стрункості й цілеспрямованості методичних висновків за результатами аналізу, чітко сформульованих цілей і завдань дослідження, досвіду й ерудиції науковця.

На стадії формулювання гіпотези теоретичну частину необхідно розчленувати на окремі питання, що дасть змогу спростити їх пророблення. Основою для пророблення кожного питання є теоретичні дослідження, виконані різними авторами й організаціями. Науковець на основі їх глибокого пророблення, критичного аналізу й формулювання (у разі потреби) своїх пропозицій розвиває існуючі теоретичні уявлення або пропонує нове, більш раціональне теоретичне вирішення теми.

Аксиоматичний метод заснований на очевидних положеннях (аксіомах), прийнятих без доказу. За цим методом теорія розробляється на основі дедуктивного принципу. Великого поширення він набув у теоретичних науках (математиці, математичній логіці тощо).

Історичний метод дає змогу досліджувати виникнення, формування й розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та протиріч. Даний метод дослідження використовується переважно в суспільних і, головним чином, в історичних науках. У прикладних же науках він застосовується, зокрема, при вивченні розвитку й формування тих або інших галузей науки й техніки.

Між логічним і історичним методами існує єдність, заснована на тому, що будь-яке логічне пізнання повинне розглядатися в історичному аспекті.

У прикладних науках основним методом теоретичних досліджень є гіпотетичний. Його методологія містить у собі наступне: вивчення фізичної, хімічної, економічної тощо сутності досліджуваного явища за допомогою описаних вище способів пізнання; формулювання гіпотези й складання розрахункової схеми (моделі) дослідження; вибір математичного методу дослідження моделі і її вивчення; аналіз теоретичних досліджень і розробка теоретичних положень.

Опис фізичної або економічної сутності досліджуваного явища (або процесу) становить основу теоретичних розробок. Такий опис повинен всебічно висвітлювати суть процесу й базуватися на законах фізики, хімії, механіки, фізичної хімії, політекономії тощо. Для цього дослідник має знати класичні закони природничих і суспільних наук та вміти їх використовувати стосовно до робочої гіпотези наукового дослідження.

Первинним у пізнанні соціальної й економічної сутності процесів виступають спостереження. Будь-який процес залежить від багатьох діючих на нього факторів. Кожне спостереження або вимір може зафіксувати лише деякі фактори. Для того щоб найповніше зрозуміти процес, необхідно мати велику кількість спостережень і вимірів, виділити головне, а потім глибоко досліджувати процеси або явища за допомогою великої, але не систематизованої інформації важко. Тому таку інформацію намагаються “вмістити” у деяке абстрактне поняття - “модель”.

Під моделлю розуміють штучну систему, яка відображає основні властивості досліджуваного об'єкта - оригіналу. Модель - це зображення в зручній формі великої кількості інформації про досліджуваний об'єкт. Вона перебуває в певній відповідності з останнім, може замінити його при дослідженні й дає змогу одержати інформацію про нього.

Метод моделювання - вивчення явищ за допомогою моделей - один з основних у сучасних дослідженнях.

Властивості й сам об'єкт при побудові моделі звичайно спрощують, узагальнюють. Чим ближче модель до оригіналу, тим вдаліше вона описує об'єкт, тим ефективніше теоретичне дослідження й тим ближче отримані результати до прийнятої гіпотези дослідження.

Модель повинна відображати значущі явища процесу. Дрібні фактори, зайва деталізація, другорядні явища - лише ускладнюють модель, теоретичні дослідження, роблять їх громіздкими, нецілеспрямованими. Тому модель повинна бути оптимальною за своєю складністю, бажано наочною, але головне - достатньо адекватною, тобто повинна описувати закономірності досліджуваного явища з необхідною точністю.

Для побудови найкращої моделі необхідно мати глибокі й всебічні знання не тільки з теми і суміжних наук, але й добре знати практичні аспекти досліджуваного завдання.

В окремих випадках модель досліджуваного явища може бути обмежена лише описом сутності.

Аналітичні методи дослідження. За допомогою аналітичних методів дослідження встановлюють залежність між параметрами моделі. Ці методи дають змогу глибоко й всебічно вивчити досліджувані процеси, встановити точні кількісні зв'язки між аргументами й функціями, глибоко проаналізувати досліджувані явища.

Явища, процеси вивчаються не ізольовано один від одного, а комплексно. Різні об'єкти з їх специфічними змінними величинами поєднуються в комплекси, які характеризуються єдиними законами. Це дозволяє поширити аналіз одного явища на інші або цілий клас аналогічних явищ. За такого принципу досліджень зменшується число змінних величин, вони замінюються узагальненими категоріями.

Класифікація процесів

Покладена в основу класифікації функціональна ознака дає змогу виділити *соціально-економічні й політичні процеси*.

Соціально-економічні й політичні процеси - це комплекс змін у суспільстві, який позначається на його добробуті, політичній та економічній стабільності, безпеці тощо.

Процеси можна розділяти на *прості й складні*.

Простими варто називати такі процеси, пояснення яких укладається у відому дослідникові схему, що дозволяє дати оцінку процесу, передбачити його розвиток, наслідки й завершення.

Складними можна назвати такі зміни в суспільстві, пояснення й оцінка яких вимагає нових методологічних засобів. Тобто складні процеси складаються із сукупності простих, цілісне сприйняття яких можливо тільки на основі синтезу різних методологічних підходів до дослідження й пояснення цих процесів.

Залежно від потреб осіб, груп, що є активними учасниками соціальних процесів, зміни, які відбуваються в суспільстві, можуть регулюватися. Таким чином, можна виділити *контрольовані й неконтрольовані процеси*.

Контрольованість процесу полягає в знанні основних механізмів і умов, які сприяють інтенсивності їх прояву й впливу на соціальну реальність. Контрольованість соціальних процесів проявляється в таких формах, як вплив, посилення ролі обраних елементів, моделювання й регулювання ситуацій тощо. Інструментами контролю можуть бути: створення інститутів, які структурують певну модель керування суспільством, або підтримка рольових функцій, що закріплюються за різними учасниками процесу.

Неконтрольовані процеси розвертаються стихійно й не припускають наявності соціальних суб'єктів, груп, здатних незалежно від інших впливати на їх вектор. Втрата контролю над процесами, які протікають у суспільстві, характеризується системною кризою існуючої системи й приводить до непрогнозованих змін у системі.

Процеси підрозділяються відповідно до своєї тривалості на *коротко-, середньо- і довгострокові*.

Найважливішою характеристикою соціальних процесів є *зворотність*. Властивість зворотності визначає динаміку циклічних процесів. Властивість *незворотності* вказує на те, що нічого повторюваного в становленні суспільства не може бути; кожний виток розвитку суспільства унікальний.

Здатність соціальних процесів підпадати під вплив зовнішніх або внутрішніх факторів обумовлює їх розподіл на *інерційні й спря-*

мовані процеси. Динаміка інерційних процесів визначається безпосередньо набором певних властивостей, притаманних процесу, обумовленим вихідними параметрами цього процесу, у той час як спрямований процес викликається активним втручанням у його перебіг одного з учасників, зацікавленого в якому-небудь із варіантів його функціонування. Інерційність процесу підтримується пасивною поведінкою більшості його учасників, нездатних або незацікавлених у зміні його вектора.

Політичні процеси

Політичні процеси можна визначити як суму послідовно змінюваних взаємозалежних явищ і подій, які відбуваються в політичному житті суспільства.

Таким чином, сутність політичного процесу укладена в перелік подій, які справляють вплив на стан і перспективи політичної системи суспільства, що складається як інституціалізована основа існування держави, її базових підсистем.

Можна виділити такі стадії політичного процесу:

- конституювання, утворення політичної системи;
- відтворення компонентів і ознак даної системи;
- прийняття й виконання політико-управлінських рішень;
- контроль за функціонуванням і розвитком політичної системи [27, с. 27].

Серед найбільш характерних політичних процесів, в основі яких лежить *мета*, закладена одним з основних його учасників, звичайно виділяють: виборчий процес, процес формування влади, політична криза, двовладдя, безвладдя тощо. З погляду *характеру змін, що протікають* у рамках політичного процесу: революційні й еволюційні, стабільні й нестабільні процеси. З погляду *їх спрямованості* - внутрішньополітичні й зовнішньополітичні. З погляду *способу стимулювання* таких процесів виділяються природні й санкціоновані процеси.

Учасниками політичних процесів виступають *носії влади* в особі урядових чиновників, представників силових відомств, глав великих муніципальних утворень і *опозиція*, що прагне на основі підтримки певної частини населення змістити певну частину представників цієї влади і, по можливості, замінити її власними представниками.

В основі політичного процесу лежить бінарна композиція “*влада - опозиція*”, яка обумовлює асиметричність комунікацій,

які пронизують ці процеси, оскільки влада є одним з головних джерел формування політичної системи і, як наслідок, політичного процесу, тоді як опозиція за своїм визначенням є переконаним критиком дій влади, протиставляючи їм власну ідеальну модель поведінки.

Завданням сил завоювання, які беруть участь у політичному процесі, є також і збереження влади. Від того, наскільки легітимною й суспільно визнаною є така влада, залежить її міцність і стійкість. На стабільність стану політичної влади впливає безліч факторів, які мають як зовнішній, так і внутрішній характер.

Параметри й структура політичного процесу

При дослідженні політичного процесу можуть використовуватися різні дослідницькі стратегії, аналіз взаємодії між різними політичними акторами, виявлення динаміки й основних фаз політичного процесу, зміни цих фаз тощо. Структуру політичного процесу можна також визначити як сукупність взаємодій між акторами, а також їхньої логічної послідовності. Такий підхід можна охарактеризувати як виявлення сюжету політичного процесу. Окремі аспекти політичних процесів можуть мати свою власну структуру і, відповідно, характерний сюжет. Сукупність взаємодій і відносин між акторами політичного процесу, динаміка, логічна послідовність подій, сюжет, тимчасові характеристики, а також причини, що впливають на політичний процес, звичайно називаються *параметрами політичного процесу*.

Акторами політичного процесу можуть бути політичні системи, політичні інститути (держава, громадянське суспільство, політичні партії тощо), групи людей, а також індивіди. Основним владним інститутом, одним з основних акторів політичного процесу виступає держава.

Акторами політичного процесу є партії, групи інтересів, а також індивіди й групи людей. Індивіди й групи можуть залучатися в політику не тільки в інституціональній формі, наприклад, беручи участь у виборах, але й у неінституціональних формах - у формі стихійних масових виступах.

При політичному процесі слід враховувати характер взаємодії між його суб'єктами. Важливо відзначити, що характер взаємодії багато в чому залежить від масштабу політичного процесу й акторів. Найчастіше характер взаємодії між акторами описується в

термінах: конфронтація, нейтралітет, компроміс, союз, консенсус тощо.

Соціально-економічні й політичні процеси мають ряд властивостей:

Багатомірність.

Дослідження природи соціальних процесів можливе через використання міждисциплінарних підходів, що дозволяють відобразити багат шаровий складний характер громадського життя.

Динамізм.

Однією з характеристик процесу є динамізм, який набуває особливого змісту при відображенні соціальних змін. Процес послідовного й поступового нагромадження властивостей, які формуються під дією зовнішнього середовища. У соціально-економічних і політичних процесах цей процес називають кумулятивністю. Кожний етап у розвитку створює особливе середовище, яке змінює динамічні характеристики об'єкта, здатні змінити навіть вихідні властивості такого об'єкта.

Нерівномірність.

Властивості соціальних систем характеризуються нерівномірністю процесів, які протікають у системі. Соціальні процеси найчастіше супроводжуються різкими сплесками активності його учасників і радикальною зміною спрямованості. Ця властивість соціальних процесів проявляється в суспільстві у вигляді таких явищ, як революції або глобальні економічні перетворення, здатні різко змінити розвиток суспільства.

Багатовекторність (поліваріантність).

Багатовекторність і поліваріантність соціальних процесів проявляється у схильності процесів впливу різнонаправлених змін. Формування й розвиток соціального процесу пов'язані з більшою кількістю різних варіантів і можливостей, які відкриваються під час формованого соціального процесу, на реальний вибір напрямків формування процесів впливає безліч факторів, у тому числі й зовсім випадкових.

При дослідженні політичних процесів у політичній аналітиці необхідно враховувати вплив на політичний процес таких факторів, як *політичні зміни, політичний розвиток і політична модернізація.*

Глава 3. Системність політичної аналітики

Під системним аналізом розуміють сукупність прийомів і методів для вивчення складних об'єктів - систем, які становлять собою складну взаємодію елементів системи. Взаємодія елементів характеризується структурними зв'язками - прямими й зворотними. Сутність системного аналізу полягає в тому, щоб виявити ці зв'язки й дослідити їх вплив на поведінку всієї системи в цілому.

Політологія покликана охопити й досліджувати світ політичного у всьому його різноманітті. Основним його принципом є розмежування не між фактом і цінністю або між засобами й цілями, а між частиною й цілим. При цьому мова йде про те, щоб співвіднести частину із цілим, розглядати різні частини в рамках цілого.

Функціонування будь-якої політичної системи зазнає впливу з боку інших політичних систем. Так, кожна політична система залучена в міжнародні відносини, оскільки на дії, які застосовуються тією або іншою політичною системою, впливають дії інших політичних систем.

Політичне має системний, структурний і функціональний аспекти. Зростаюча диференціація на всіх рівнях і у всіх сферах громадського життя веде до того, що різні соціальні організації, явища й процеси, такі як родина, праця, освіта, культура тощо користуються зростаючою автономією. Але це не означає, що вони функціонують самі по собі. Еволюція сучасного суспільства становить собою двоєдиний процес, однією з сторін якого і є явна диференціація. Інша ж його сторона полягає в появі нових форм взаємозалежності різних сфер, інститутів, організацій, зацікавлених груп тощо.

З погляду системного аналізу суспільство й інші соціальні співтовариства можна розглядати як більш-менш стійкі утворення, які функціонують у рамках ширшого середовища. Вони характеризуються як цілісні системи, що складаються з певного комплексу взаємозалежних елементів, які можна вичленувати із системи суспільних й аналізувати. Системи мають більш-менш чітко обкреслені межі, які виділяють їх із навколишнього середовища, причому вони мають тенденцію до якоїсь рівноваги.

Поняття "політична система" стало можливим із введенням у політичну науку системного підходу. Необхідність його використання в політичній науці визначається насамперед складністю,

різноманіттям і багатоваріантністю самого світу політичного. Це й обумовило міждисциплінарний характер науки політології.

Найбільш конкретно міждисциплінарний характер політологічних досліджень проявляється при системному аналізі, що припускає всебічне вивчення політичних феноменів з використанням методів, інструментів, систем аргументації інших соціальних, гуманітарних і почасти природничих наук. Системний підхід припускає стандартизацію й уніфікацію наукових понять, систематизацію й упорядкування знань про політичні явища й реалії.

Для будь-якої системи, у тому числі політичної, характерні три основні виміри: реально існуюче, що виявляється в структурі; дія, поведінка або функція; становлення або еволюція. В ідеалі системний аналіз повинен охоплювати всі три виміри в сукупності. Однак у дослідницькій практиці головну увагу системники концентрують на перших двох аспектах, відсуваючи на задній план третій. Це зрозуміло, якщо врахувати, що системний аналіз найбільш ефективний там, де існує якась рівновага, факти визначилися, набули завершених обрисів, їх можна систематизувати, звести до кількісних параметрів, які легко піддаються виміру статистичними й математичними методами.

Очевидно, що системний підхід дає змогу аналізувати політичні явища в усій їх складності й взаємопереплетінні, з огляду як на соціальні основи політики, так і на зворотний вплив, що його справляє остання на соціальні реальності.

Основи системного підходу

Системний підхід, який виник на хвилі пошуків універсальних принципів загальної організаційної науки, зобов'язаний своєю появою передусім прагненню адекватно зрозуміти й оцінити природу процесів, які відбуваються в суспільстві.

Системний підхід є логічним продовженням і однією з форм наукового підходу. Він покликаний підвищити рівень пояснювальної функції наукових теорій.

Системний підхід - це методологія наукового аналізу об'єкта в співвідношенні "система - середовище", що дає змогу розглядати об'єкт дослідження в органічному взаємозв'язку з факторами свого оточення. Співвідношення системи й середовища є значною мірою функціональним. Сукупність системи й середовища позначена як світ. Головною ознакою, яка відрізняє систему від середовища, є наявність усередині самої системи більш твердих і стійких

зв'язків, ніж зв'язок між системою й середовищем. Ознака твердості та системності зв'язків задається можливістю впливу й регулювання процесів, які відбуваються в системі. Керування середовищем вкрай ускладнено. Всередині самого середовища виділяються різні групи об'єктів, розглянутих з погляду можливості керування її елементним складом. Відповідно виділяються середовища прямого й опосередкованого впливу. Середовище прямого впливу містить можливість безпосереднього впливу на мету виробничої системи в обмежений період часу. Середовище опосередкованого впливу містить у собі фактори, які справляють на систему вплив, розтягнутий у часі, або вплив за допомогою інших проміжних ланок.

Серед основних завдань системного підходу варто виділити такі:

- редукція феномена складності об'єкта;
- оптимізація й субоптимізація об'єкта або мети дослідження;
- подолання протиріччя між централізацією й децентралізацією в керуванні;
- кількісне визначення й вимір зв'язків;
- узагальнення й формування раціональних методів дослідження;
- дослідження зв'язку твердих і м'яких систем;
- обґрунтування етичних і соціально-політичних аспектів у проектуванні систем різних рівнів;
- розробка алгоритму побудови систем;
- вироблення організаційних методів у проектуванні й побудові систем;
- дослідження механізмів економічної оцінки систем;
- дослідження алгоритмів прогнозування соціальних структур;
- аналіз інноваційних процесів;
- організація збирання, обробки й керування інформацією;
- регулювання режиму оптимального керування організаційними структурами;
- планування діяльності й розподіл повноважень;
- вибір шляхів до заданого результату [27; 90].

Для того, щоб повністю визначити середовище, необхідно знати всі фактори, які впливають на систему або визначаються системою. Уже тим, що дослідник намагається екстраполювати норми системного підходу до дослідження й розуміння навколишніх

проблем з огляду на фактори середовища, він заганяє себе в певні рамки, які сприяють більшій строгості й точності в його спробах адекватного проникнення в об'єкт дослідження. Тому досягнення методології й техніки системного підходу є найважливішим засобом формування наукового мислення й способом адекватного й повного відображення досліджуваних предметів.

Системний підхід значною мірою вплинув на процеси проникнення наукових принципів у відображення практики соціальних змін, під час яких утворюються об'єктивні сутності, зв'язки, ефекти, що розширюють наші уявлення про механізм соціальних процесів. Усі процеси, що відбуваються в суспільстві, розглядаються не як випадкові, а як підпорядковані загальній логіці взаємодії організованих структур із середовищем. Винятковою властивістю системного підходу стало не тільки прагнення комплексно й повно вивчити об'єкт, але й у ході цього вивчення сформулювати проблемну ситуацію й намітити завдання щодо її вирішення. Опіраючись на системний підхід, дослідник подумки розчленовує об'єкт дослідження, виділяючи його внутрішні й зовнішні зв'язки з метою виявлення механізму його функціонування й розвитку. Завдяки системному підходу учений-дослідник конкретизує об'єкт дослідження до предмета, який набуває форми розумової моделі, представленої у вигляді сукупності властивостей і відносин досліджуваного об'єкта.

Така властивість системного підходу стала затребуваною при зростанні ролі складних систем, у процесі дослідження яких елементи аналізу й керування процесами розглядалися як одне ціле.

З погляду системної методології соціальні системи належать до класу нелінійних, і тому їх відображення, а тим більше імітація припускають використання різноманітних і нестандартних методів, які комбінують якісні й кількісні підходи до опису таких систем. Соціальні системи виступають зразком, який ілюструє застосування системного підходу, оскільки вони втілюють у собі властивості цілісності, гнучкості, нерівноваженості у відношенні до яких найчастіше проявляються системні ефекти.

Дослідження соціально-економічних і політичних процесів стає складовою системного підходу й виражається через сукупність відповідних понять. Найбільш важливими з них є такі.

Система - це безліч взаємозалежних між собою елементів, що містить особливу якість, відсутню в складових елементів.

Елемент - неподільний у даній системі компонент складних об'єктів і процесів.

Структура - відносно стійка фіксація зв'язків між елементами системи, інваріантна щодо зовнішніх перетворень.

Цілісність системи - це її відносна незалежність від середовища й інших систем.

Емерджентність - незвідність властивостей системи до властивостей елементів системи.

Параметр - оперативно виражений елемент дослідження системи, який є формою локалізації інформації про властивості й ознаки цієї системи.

Функція - це вид дії підсистеми, що забезпечує цілісність даної системи.

Системний підхід використовує наведені вище категорії як інструменти, завдяки яким досліджувана галузь описується через сукупність відображуваних цими категоріями властивостей. Властивості виражають як статичні, так і динамічні параметри об'єкта.

Стан і функціонування - це режими наукового дослідження. Перший припускає аналіз властивостей об'єкта; другий - аналіз функцій. Об'єкти, які складають статичне становище, перебувають у певній рівновазі один з одним, що й утримує їх у стані спокою. Порушення рівноваги означає перехід об'єкта в режим функціонування.

Співвідношення об'єктів "Я - Інший" є предметом "рівноважного" дослідження, у цьому співвідношенні може й не передбачатися розгляд можливої третьої сутності, щодо якої фіксуються зміни в динаміці обох елементів. Взаємини об'єктів задаються нормами - правилами, що визначають характер відносин один до одного.

Між індивідами, групами й соціальними ролями може виникати рівновага. Рівновага є формою соціальної закономірності, оскільки фіксує регулярність і повторюваність даного соціального явища, його прив'язку до сформованих стійких тенденцій у заданій моделі поведінки.

При використанні принципів системного підходу конструюються цілісні когнітивні моделі, що служать інструментом упорядкування інформації про об'єкт дослідження і керування та виступають методологічним засобом у вирішенні виникаючих управлінських проблем, моделі в такому випадку стають системами керування.

Якщо “Я” виступає у вигляді незалежної змінної, то “Я” як соціальна функція виражає себе в деякій ролі, яка робить “Я” функціональним щодо суспільного суб’єкта. Приміром, функціональними характеристиками соціальної ролі може бути роль батька, чоловіка й викладача ВНЗ.

Ступінь спільності, якою володіє об’єкт дослідження, визначає яку частку в ньому займають методи причинного аналізу при дослідженні. Досліджувані об’єкти, обумовлені як малі групи, приміром, колектив кафедри, родина - більшою мірою залежать від фактора, який обумовлює причинний вплив, аніж політика або культура, які виявляють у режимі власної детермінації наявність складнопідпорядкованих сутностей. Основою наукового дослідження соціальних явищ постає розведення незалежної змінної й функції цієї змінної в діючій системі об’єкта. Незалежна змінна - параметр стану об’єкта, а функція - параметр його динаміки й розвитку. Як правило, границі між ними не є твердими й визначаються цілями й завданнями дослідження.

Емерджентні якості об’єкта проявляються на статичному рівні: вони є в самій природі соціальної структури, яка, будучи лише системою координат, не перестає визначати поточні соціальні зміни. Усяка соціальна динаміка повинна аналізуватися в структурних категоріях. Структура виступає причиною соціальних змін. Соціальна структура - це можливий порядок елементів, вироблених та відтворених у ході соціальної взаємодії, який є і результатом, і середовищем.

Тверді системи описуються методами моделювання й мають властивості відтворюваності, верифікаційності властивостей і твердості детермінованості з боку зовнішнього середовища. Як складові цієї системи можуть виступати різні кількісні показники, що мають загальнозначущий характер. У рамках твердих систем виділяють два типи показників, ендогенний, обумовлений внутрішнім станом системи й екзогенний, викликаний зовнішніми факторами.

За співвідношенням екзогенних і ендогенних змінних, які включаються в модель, системи можуть розділятися на відкриті й закриті. Повністю відкритих систем не існує; система повинна містити хоча б одну ендогенну змінну. Повністю закриті системи - це системи, що не включають екзогенні змінні у свій склад; їхнє конструювання вимагає повного абстрагування від “середовища”,

тобто серйозного “огрубіння” реальних економічних систем, які завжди мають зовнішні зв’язки.

М’які системи - це системи, описувані на основі якісних критеріїв, тобто системи, які не можна виразити математично: системи порівняння товарів на корисність, суб’єктивна привабливість і т.д.

Методологія м’яких систем, опирається на слабоструктурований тип опису об’єкта, який припускає безліч способів інтерпретацій. Методологія м’яких систем охоплює, як правило, складно-організовані об’єкти, які пов’язують системи різних структурних рівнів, а отже, не мають твердої прив’язки до реального світу.

У соціальній системі суб’єкти діють у рамках правил, які розуміються ними по-різному, а також норм, діючих у даній системі, і тому більшість протиріч та проблемних ситуацій у суспільстві визначається розходженнями в інтерпретаціях виникаючих у суспільстві ситуацій.

У дослідженні політики неможливе адекватне вивчення політичної сфери без проникнення у сферу цілей і ідеалів. Політична наука має справу з розумінням і тлумаченням людських цілей, а там, де мова йде про цілі, неодмінно присутні цінності. Тому вже за своїм визначенням дослідження політики пронизане морально-етичним початком, вивчення політики без морального виміру неможливо.

Приміром, політичну науку можна визначити як систематичне вивчення системи керування й політичного процесу з погляду світу суцього й світу належного, а також досягнення найбільшого збігу між ними.

Політичне включає як статику, так і динаміку, які втілюються, відповідно, у політичному порядку й політичному процесі. Важливо врахувати, що динамізм буття робить його вічно незавершеним, і навпаки, незавершеність буття є ознака його динамізму.

Але динаміку світу політичного не можна правильно зрозуміти без всебічного дослідження, яке існує у даній історичний період явищ. Із цього погляду дослідження політики однаковою мірою охоплюють як існуючий політичний порядок, де домінують постійні, незмінні величини, так і політичний процес, де задовольняють змінні величини. Політичний порядок включає структурні й системні елементи. Тут важливо досліджувати проблеми політичного панування й правління, панування й співробітництва; формування влади й політичної нерівності; механізму правління в

рамках різних державно-політичних систем; відносини людей з інститутами влади; механізму забезпечення єдності, життєздатності й безперервного функціонування суспільства, політичної соціалізації.

Основними етапами побудови м'якої системи є:

- визначення мети системи;
- опис і формулювання проблемної ситуації, викликані намірами реалізації такої мети;
- розробка концептуальної моделі;
- виявлення режиму функціонування моделі через визначення діапазону припустимих відхилень;
- розробка альтернативних варіантів щодо забезпечення оптимальних умов у реалізації цілей” [27; 103].

Отже, об'єктом дослідження соціально-економічних і політичних процесів виступає аналіз м'яких систем з різним ступенем внутрішньої структуризації. Важливим елементом такого аналізу є виявлення рівномірних альтернатив, оцінюваних на основі різних методик і процедур. Про це мова йтиме нижче.

Одним із системних підходів до дослідження м'яких систем є підхід, який суміщає системний і структурно функціональний методи. Прикладом такого підходу буде дослідження політичної системи як поведінкової системи, яка перебуває в певному середовищі, з якого ця система взаємодіє. Виявлення в навколишньому середовищі елементів, які сприяють підтримці стійкості системи або, навпаки, дестабілізують політичну систему, сприяє виявленню ряду нових дослідницьких можливостей. Особливо корисних для ефективного керування процесами сприятливої стабілізації політичної системи. При цьому необхідно враховувати кілька важливих моментів.

По-перше, такий підхід до дослідження припускає, що політичні взаємодії в суспільстві становлять собою особливу систему поведінки, це - визначальний факт, виходячи з якого можна отримати безліч висновків при подальшому аналізі.

По-друге, досліджувати політичну систему треба, розглядаючи її в економічному, геополітичному, фізичному, біологічному, соціальному й психологічному оточеннях. Ці складові закладають основу аналізу виживання політичних систем у стабільному або нестабільному світі.

По-третє, уточнення того, що становлять собою різні види оточення, корисно й необхідно, оскільки політична система є

відкритою й м'якою системою. Внаслідок її власної природи як соціальної системи, виділеної з інших соціальних систем, вона піддана їхньому постійному впливу.

По-четверте, треба враховувати той факт, що деякі політичні системи мають надзвичайно високий ступінь виживання, вони існують і при несприятливому впливі навколишнього середовища, це означає, що вони мають високу здатність реагувати на загрозові впливи й тим самим адаптуватися до умов, що змінюються.

У внутрішній організації політичної системи важливою властивістю є здатність пристосовуватися до умов свого функціонування. Політичні системи включають найрізноманітніші механізми, за допомогою яких їм вдається справлятися із зухвалими впливами середовища. За допомогою цих механізмів вони можуть регулювати свою поведінку, трансформувати внутрішню структуру й навіть змінювати фундаментальні цілі.

Для аналізу стійкості політичних систем у політологічних дослідженнях дослідники часто застосовують аналіз рівноважних станів. Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів є те, що він фактично зневажає здатністю систем справлятися із впливом середовища. Підхід, заснований на тому, що політична система прагне підтримувати стан рівноваги, повинен припускати наявність зовнішніх впливів і загроз. Саме вони приводять до того, що відносини влади в політичній системі виходять із передбачуваного стабільного стану. Потім, звичайно, система досліджується в рамках допущення, її повернення до вихідного стабільного стану. Якщо системі цього не вдається, її розглядають як таку, яка рухається до нового стану рівноваги, що повинне бути зазначене й описано. На шляху ефективного застосування поняття "рівновага" для аналізу політичного життя існує безліч труднощів.

По-перше, рівновиважений підхід створює враження, що елементи системи мають тільки одну основну мету: шляхом подолання зовнішніх впливів здійснити повернення до вихідної точки рівноваги або рухатися до якої-небудь нової точки рівноваги. При цьому мається на увазі прагнення до стабільності, так ніби стабільність була найбільш бажаним станом.

По-друге, недостатньо уваги приділяється формулюванню проблем, які стосуються вибору конкретного шляху повернення системи у вихідну точку рівноваги або досягнення нової точки рівноваги.

Неможливо зрозуміти процеси, які забезпечують здатність того або іншого типу політичної системи відтворювати себе, якщо вона (система) або форма реакцій з боку суспільства на неї вважаються наперед заданими. Система цілком може мати іншу мету, аніж досягнення тієї або іншої точки рівноваги.

Можна допустити, що окремі елементи системи можуть іноді здійснювати дії, що сприяють руйнуванню стану рівноваги, або навіть підтримувати перманентний стан нерівноваги. Типовим випадком подібного роду є, наприклад, той, коли влада прагне зберегти свої повноваження, підтримуючи внутрішню перманентну нестабільність або перебільшуючи зовнішню погрозу. Приміром, Верховна Рада України з жовтня 2005 р. до моменту написання книги фактично свідомо не приводила до присяги суддів Конституційного суду України, тим самим не дозволяючи вищій судовій інстанції країни функціонувати. Недієздатність суду була необхідна частині депутатського корпусу для недопущення скасування конституційної реформи.

Загальною властивістю всіх політичних систем є їхня здатність адаптувати зовнішні впливи позитивного, конструктивного й інноваційного типу, система може справлятися із впливом, прагнучи змінити своє оточення таким чином, щоб взаємодія між нею й цим оточенням не приводила до зростання напруження; елементи системи, яка зазнала зовнішнього впливу, можуть навіть істотно трансформувати відносини між собою, змінити власні цілі й способи дій, що дасть змогу системі значно краще справлятися із впливом середовища.

Для будь-яких соціальних систем, включаючи політичні, адаптація представляє безліч різноманітних дій, за допомогою яких відбувається модернізація, і здійснюються зміни в самій системі. У підсумку система набуває здатності успішно реагувати на будь-які потенційно небезпечні виклики сучасності.

Політичний процес внаслідок особливості його організації піддається змінам і розвитку, що в цілому приводить до його модернізації.

Політичні зміни - це реакція на різні змінні фактори, які ведуть до якісних змін, стають іншими способ і характер взаємодії між політичними суб'єктами, між політичною системою й зовнішнім середовищем.

При дослідженні політичних змін ми маємо на увазі, що різні зміни відбуваються в рамках однієї й тієї самої політичної системи з тими самими якісними характеристиками. У ході змін відбувається відтворення політичної системи у цілому і її окремих частинах. Відтворення в політичних системах не є повним, новий стан і його складові відрізняються від початкового, “нові якості й властивості”, що з’являються як у способі, так і в характері взаємодії, ми будемо розглядати як кількісні зміни.

Політичний розвиток ми можемо охарактеризувати як послідовну зміну якісних станів політичної системи в цілому і її окремих складових частин. Внаслідок цього політичний розвиток характеризується якісними змінами в політичній системі.

Чіткою межею між політичною зміною й політичним розвитком не існує. Політичний розвиток досить складно досліджувати безпосередньо аналітикові, оскільки на практиці він сам є учасником політичних змін і тому оцінити масштаб цих змін, їх якісний рівень, історичну значимість через “включеність” у політичні зміни його як актора й учасника видається досить складним.

Політичні процеси досить різноманітні за своїми основними параметрами. У політичній науці існує кілька варіантів *типології* політичних процесів.

Залежно від характеру змін виділяють еволюційний і революційний типи. Під еволюційним розвитком розуміється такий тип, що містить у собі поступові, покрокові якісні зміни. Під революційним - тип розвитку, орієнтований на масштабність і швидкоплинність. Досить часто виділяють стабільний і кризовий типи розвитку. Передбачається, що стабільний тип політичного розвитку характерний для суспільств, де існують достатні інституціональні гарантії й суспільний консенсус, які запобігають різким змінам політичного курсу й тим більше різкій зміні політичного режиму. Водночас передбачається, що основою стабільного розвитку служить здатність системи адекватно реагувати на виклики середовища. Це сприяє поступовому й плавному характеру змін.

Кризовий тип розвитку характерний для суспільств, де відсутні необхідні умови й система, здатна давати адекватні відповіді на зовнішні зміни. Тоді політичний розвиток здійснюється у вигляді кризи, що може зачіпати як окремі сторони політичного життя, так і всю систему в цілому. Розвиток повномасштабної кризи приводить до нестійкого стану системи або навіть до її розпаду.

Виділення цих двох типів політичного розвитку також варто визнати умовним. Насправді під стабільним або кризовим розвитком дуже часто розуміється не еволюційна динаміка політичної системи, а характеристика повсякденних і історичних політичних процесів, які відбуваються в її рамках. На практиці ми можемо, як правило, спостерігати чергування криз і періодів відносної стабільності. У такий спосіб варто розглядати кризовий характер змін і політичну стабільність не як характеристики політичного розвитку в цілому, а як особливості його окремих моментів.

Виділяють також типи політичного розвитку на основі його змісту, наприклад, глобалізація. Під глобалізацією розуміється взаємозалежність суспільних і політичних процесів у всіх країнах і регіонах світу.

Іншим типом політичного розвитку є модернізація.

Політичну модернізацію ми можемо визначити як спосіб забезпечення адекватного реагування й пристосування політичної системи до умов, які змінюються, а також до викликів сучасності.

Найчастіше використовуваний *механізм політичної модернізації* - запозичення (копіювання, імітація) зразків.

Звичайно виділяють два *типи імітації*:

- імітація алгоритму, коли копіюється механізм якого-небудь процесу, включаючи його зміст або функціональне навантаження (наприклад, процес взаємодії трьох галузей влади);
- імітація результату або форми, інакше кажучи, “симуляція” (наприклад, проголошення вільних і змагальних виборів як принцип, тобто *de jure*, при їх невірному й незмагальному характері *de facto* або створення трьох гілок влади без фактичної реалізації принципу поділу влади).

При цьому найкращі результати з погляду рішення завдань модернізації дає імітація алгоритмів.

Варто врахувати, що імітація здійснюється не в порожньому просторі, а в конкретно-історичному й соціокультурному контексті тієї або іншої країни під впливом національних традицій. Більше того, імітаційні інститути й практики не тільки змінюються під впливом традицій, але й переробляються під ці традиції. У цілому можна затверджувати, що відбувається взаємовплив традицій й запозичень, а також їх зміна в ході цього процесу [25; 30].

Системний аналіз дає змогу розробити гнучкий і ефективний теоретичний підхід для дослідження політичної системи.

Необхідно враховувати, що політичні системи повинні зуміти запропонувати суспільству прийнятну систему цінностей і знайти спосіб визнавати її як обов'язкову більшістю членів суспільства. Ці дві властивості виділяють політичні системи серед інших типів соціальних систем.

Отже, ці дві відмінні властивості - пропозиція цінностей суспільству й обов'язковість їхнього визнання - є основними змінними політичного життя. Їх наявність можна вважати необхідною умовою того, що політична система існує.

Причиною для введення цих змінних є те, що вони дають змогу більш точно встановити як і які впливи загрожують дестабілізацією системи.

При цьому метою аналітика є встановлення рівня критичних значень змінних, за яких вони несуть загрозу стійкості системи. Це може бути зовнішньополітична загроза, наприклад, підвищення цін на енергоносії Росією для України, від яких залежить економіка країни. Такі дії можуть викликати глибоку економічну кризу, що, у свою чергу, повинно викликати загальну дезорганізацію й кризу політичної системи, і різке зростання нелояльності населення до влади. Припустимо, що як наслідок такої ситуації влада або виявляється не в змозі приймати необхідні рішення, або ці рішення не будуть виконуватися. У цьому випадку запропоновані владою цінності суспільством сприйматися не будуть, у результаті в суспільстві будуть проявлятися дестабілізуючі змінні через нездатність політичної системи виконувати одну зі своїх найважливіших функцій, пов'язану з регулюванням поведінки його членів.

Даний приклад буде відповідати стану політичної системи, за якого втрачається стабільність і стійкість та виникає системна криза влади. Але руйнування політичної системи може й не відбутися, рідко погрози бувають незворотними і система, яка пережила кризу, у тій або іншій формі виживає. Незважаючи на кризу, влада може зберегти здатність приймати певні рішення й хоча б деякою мінімальною мірою домагатися їхнього виконання. При цьому якась частина проблем, які вимагають політичного рішення, перебуватиме під контролем. Інакше кажучи, не завжди істотні змінні повністю виходять за межі нормального діапазону трансформації. Трапляється, що область цих змін ніби трохи зміщена порівняно з нормальною ситуацією, коли влада, наприклад, част-

ково не здатна приймати необхідні рішення й домагатися їх виконання з потрібною регулярністю. У таких умовах істотні змінні в цілому не виходять за межі припустимого діапазону змін, вони піддаються кризовим впливам, але залишаються в межах критичних точок. І доти, поки політична система здатна втримувати свої істотні змінні в цих межах, можна стверджувати, що вона має здатність до виживання. Система може зруйнуватися саме з тієї причини, що виявилася нездатною прийняти адекватні й ефективні заходи відносно невідвратної кризи. Але саме здатність системи відповідати на кризу вчасно й адекватно має вирішальне значення. Саме реакція системи дає змогу оцінити ймовірність того, що вона зуміє перебороти ситуацію дестабілізації. Питання про характер реакції політичної системи на погрози може продуктивно досліджуватися в рамках системного аналізу політичної системи.

Проблемою політичної теорії є розробка концептуального апарату для розуміння факторів рішень, які впливають на всі типи, прийняті у системі. Таким чином, системний аналіз політичного життя опирається на уявлення про систему, яка перебуває в деякому середовищі й піддається зовнішнім впливам, що загрожує вивести істотні змінні системи за межі їх критичних значень. У рамках цього аналізу важливим є припущення про те, що для виживання система має бути здатною відповідати за допомогою дій, які усувають дестабілізацію й кризу. Дії влади мають ключове значення щодо цього. Для осмислених і ефективних дій, влада повинна мати можливість одержувати необхідну інформацію про те, що відбувається. Володіючи інформацією, влада може бути здатною забезпечувати виживання та стійкість системи.

Наприклад, при економічній кризі може бути збільшено потік дезінформації з метою перекласти провину за те, що відбувається, на третю сторону. Наприклад, після певних невдач на посаді Прем'єр-міністра Ю.Тимошенко відповідальність за невдачі була частково перекладена на оточення Президента й фактично на самого гаранта Конституції. Як наслідок, відбулася відставка уряду, але не втрата електоральної підтримки.

Системний аналіз є необхідною складовою політичної аналітики, в запропонованому нами підході системний аналіз ґрунтується на комплексних аналітичних методах, які забезпечують аналітика об'єктивною інформацією про політичну ситуацію та процеси, що,

у свою чергу, дає змогу здійснювати планування та ефективно управління відповідно до програмно-цілових принципів.

Системний аналіз ґрунтується на наступних принципах:

1) *єдності* - спільний розгляд системи як єдиного цілого і як сукупності частин;

2) *розвитку* - врахування динаміки та змінюваності системи, її здатності до розвитку та модернізації, накопичення інформації з урахуванням впливу зовнішнього та внутрішнього середовища;

3) *глобальної мети* - відповідальність за вибір глобальної стратегічної мети (реформи заради стабільності, демократизації і т.д.). Оптимізація підсистем може і не привести до оптимума всієї системи;

4) *функціональності* - спільний розгляд структури системи й функцій із пріоритетом функцій над структурою;

5) *децентралізації* - єдність та взаємовплив процесів децентралізації та централізації;

6) *ієрархії* - підпорядкованості та ранжирування частин;

7) *невизначеності* - врахування ймовірного настання події;

8) *організованості* - виконання та впровадження рішень, уміння в відповідний термін відреагувати, зробити висновки.

Сутність системного підходу визначається по-різному залежно від методології, яку обирає дослідник. У цілому враховуючи ряд взаємозалежних аспектів, які в сукупності й єдності становлять системний підхід, можна визначити наступним чином:

- системно-елементний, відповідає на питання, із чого (яких компонентів) утворена система;

- системно-структурний, розкриває внутрішню організацію системи, спосіб взаємодії утворюючих її компонентів;

- системно-функціональний, показує, які функції виконує система та компоненти, з яких вона складається;

- системно-комунікаційний, розкриває взаємозв'язок даної системи з іншими як по горизонталі, так і по вертикалі;

- системно-інтегративний, показує механізми, фактори збереження, удосконалювання та розвитку системи;

- системно-історичний, відповідає на питання, як, яким чином виникла система, які етапи у своєму розвитку проходила, які її історичні перспективи.

Системний підхід сприяє головним чином виробленню правильного методу мислення про процес дослідження. Аналітик повинен мислити відповідно до системного підходу. При вивченні

системного підходу прищеплюється такий спосіб мислення, що, з одного боку, сприяє усуненню зайвої ускладненості, а з другого - допомагає аналітику усвідомлювати сутність складних проблем і приймати рішення на основі чіткого уявлення про політичну ситуації. Важливо структурувати завдання, окреслити кордони дослідження.

При дослідженні політичних систем основне завдання полягає в умінні правильно сформулювати проблеми й вибрати ефективні методи для їх рішення.

Залежно від вибору методології здійснюється використання того або іншого методу в дослідженні системи. Системний підхід дає змогу поєднувати ефективні методи, які можна розділити на три групи: методи аналізу, регулювання й проектування. Комплексне застосування цих методів дає змогу ефективно управляти політичною системою, створюючи умови, за яких зміни системи прогнозовані й цілеспрямовані.

- Методи аналізу дають змогу відслідковувати поточний стан досліджуваної системи.

- Методи регулювання дозволяють виявити способи спрямованого впливу на природну поведінку систем. Методами ефективного регулювання політичних процесів є різні політичні технології.

- Третя група методів надає можливість визначити перспективи цілісного розвитку системи із заданими властивостями.

Методи аналізу передують проектуванню схеми керування із заданими властивостями, з урахуванням коректування проміжних результатів. Аналіз політичних систем припускає виділення з досліджуваних об'єктів стійких зв'язків між елементами, що забезпечують режим внутрішньої саморегуляції таких систем. На рис. 1.3 показані деякі стійкі зв'язки між досліджуваними об'єктами. Такий аналіз стає можливим при встановленні причинних залежностей в об'єкті дослідження, коли виділяється стійка логічна послідовність причин, які утворюють об'єкт дослідження, виділяється його логічна структура, виявляється схема взаємозв'язку, складовий об'єкт факторів і внутрішніх елементів, виявляються характерні для об'єкта зміни. Відсутність повної інформації про об'єкт компенсується його логічною реконструкцією, у процесі якої досліджуваний об'єкт розкладається на складені елементи відповідно до логічних принципів. У комплекс методів аналізу варто віднести: причинний, кореляційний, факторний і логічний аналіз.

Управляти, коректувати, діагностувати поточний стан політичної системи дозволяє регулювання поведінки керованих систем з урахуванням поставленої мети й поточного стану досліджуваної системи. Механізм регулювання забезпечується за допомогою поточного тестування й моніторингу стану систем.

Проектні методи дозволяють зробити реконструкцію проблемних і конфліктних кризових ситуацій з моделюванням альтернативних шляхів розвитку ситуацій і переоцінки ухвалених рішень.

При системному дослідженні політичних систем та процесів у політичній аналітиці комплексність дослідження забезпечується застосуванням груп методів, наближених до аналітичної філософії та лінгвістики (дискурс-аналіз, інтент-аналіз, контент-аналіз, когнітивні методи), методів, наближених до політології (політичний аналіз, аналіз політичної ситуації, івент-аналіз) та методів, наближених до соціології моделювання, групи прогнозних методів. Практичні методи політичної аналітики дозволяють ефективно досліджувати навколишнє середовище, що впливає на політичну систему, частиною середовища, в якій функціонує людина є мовне середовище. Мова в цьому аспекті розглядається як середовище перебування і як засіб впливу на середовище людини, при дослідженні політичних систем і процесів політична аналітика інтегрує системний підхід до дослідження з рядом сучасних методів, які дають змогу досліджувати специфічну мову політики. Такі принципи політичної аналітики, як системність, інтегративність і комплексність проведення дослідження дозволяють із більш високим ступенем варіативності і різноманіття вибирати методологічний інструментарій порівняно з іншими використовуваними підходами в дослідженні політичної сфери.

Разом з тим наявність невирішених проблем, непояснених політичних явищ актуалізує проблему вдосконалення й універсалізації дослідницьких підходів до політичної сфери.

ЧАСТИНА 2. АНАЛІЗ МОВИ ПОЛІТИКИ В ПОЛІТИЧНІЙ АНАЛІТИЦІ

Глава 1. Мова політики

Глава 2. Ідеологічне структурування політичного дискурсу

Глава 3. Політичний дискурс

Глава 4. Когнітивні методи в політичній аналітиці

Глава 5. Контент-аналіз основних джерел інформації

Глава 6. Інтент-аналіз у дослідженні політичного дискурсу

Глава 1. Мова політики

Найважливішими засобами комунікації виступають політична мова, політична символіка, поняттєво-категоріальний апарат тощо.

Мову можна розглядати одночасно і як засіб, і як середовище спілкування. Коли людина виступає як суб'єкт мови, вона повинна задекларувати свої цілі. У такому разі мова стає засобом реалізації намірів. При цьому мова використовується й для того, щоб за допомогою слів зрозуміти навколишній світ. Тут мова виступає як культурне середовище перебування людини. У цьому сенсі політичні феномени неможливо уявити собі без політичної мови й політико-культурного середовища перебування їх суб'єктів.

За своєю значущістю політична мова може стояти поруч із такими явищами, як політична поведінка, процес прийняття рішень, виборчий процес тощо.

Мова діє як інструмент підтримки необхідного інформаційного рівня суспільства. З розвитком різноманітних технологій і ЗМІ значно підвищилося значення так званої символічної комунікації у забезпеченні життєздатності й регулюванні політичних систем сучасності.

Ідеї та установки, виражені через мову, служать засобом, за допомогою якого люди намагаються зрозуміти й інтерпретувати певну дійсність. Тому у світі політичного найчастіше ілюзію влади важко відрізнити від реальної влади. Тут значущості набувають не тільки реальні дії і заходи уряду або держави, але й те, як вони оцінюються й сприймаються, в якому контексті вони подаються тощо. Спосіб і засіб передачі повідомлення настільки ж важливі, як і його зміст: зміст і стиль політичних дій неможливо відокремити один від одного.

Метою мовної комунікації є як передача інформації, так і переконання й примус до дії. Мова - одночасно засіб і спілкування, і контролю. Слово несе в собі змістовний і емоційний заряд. За допомогою простої заміни або перестановки слів той самий факт можна зобразити зовсім по-різному. Ця особливість мови створює можливість не тільки інформувати аудиторію, але й маніпулювати її свідомістю, трактувати інформацію на користь зацікавленої сторони.

Політика - це система людських відносин, здійснюваних багато в чому за допомогою мови. Тому без вивчення політичної мови не може бути об'єктивного вивчення політики. Саме вивчення мови покликане виявити зміст міфів, ілюзій, стереотипів, маніпулювання й у ширшому значенні - усього комплексу мовних питань.

Західна політологія все частіше використовує як керівний принцип для дослідження мови політики методологію аналітичної філософії. Її суть полягає в аналізі конкретних понять із найрізноманітніших сфер і областей знання - політичної, економічної, соціокультурної тощо. Ще Арістотель указував на те, що особи, які обговорюють певне питання, повинні спочатку дійти згоди щодо вживаних понять, щоб розуміти під ними одне й те саме.

Одним із найефективніших методів вивчення мови політики сьогодні прийнято вважати аналіз політичного дискурсу, інтент-аналіз, контент-аналіз, аналіз когнітивних структур мови політики.

Для адекватного професійного вивчення політичного світу та політичних феноменів необхідно визначити, вичленувати й уточнити мовні форми, категорії і поняття політології. Політика найчастіше є не стільки чітко окресленою, фіксованою сферою, а скоріше тим, що люди самі вважають політикою. Очевидно, що питання, пов'язані з мовою політики, посідають одне із центральних місць у політичній науці.

У цей час відбувається становлення політичного дискурс-аналізу як самостійної дисципліни. Перспективи розвитку цієї дисципліни пов'язуються із застосуванням лінгвістичних (філологічних) методів аналізу політичних текстів. Перш ніж звернутися до викладу лінгвістичної інтерпретації аргументації політичного діалогу, необхідно зазначити, що політичний діалог - це, по суті, один із видів політичного дискурсу, тобто мовної діяльності в рамках політичної комунікації, основна мета якої полягає у створенні певної думки в суспільній свідомості.

У свій час ще відомий філософ Арістотель відзначав, що *bios politicos* включає дві складові - *praxis* (дії) і *lexis* (мови). Тобто політика є мовною діяльністю, де мова використовується для здійснення влади. У принципі, усяка мова так чи інакше політично навантажена, оскільки є засобом солідаризації людей у суспільстві. Подібне тлумачення багато в чому приймається дослідниками різних напрямів, тому що політика сприймається суспільством через мову, а отже, розуміння й інтерпретація політичної мови є умовою інтерпретації політики. Текст, який поміщений у соціальний простір і зазнає інтерпретації, постає перед дослідниками як дискурс. Цей термін застосовується дослідниками різних напрямів неоднозначно, але одне є очевидним - їх поєднує предмет дослідження, а саме - текст у широкому розумінні слова, тобто деяка інформаційна одиниця, яка стає предметом інтерпретації.

Здатність маніпулювати людською свідомістю через мову все більше цікавить дослідників, які займаються дискурс-аналізом, політологічними й лінгвістичними дослідженнями. Різниця в підході до аналізу політичної мови виявляється найчастіше в прийнятті тих відправних точок до дослідження політичних текстів, які намічають самі вчені.

Хотілося б підкреслити той факт, що дослідження спілкування людей і обіг різних галузей знання стосовно аналізу мови набули особливого значення до кінця ХХ ст., оскільки принципово змінилася парадигма аналізу матеріалу і саме комунікативна лінгвістика стала тим перетином, на якому створюються міждисциплінарні дослідження з риторики, теорії аргументації тощо. Незважаючи на труднощі, які існують у названих напрямках, останні спеціальні дослідження дають змогу висловити припущення про перегляд деяких загальнофілософських критеріїв. Так, наприклад, критерій раціональності, що йде від позитивізму, не завжди точно дозволяє визначити доцільність посилок, навіть феноменологія з її складними звертаннями до актів людської свідомості і герменевтика, заснована на історичній традиції, часто не здатні визначити форми свідомості в сучасному глобалізованому й ідеологізованому суспільстві ХХІ ст. Під впливом спеціальних досліджень принципово змінюється парадигма дослідження, і політичний дискурс розглядається з нових антропоцентричних і когнітивно-дискурсивних позицій. Це пов'язане з тим, що аналіз політичного дискурсу без обліку взаємодії багатьох антропоцентричних параметрів, та-

ких як інтенція, емоційний стан, соціальний статус, культурне тло, співвідношення когнітивних і комунікативних структур тощо, стає схемою, позбавленою важливих факторів визначення сили самого впливаючого дискурсу.

Теоретичні підходи до дослідження мови політики

Політологічна філологія

Мова має політичне навантаження, оскільки символізує солідарність з іншими членами суспільства, які вживають ту саму мову. Політична мова відрізняється від звичайної певним набором параметрів:

- специфічна структура політичного дискурсу часто є результатом своєрідних маніпуляційних мовних прийомів;

- специфічною є й реалізація дискурсу, яка являє собою звукове або письмове його оформлення.

Політичний дискурс може розглядатися мінімум із трьох точок зору:

- філологічної - як будь-який інший текст; однак боковим зором дослідник споглядає й тло - політичні й ідеологічні концепції, які панують у світі інтерпретатора;

- соціопсихолінгвістичної - при вимірі ефективності для досягнення прихованих або явних, але безсумнівно політичних, ідей промовця;

- індивідуально-герменевтичної - при виявленні особистісних змістів автора й/або інтерпретатора дискурсу за певних обставин.

Отже, дослідження політичного дискурсу перебуває на перехрещенні різних дисциплін, зокрема політологічна філологія досліджує співвідношення властивостей дискурсу з такими концептами, як “влада”, “вплив” і “авторитет”.

Політологічне літературознавство досліджує макроструктури політичного дискурсу: зміну й мотивацію сюжетів, мотивів, жанрів тощо, тобто розглядає дискурс за допомогою літературознавчого інструментарію.

Політологічна лінгвістика вивчає мікрорівень, а її предметом є: а) синтактика, семантика й прагматика політичних дискурсів; б) інсценування й моделі інтерпретації цих дискурсів.

Лінгвістичний аналіз політичного дискурсу

Наразі відбувається розвиток наукового знання, який приводить до розширення меж окремих наук. Вивченням політичного дискурсу займаються політологи, психологи, філософи, соціоло-

ги, економісти, фахівці з теорії комунікації, лінгвісти. Багато дослідників вважають, що політичне мислення, політична дія і мовна форма перебувають у тісній єдності, тим самим визнаючи, що політичний дискурс є об'єктом міждисциплінарних досліджень. Інтерес до вивчення політичного дискурсу привів до появи нового напрямку в мовознавстві - політичної лінгвістики. Розвиток даного напрямку обумовили такі фактори, як: динаміка й актуальність політологічної проблематики; увага до вивчення політичного мислення, його зв'язку з політичною поведінкою; необхідністю розробки методів аналізу політичних текстів і текстів ЗМІ для моніторингу різних тенденцій у сфері суспільної свідомості; крім того, усвідомлення необхідності звільнити політичну комунікацію від маніпуляцій суспільною свідомістю, що робить дослідження політичного дискурсу особливо актуальним.

Під *політичним дискурсом* у лінгвістиці розуміють будь-які мовні утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належать до сфери політики.

У ролі мовного матеріалу можуть використовуватися виступи політиків, політичних оглядачів і коментаторів, публікації у ЗМІ, матеріали спеціалізованих видань на різні теми, що стосуються аспектів політики.

Деякі дослідники розглядають політичний дискурс як мову публічної сфери. Таким чином, політичний дискурс - це використання мови в соціально-політичній сфері спілкування й ширше - у публічній сфері спілкування. Належність тексту до політичних визначається як його тематикою, так і його місцем у системі політичної комунікації. Урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми, мова політиків - це ті жанри, які належать до сфери політики. Політичний дискурс - це дискурс політиків, водночас він є формою інституціонального дискурсу. Це означає, що дискурсами політиків вважаються ті дискурси, які виробляються в такому інституціональному навколишньому оточенні, як засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд політичної партії. Висловлення повинне бути вимовлене мовцем у його професійній ролі політика й в інституціональному навколишньому оточенні. Таким чином, дискурс є політичним, коли він супроводжує політичний акт у політичній обстановці.

Розглянемо політичний дискурс як об'єкт лінгвокультурологічного вивчення, спираючись на дослідження Є.Шейгал. В ос-

нові лінгвістичних досліджень політичного дискурсу лежать дві тези: про систему й про текст. Відповідно до першого з них мова політичних текстів не тотожна повсякденній мові, причому специфіка її полягає не стільки у використанні будь-яких не особливих формальних засобів, скільки в такій зміні співвідношення між означуваним і означаючим, за якого одиниці добре знайомої мови набувають трохи незвичайної інтерпретації, а добре знайомі ситуації підводять під трохи несподівані категорії: речі “перестають називатися своїми іменами”. Друга теза пов’язана з першою: з політичного тексту може бути вичитаний деякий неекспліцитний зміст, відмінний від буквального і, ймовірно, прямо протилежний йому. Часто вважається, що цей самий неекспліцитний зміст і є “істинним” змістом політичного тексту.

Лінгвістичне вивчення політичного дискурсу проводиться за допомогою критичного, когнітивного, описового й кількісного методів.

Критичний дискурс-аналіз - новий напрям у зарубіжній лінгвістиці.

“Критичні лінгвісти” стверджують, що розуміння соціального порядку найповніше й природніше досягається через критичне осмислення влади мови. На їхню думку, особливість сучасного суспільства полягає в тому, що домінування однієї соціальної групи відбувається не через примус, а через згоду, через ідеологію, через мову. “Критичні лінгвісти” вважають, що дискурс є невід’ємною частиною суспільних відносин, тому що, з одного боку, формує ці відносини, а з другого - формується ними. Будь-який дискурс розглядається потрійно: як використання мови, як “вживляння” у суспільну свідомість певних уявлень, як взаємодія соціальних груп і індивідів. “Критики” проводять дослідження соціальної взаємодії, звертаючи увагу на її лінгвістичну складову. Аналіз мовних елементів допомагає виявити імпліцитно виражені установки в системі соціальних відносин і показати приховані ефекти впливу дискурсу на цю систему.

Увага до питань соціальної нерівності визначає тематичну своєрідність досліджень, виконаних у рамках критичного дискурс-аналізу. Ці дослідження можна умовно розділити на три тематичні групи:

1) критичні роботи про роль дискурсу у (від)творенні гендерної нерівності;

2) критичні роботи про роль дискурсу у (від)творенні етнічної нерівності;

3) критичні роботи про зловживання владою конкретними соціальними групами в різних соціальних сферах.

Когнітивний метод. В основі цього методу лежить припущення про те, що людські когнітивні структури (сприйняття, мова, мислення, пам'ять, дія) нерозривно пов'язані між собою в рамках одного загального завдання - пояснення процесів засвоєння, переробки й трансформації знань, які, відповідно, і визначають сутність людського розуму. Лінгвокогнітивний аналіз політичного дискурсу покликаний з'ясувати, як у лінгвістичних структурах проявляються структури знань людини про світ; політичні уявлення, властиві людині, соціальній групі або суспільству в цілому. Техніка когнітивного аналізу дозволяє реконструювати уявлення людини про зовнішній світ, її симпатії/антипатії, ціннісні погляди, а також дає змогу судити про політичну ситуацію, оскільки внутрішні моделі світу лідера виявляються частиною об'єктивної картини політичної ситуації.

Мовностилістичний напрям вивчає стилістично маркіровані елементи мовної системи (вузькоспеціальні терміни науки, техніки, ремесла, мистецтва; слова, які можуть вживатися лише в певному стилі літературної мови) і властиві їм емоційні й експресивні компоненти змісту, коннотації й асоціації з погляду їх співвідношення із симпатіями й антипатіями особи, яка користується ними, і тим самим з її системою цінностей.

Семантичний напрям орієнтований на з'ясування того, як проявляються політичні уявлення у повсякденних, нейтральних мовних засобах. Сприйняття й розуміння, які зароджуються в одержувача, залежать від того, як користується цим тонким інструментом відправник.

Синтаксичні перетворення можуть бути політично значущі, оскільки вони не тільки впливають на сприйняття причинних відносин одержувачем, але й приводять до переосмислення ситуації стосовно того, хто є головною діючою особою.

Вибір послідовності слів при перерахуванні також впливає на осмислення ситуації одержувачем інформації. Змінивши порядок проходження характеристик, можна змінити вироблене враження. За допомогою суперсегментних ознак (емфаза, тон голосу тощо) відправник вказує на те, що, на його думку, є важливим. Емфаза вказує й визначає нову інформацію.

Отже, осмислення й вербалізація зовнішнього світу допускають альтернативне бачення події/явища, і політики активно використовують з цією метою різні мовні засоби.

Лінгвістична теорія керування істиною з'ясовує, за допомогою яких конкретних лінгвістичних засобів здійснюються процеси керування розумінням. У рамках даного напрямку також описуються закладені в мові можливості маніпулювати свідомістю й тим самим здійснювати соціальну владу.

Слід зазначити, що з розвитком політичної психології й психолінгвістики вченими стали активно розроблятися міждисциплінарні методи дослідження політичних текстів: соціопсихологічний напрям, психосемантичний напрям, інтент-аналіз політичного дискурсу, психопоетика, опис портретів (автопортретів) політичних діячів. У рамках соціопсихологічного напрямку для аналізу сприйняття слів сучасної політики була запропонована методика семантичного диференціала, яка полягає в наступному: контексти, що містять ключові слова, оцінювалися по одинадцяти- й тризначних шкалах семантичного диференціала. Це дало змогу оцінити ступінь розбіжності суб'єктів політики в інформаційному просторі при описі ними актуальних економічних, соціальних і політичних явищ і зрозуміти, які характеристики приписують ці суб'єкти самим словам, який зміст за ними закріплюється. Тексти піддавалися тестуванню за такими параметрами: задум автора (шкали 1, 3, 8, 9); оцінка ним описуваних подій (шкала 4); реакція адресата - як психічна, так й інтелектуальна (шкали 2, 5, 7, 10); оцінка адресатом тексту як істинного/помилкового (шкала 11); оформлення тексту (шкала 6). Пропонована методика психолінгвістичного аналізу дозволяє одержати додаткову порівняно із соціологічними опитуваннями інформацію. Так, можна оцінити ступінь розбіжності емоційного й раціонального сприйняття політичних явищ і на цій основі прогнозувати соціальну поведінку, зокрема готовність людей брати участь у політичних акціях різного роду й ступінь сприйнятливості до тієї чи іншої системи аргументації. Психосемантичне дослідження політичного дискурсу припускає дешифрування, декодування тексту для виявлення ірраціональної базової інформації. Найважливішу роль в операції декодування відіграють повторювані знаки: повтори слів і повтори значень. Учені, які проводять інтент-аналіз політичного дискурсу, вважають, що інтенціональна спрямованість суб'єкта, активність його свідомості є основною стороною мови.

Кількісний метод. Розглянемо методику контент-аналізу з лінгвістичної точки зору. Рациональність такого підходу пояснюється тим, що контент-аналіз використовує суто лінгвістичну інформацію про характеристики тексту й намагається виявити його семантичні особливості. Сутність контент-аналізу полягає в тому, щоб за зовнішніми - кількісними - характеристиками тексту на рівні слів і словосполучень зробити правдоподібні припущення про план змісту і, як наслідок, зробити висновки про особливості мислення й свідомості автора тексту - його наміри, установки, бажання, ціннісні орієнтації.

Найважливішою категорією контент-аналізу є концептуальна змінна (до-змінна) - поняття, яке перебуває в центрі статистичного дослідження. Наприклад, до-змінною можуть бути такі категорії, як "політична культура", "демократія", "права людини", "національна ідея" тощо. У конкретному тексті до-змінна представлена своїми значеннями - мовними представниками. Наприклад, до-змінна "місцеве самоврядування" може бути представлена в текстах наступними мовними корелятами: самоврядування, муніципальне управління, комунальне управління, самоврядні співтовариства, управління місцевими співтовариствами, місцеві представницькі органи, місцеве представницьке управління, місцева демократія, муніципалітет.

Лінгвістична теорія аргументування вивчає способи мовного впливу, які мають на меті змінити принципи вибору, що використовуються людиною в процесі прийняття рішень. Політична аргументація тяжіє до ціннісних аргументів. Як показує аналіз, політичні дискусії, наприклад, періоду перебудови зосереджені навколо двох ціннісних полюсів: на одному з них перебувають категорії Справедливості й Рівності, а на іншому - концепт Волі. Суспільна значущість і аргументативний потенціал цих цінностей досить різні: якщо Справедливість фактично зводиться до рангу державної політики, то Воля займає досить підпорядковане становище. Це знаходить висвітлення в типових схемах аргументування. Наприклад, апеляція до Рівності найчастіше використовується для обґрунтування вимоги ресурсу: оскільки є в інших, то й у нас повинне бути. Ціннісна категорія Рівності дозволяє не тільки вимагати, але й захищатися від обвинувачень. Для цих випадків типове використання риторичних фігур, заснованих на ідеї рівності в поганому: так, я поганий, але й інші не кращі. Апеляції до Волі не сприймаються

соціумом як переконливий аргумент, тому що воля в прототипічному розумінні пов'язує бажання суб'єкта з його можливостями: відповідність бажань можливостям визначає модифікації цього ціннісного концепту.

Антропоцентризм в аналізі дискурсу - той напрям, який робить акцент винятково на пошуку системних властивостей, що відображають людську поведінку, у тому числі й мовну. Антропоцентричний підхід іноді протиставляється комплексним системним дослідженням, однак це протиставлення в аспекті гуманітарного знання не є актуальним, "людський вимір" не протиставляється, але включається в дослідження. Постаантропологічне мислення відмовляється від претензії на тоталітаризуючу роль дискурсу про людину.

Розуміння антропоцентризму в лінгвістиці як прояву "людського фактора" у мові стало досить поширеним, особливо у зв'язку з розвитком психолінгвістики й прагмалінгвістики. Цим терміном позначаються два кола явищ - *система понять*, які відображають сферу діяльності людини, включаючи політичну діяльність, і *система аналізу текстів* (висловлень) з погляду комунікативного процесу - аналіз інтенцій мовців при створенні висловлень і інтерпретацій цих висловлень тими, хто слухає. Якщо в першому випадку лінгвістичний аналіз (у тому числі й семантичний) пов'язаний з виділенням обмеженої одиниці, то в другому випадку одиницею вважається таке складне явище, як комунікативний акт, тобто деяка модель або схема організації людського спілкування. Кристалізація антропоцентрично орієнтованих систем аналізу в обох випадках пов'язана із проблемами інтеракції, тобто відносин мови, свідомості й мовного спілкування.

Висвітлення цих проблем багато в чому залежить від тих наукових позицій, на яких стоять дослідники, тобто воно пов'язане з методологією дослідження, що у філософії мови іноді називають парадигмою, напрямом. Найпоширенішим явищем стала така парадигма філософії мови, що пов'язана з розподілом семіотики й лінгвістики на семантику, синтактику й прагматику. Відповідно, виділяються семантичний, синтаксичний і прагматичний підходи до дослідження філософії мови і, у свою чергу, виокремлюються відповідні їм три розділи філософії - філософія імені, філософія предиката й філософія езопових слів.

На сьогодні знаходить визнання в лінгвістиці широке розуміння парадигми, введене Т.Кунем, аніж простий набір правил побудови систем. Під парадигмою в цьому випадку розуміється така сукупність лінгвістичних класів, яка має загальну ознаку, здатну викликати схожі асоціації. При цьому самі одиниці відрізняються одна від однієї за іншими параметрами, наприклад за кількістю складових елементів цієї одиниці. У такому випадку вузьке протиставлення парадигматики й синтагматики стає несуттєвим. Так, якщо під синтагматикою розуміли лінгвістичний процес, текст, то в побудові теорій з урахуванням таких психолінгвістичних факторів, як цілісність і зв'язність тексту, вчені говорять про “парадигми тексту” і “парадигми текстів”, що в структурній лінгвістиці було б немислимо. Цей факт насамперед пов'язаний зі зміною наукового бачення багатьох явищ, а саме - зі спробою комплексного вивчення функціональних динамічних властивостей систем, які постійно змінюються при взаємодії із середовищем.

Таким чином, *антропоцентричною лінгвістичною парадигмою* можна вважати деяку модель організації мовних одиниць, пов'язану з розглядом динаміки існування одиниці в комунікативному просторі людського співтовариства. Визначення способу організації одиниць багато в чому залежить від наукових позицій дослідника. При цьому евристичну доцільність дослідження не слід приймати як онтологічну властивість об'єкта дослідження, хоча саме сфера наукових інтересів дослідника, тобто розумна діяльність людини, дозволяє визначити парадигматичні властивості одиниці. Антропоцентрична парадигма в епоху глобалізаційних процесів виявляється особливо важливою, оскільки інтерпретаційна складова пов'язана з мовою як модельною системою інтерпретатора. Для лінгвіста це структурні схеми тексту й схеми аргументації. У процесі інтерпретації “реконструюється” або, інакше кажучи, “моделюється” уявний світ на розсуд лінгвіста-інтерпретатора. Предметом опису стає і реальний і в деяких випадках нереальний, але бажаний стан справ. В антропоцентричній лінгвістичній парадигмі знімається грань між універсальністю вивчення мови й численними аспектами дискурсивних практик і тим самим знімається проблема редукації дискурсу до вивчення винятково мовних явищ, і відбувається розширення у бік можливих моделей інтерпретації.

Лінгвістичний аналіз представлений у цей час досить різноманітним спектром досліджень, в основному базованих на аналізі

текстів як дискурсів, тобто з певним ухилом в уявлення семантико-синтаксичної структури тексту і його комунікативно-семантичної моделі. У рамках семантико-структурного напрямку обчислюються предикати, установлюються референціальні відносини, різні зв'язки всередині тексту (анафоричні, синонімічні, антонімічні), визначається функціональна перспектива висловлення тощо. Комунікативно-семантична модель пов'язана з проблематикою інтерпретацій змісту, тобто створення моделей на основі реконструкцій, де презумпції інтерпретатора-лінгвіста дозволяють ретроспективно конструювати значеннєві побудови автора тексту (адресанта) і адресата. Якщо автор тексту політик, то для впливу використовуються різні навмисні комунікативні тактики впливу з використанням аргументації. Для створення моделей беруться дані соціолінгвістики, антропології, семіології. Дискурс-аналіз не протиставляється лінгвістичному й інтертекстуальному аналізу тексту. Інтегральний підхід, за якого враховуються як комунікативні, так і когнітивні аспекти опису тексту, пов'язаний також з розвитком *когнітивно-дискурсивної парадигми*, власне наукової парадигми знання, що являє собою спробу синтезувати різні точки зору на той самий об'єкт або ж якось їх поєднати.

Діалогічність політичного тексту полягає в тому, що будь-який текст розглядається з погляду наявності такого складового значення, як *вплив/переконання*. Основні труднощі аналітичного підходу до виявлення цієї складової тексту полягають в тому, що у разі потреби функціонального дослідження тексту лінгвістична семантика залишається в рамках аналізу дискретних елементів мовної системи. Дослідження ж тексту як предмета мовномислячої діяльності містить у собі дослідження співвідношення лінгвістичних і екстралінгвістичних компонентів, спрямованих на ефективність переконання, аргументації. Не завжди аргументація має логічно правильний і раціональний характер, найчастіше саме помилки визначають розвиток успішності/неуспішності дискурсу. Ці помилки можуть мати навмисний характер. Помічено, що якщо політик хоче ухильно висловитися стосовно якого-небудь питання, він повинен як мінімум зробити дві протилежні заяви з цього приводу.

Відповідно, політичний текст, включаючи тексти висловлювань політичних діячів, стає предметом пильної уваги і як спосіб переконання або маніпуляції, і як деякий об'єкт для визначення видів аргументів і помилок.

Крім стереотипних фраз, виділяються типи аргументів і стереотипні схеми аргументації. До них відносять схеми, які відображають симптоматичні відносини, відносини подібності, засновані на аналогії, і “активні” відносини при спробах переконати аудиторію за допомогою визначення відносин між посилкою й висловлюваною точкою зору. Схеми, види аргументів і типові фрази, які лежать в основі текстів політичних дискусій, створюють різні рівні стереотипності. У політичному діалозі можливим є виокремлення наступних типів аргументів:

1. *Переконання*, метою якого є досягнення взаєморозуміння, необхідного для спільної діяльності учасників політичного діалогу. Переконання здійснюється через інформування, яке вводиться предикатами, що позначають когнітивну діяльність людини.

2. *Обґрунтування*, тобто введення фактичної аргументації, пояснення (для інтерпретації вже прийнятого повідомлення) або підтвердження (повідомлення про джерело одержання знання, але без додаткового комунікативного фокуса).

3. *Оцінка* - представлена мовними актами затвердження, припущення, схвалення/несхвалення, а також коментарями-висловлюваннями, які мають емоційно-оцінні властивості - радості, розчарування, гніву, жалю.

Лінгвістичний аргументативний аналіз політичного діалогу пов'язується з різними жанрами діалогічного спілкування. Так, наприклад, це може бути діалог політичних дебатів або діалог-інтерв'ю політичних діячів. В останньому випадку були виокремлені види текстів інтерв'ю на прикладі аналізу діалогічних і монологічних складових текстів. Так, наприклад, в унісонному інтерв'ю немає стану конфронтації й аргументація будується на відношенні аналогії посилки й вираженої точки зору. В інтерв'ю-допиті при всій видимій нейтральності питань робиться акцент на одержання актуальної й нової інформації. У цьому випадку відносини між посилкою й точкою зору мають симптоматичний характер, тобто вони засновані на довірливості. У так званих “агресивних інтерв'ю” основна мета полягає в дискредитації політичного становища або політичного образу людини, в якій беруть інтерв'ю. У цьому випадку між посилкою й точкою зору складаються “активні” відносини, які приводять до різноманітних риторичних прийомів.

Отже, лінгвістичний аналіз аргументації в політичному діалозі пов'язаний з риторично орієнтованими моделями інтерпре-

тації. Ці моделі пов'язані з антропоцентричною парадигмою подання політичного тексту, про яку йшлося вище.

Аргументація ставить перед собою цілий комплекс лінгвофілософських проблем, які також пов'язані з розвитком теорій дискурсивного характеру. “Воля до влади” визначає насамперед ідеологічні дискурси, включаючи науку, літературу, пресу. Політологія розглядає політичні процеси/політика як аргументацію владних процесів. Лінгвістичний аспект вивчення аргументативного дискурсу проявляється у виявленні його жанрових характеристик, які включають структуру тексту, його тематику й функціональну спрямованість.

Політичний діалог розглядається як різновид діалогічної мови з особливим набором відмітних рис: політичною лексикою, специфічною структурою дискурсу - своєрідністю мовних тактик; наявністю індивідуальних й інституалізованих відмітних рис, а також своєрідністю інтерсуб'єктного/міжсуб'єктного спілкування. Політичний діалог пов'язаний із проблемою узгодження й управління, тобто ненасильницького здійснення влади.

Так звана теорія аргументації як інтеграційна дисципліна пов'язана з розвитком філософських і лінгвістичних проблем в аспекті розвитку цивілізації. Цей процес, у свою чергу, визначається еволюцією стратегії й тактики влади, що у формі легітимного права управляє людською поведінкою. Тема “мова й влада” також стає провідною в дослідженнях цього напрямку. Основами влади виступають не тільки політичні інститути, зі зміною яких звичайно пов'язують надії на звільнення, а й самі дискурсивні практики, які впливають на свідомість. Стереотипи дискурсивних практик, видозмінюючись, у свою чергу, змінюють стереотипи свідомості. Антропоцентрична й когнітивно-дискурсивні парадигми вивчення політичного дискурсу є перспективними для сучасних лінгвістичних досліджень.

Глава 2. Ідеологічне структурування політичного дискурсу

Метою спілкування політиків є проведення певної ідеології, що означає спрямований вплив на адресата шляхом використання певних мовних засобів.

Обумовлені ідеологією ментальні схеми суб'єктів політичного спілкування визначають їх вербальну поведінку, зокрема стра-

тегії й риторичні прийоми, імплікації, мовні ходи й тематичну структуру дискурсу.

Розглядаючи відносини мови й ідеології, вважають, що варто вести мову не про ідеологічний характер мови як суспільного явища, а про ідеологічно обумовлений характер застосування конкретних мов. Характерно, що ситуації, коли мова впливає на свідомість унаслідок своєї природної специфіки, суспільно менш значущі, ніж ситуації, коли свідомо формуються певні властивості мови з метою її подальшого використання для впливу на масову й індивідуальну свідомість.

Більшість власне лінгвістичних передумов, що полягають у використанні мови з метою впливу, перебувають у сфері устрою мовної системи, орієнтованої на основну функцію мови - бути засобом спілкування між людьми.

Зв'язок мови й ідеології існує на багатьох рівнях: лексичному, граматико-синтаксичному, прагматичному тощо.

Будь-яка суспільно-політична система, в основі якої лежить замкнута картина світу і є відповідна цій картині світу ієрархія культурних цінностей, обов'язково сформує свою мову, що фіксуватиме в значеннях своїх одиниць цю картину світу й нав'язуватиме її свідомості людей.

Ідеології встановлюють вторинну реальність, яка стає соціальною практикою; при цьому первинна реальність піддається табу. Виникає новий вимір значень і цінностей, який виражає себе в нових концептах і конотаціях. Усунення рефлексії відбувається за допомогою стереотипів і кліше, які систематично повторюються, таким чином певні сфери стають забороненими.

Номінативною одиницею носія ідеологічної конотації виступає ідеологема. Ідеологічна конотація містить насамперед оцінку "свій - чужий". Генералізація суспільної комунікації такого роду спрямована не тільки на солідаризацію й орієнтацію відповідної політичної групи, але вона також мобілізує і надає сферу для боротьби проти загального ворога.

Опозиція "свої/чужі" у політичному дискурсі реалізується як експліцитно, за допомогою спеціальних маркерів, так і імпліцитно - у вигляді ідеологічної конотації політичних термінів, через тональність дискурсу, а також за допомогою вживання позитивної або негативної оцінної лексики.

В опозиції “свій/чужий” перший елемент маркований набагато слабше, ніж другий. Солідаризація може також маркуватися піднесеною лексикою й урочистою тональністю.

Дифамація опозиції також має кілька методик, що характеризуються використанням як негативно забарвленої лексики, так і специфічних когнітивних конструкцій.

Інтеграція/відчуженість у рамках групи може характеризуватися також ритуалами, клішованістю. Клішованість спрямована на поєднання слів, які мають трохи схожі конотативні (емоційно забарвлені) або периферійні семи. При цьому відбувається перекривання семантичних полів цих слів. У результаті цієї інтерференції акцентування значення на цих семах багаторазово зростає.

Проблематика в онтології ідеологій торкається значущого для політичної комунікації питання про відносність визначеності, яка співвідноситься з поняттям ідеологічної полісемії. Ідеологічна полісемія утворюється за допомогою різних інтерпретацій політичної дійсності з погляду окремо взятої соціальної спільності.

Невизначеність виступає як інструмент маніпулювання, де відбувається вуалювання певної політичної позиції. Контекстуальна невизначеність та ідеологічна полісемія в політичному дискурсі сприяють розширенню варіантів інтерпретації, збільшують значущість афективно-оцінної складової, яка іноді домінує над власне інформаційним компонентом комунікації.

Специфікою мови політичних термінів у зв'язку з цим є амбівалентність семантики багатьох політичних термінів, що пояснюється саме груповим характером політичних оцінок. Такі поняття, як республіка, клас, суверенітет, абсолютизм, диктатура, нейтралітет, - незбагненні, якщо при цьому не зазначено їх мету, проти кого вони спрямовані й кого вони прагнуть відкинути або спростувати.

Багаторічна соціалізація суспільства забезпечила наявність у його членів певних знань про суспільно-політичну комунікацію, про мовні дії в інституціональних формах спілкування.

Релевантними стосовно стереотипів є міфи. Під міфами розуміють вторинні семіотичні системи, які конституують вторинну реальність, в яку, у свою чергу, вірять і зобов'язані вірити всі члени даного колективу.

Міф як соціокультурне явище володіє з погляду психологічної структури двома структурними рівнями організації змісту. На

першому (архетипічному) рівні, що домінує в психіці носія політичних міфологем, існують несвідомі архетипічні основи міфу. На другому рівні (стереотипічному), більшою мірою залежному від реальних історичних умов, здійснюється перекодування несвідомих елементів у змістовні, оповідальні, емоційні побудови, у форму організації знання про навколишній світ у вигляді стереотипів. Архетип адаптується до вимог сьогодення, перетворюючись на стереотип.

З одного боку міфологія бере участь у формуванні національної або класової свідомості, з другого - міфологізація може стати вторинним породженням ідеології, якщо в ній підсилюється тенденція “вселяння” у свідомість суспільства мінливого розуміння дійсності.

Однією із провідних властивостей міфу є його позараціональність, примат образно-емоційного начала.

Найважливішими функціями політичного міфу є такі:

- 1) пояснювальна функція;
- 2) функція виправдання певних політичних дій;
- 3) функції підтримки стабільності системи, захисту існуючого порядку;
- 4) солідаризуюча функція;
- 5) магічна функція.

Мовним носієм міфу є міфологема, яка належить до ключових знаків політичного дискурсу.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна сказати, що ідеологічна складова є базисною в політичній комунікації, тому що вона вбирає в себе основні характеристики політичного спілкування (міф, ритуал, клішованість тощо). Проте ієрархічно вона може входити і в інші елементи політичного дискурсу залежно від типу методології аналізу ідеологічних конструкцій.

Глава 3. Політичний дискурс

Текст у системі дискурсних взаємодій

Основа дискурсу - це безліч висловлень, здійснених у практиці комунікації.

Висловлення ми можемо визначити як цілісну одиницю спілкування, що характеризується такими базовими властивостями, як інформаційна, інтенціональна й композиційна завершеність.

При цьому потрібно мати на увазі, що всяке висловлення має внутрішній “локальний ізоморфізм” як мінімум двох своїх аспектів: у ньому поєднуються й взаємодіють - як представники “взаємодіючих систем” - тема й рема.

Інший вектор комунікативної завершеності висловлення визначається його інтенціональністю. Іntenція - це комунікативний намір або комунікативна мета, якими супроводжується висловлення у спілкуванні.

Іntenцій, які супроводжують висловлення, може бути мало і багато, вони можуть бути різнохарактерними і різнорівневими стосовно один одного.

Поняття інтенції співвіднесене з поняттям комунікативної стратегії, що на сьогодні у різних аспектах розробляється в комунікативній лінгвістиці. Стосовно категорії дискурсу ми розглянемо це поняття нижче, тут же сформулюємо завершальну тезу: обидва вектори комунікативної завершеності висловлення - інформативний і інтенційний - утворюють його актуальний зміст.

Висловлення і текст. Невід’ємною рисою висловлення як одиниці спілкування є його комунікативна актуальність, його локалізація в зоні актуальності комунікативної ситуації. При цьому сама зона актуальності може бути гранично різною - від моментального “тут і зараз” у повсякденному дискурсі до монументального (або у своїй наївності, або в хибності) “завжди й скрізь” дискурсів, вбудованих у вищі поверхи духовної культури.

Текст - це висловлення, проєктоване (нерідко за допомогою якої-небудь додаткової системи позначень і фіксації в іншому, більш стійкому матеріальному середовищі) у рамки відкладеної, віддаленої в часі або просторі комунікації, це означає, що у висловленні його комунікативна актуальність має уже не стільки наявний, скільки потенційний характер. Інакше кажучи, у тексті актуальність висловлення стосується плану його інтенціональної структури.

Таким чином, неправильна формальна точка зору, яка зводить феномен тексту тільки до моменту фіксації висловлення на якомусь матеріальному носії (папір, глина тощо) за допомогою певної системи позначень (наприклад, системи листа).

Висловлення й текст - дві сторони одного цілого, але це дві по-різному акцентовані сторони: висловлення комунікативно актуальне, текст - комунікативно потенційний. Це означає, що висловлення невіддільне від свого тексту внаслідок самого прин-

ципу здійснення. Особливо чітко це видно в пластичному мистецтві: що в скульптурі висловлювання й що його текст?

Інша річ, що висловлення, узятє в аспекті своєї текстуальності, тобто у своїй спрямованості до відкладеної комунікативної ситуації, може не вписатися в неї, не втілити свій потенціал у зміст, свою інтенцію в актуальність.

Важливим є питання про відношення тексту до дискурсу. У принципі, це відношення опосередковане моментом висловлення. Дискурс, як ми визначали вище, складається з висловлень (це два первинних у своїй природі комунікативних феномени) і, слідом за висловленням, продовжує й відновлює себе в текстах. Варто тільки враховувати якісну міру цієї закономірності: зрозуміло, що дискурси усної сфери спілкування спираються в основному безпосередньо на висловлення, які мало потребують текстів. Зрозуміло й зворотне: дискурси письмової культури просто нездійсненні поза текстом, оскільки самі висловлення, які творять основу таких дискурсів, споконвічно виникають у текстах.

Жанр. Розглянемо відношення категорії жанру до категорій висловлення, тексту й дискурсу.

Жанр - тип висловлення в рамках певного дискурсу. Виділимо дві групи таких ознак жанру: комунікативні й текстуальні.

Комунікативні ознаки жанру охоплюють інтенціональне різноманітне. Власне кажучи, саме за параметрами комунікативних інтенцій можна виокремлювати мовні жанри - первинні стосовно інших тою мірою, якою повсякденний дискурс первинний стосовно дискурсів професії й культури. Відповідно, ми можемо говорити про такі жанри повсякденного дискурсу, як питання й відповідь, вітання й прощання, прохання й наказ, поздоровлення, жаль і співчуття тощо. Самі назви таких жанрів не що інше, як базові інтенції, що супроводжують висловлення в межах даних жанрових груп.

У комунікативному аспекті жанру можна розрізнити власне інтенціональну й конвенціональну складові. Наприклад, лекція як жанр університетського освітнього дискурсу інтенціональна, оскільки спрямована на передачу фіксованого в певних дисциплінарних рамках знання. При цьому даний жанр конвенціонален, оскільки в межах описаної вище інтенції припускає певну комунікативну поведінку учасників дискурсу: викладач повинен викладати якесь нове знання, а студенти мають слухати викладача, при цьому сту-

денти можуть задавати запитання по темі лекції, на які викладач зобов'язаний давати досить конкретні відповіді в рамках даної теми й навчального предмета в цілому. Конвенціональна сторона жанрів у рамках дискурсу тісно пов'язана з феноменом дискурсних ролей, про які буде сказано нижче.

Текстуальні ознаки жанру характеризують висловлення в плані структурності/композиційності його тексту.

Жанр і дискурс. Дискурс як такий ідентифікується в загальному комунікативному полі культури й соціальної діяльності, оскільки реалізує свою особливу комунікативну стратегію - якусь загальну і водночас спеціалізовану комунікативну мету й відповідні їй дискурсні засоби. Так, стосовно повсякденного дискурсу можна говорити про комунікативну стратегію повсякденного єднання людей за допомогою різноманітних форм прямого обміну поточною інформацією, фактичних комунікативних актів та ін. Стосовно освітнього дискурсу можна говорити про специфічну комунікативну стратегію навчання й обміну досвідом і знаннями, що реалізується в різних дискурсних формах лекції, семінару, заліку, іспиту тощо.

Можна помітити, що ми в характеристиці комунікативної стратегії дискурсу фактично прийшли до термінологічного подвоєння поняття жанру й дискурсної форми. Насправді, це - те саме, і далі ми будемо переважно користуватися звичним терміном "жанр". Важливо інше: комунікативна стратегія дискурсу виступає домінантою, свого роду "гіперінтенцією" стосовно інтенціональних характеристик жанрів (нагадаємо, типів висловлень), що становлять ціле дискурсу. Так, основна інтенція лекції - пряма передача викладачем нового знання студентам, основна інтенція семінару - обмін думками й підготовленими зауваженнями студентів і викладача, основна інтенція публічного захисту курсової роботи - виконання кваліфікаційного завдання й демонстрація студентом рівня володіння навичками наукової дискусії. Усі названі інтенції - жанрові за своєю суттю і укладаються в єдине ціле комунікативної стратегії дискурсу як такого.

Дискурсні ролі. Дотепер у характеристиках висловлення й дискурсу ми не торкалися суб'єктів того й іншого. Це питання занадто складне і неоднозначне: хто й у рамках якої інстанції висловлюється і в цілому бере участь у дискурсі. Поряд із цим досить

однозначно можна виділити спектр дискурсних ролей, які мовець (той, хто пише, тощо), з одного боку, і той, хто слухає (читає тощо) - з другого - відіграють у просторі дискурсу.

Справді, хто не ловив себе на тому, що в ситуаціях повсякденного спілкування, навіть із найближчими людьми, ми радуємося або ображаємося, розпитуємо про справи й здоров'я або говоримо, нарешті, про погоду не тільки й не стільки тому, що нам це потрібно, скільки тому, що цього вимагає дискурс. Ми не маємо сил вийти із владного поля дискурсу, але нам це й не потрібно. Досить подивитися на публічну поведінку різних політиків - у своїй скутості правилами дискурсу вони нагадують середньовічних лицарів у важких і незручних панцирах (при цьому розкуті маргінали тільки підкреслюють своїм мовним блазнюванням владу дискурсу - але це особлива й дуже цікава тема).

Великий інтерес становлять дискурсні ролі в журналістському дискурсі, де вони, як правило, тісно переплітаються з професійним і особистісним цілим журналіста. Особливо очевидний цей зв'язок у жанрах тележурналістики. Наприклад, з жанром аналітичної передачі співвіднесені такі дискурсні ролі ведучого, як *експерт*, *резонер*, *іроніст*, *критик* (у тому числі критик добрий і критик злий).

Отже, дискурсні ролі очевидно співвіднесені з жанровою системою дискурсу, в усякому разі реалізуються вони в рамках того чи іншого визначеного жанру і тяжіють до інтенціональної сторони цього жанру.

При цьому було б помилкою зводити дискурсні ролі до різновидів поведінки індивіда в психологічному сенсі цього слова: це саме ролі в межах дискурсу, і та сама людина може виступати в рамках одного й того самого дискурсу (наприклад, дружнього спілкування) розкутим ексцентриком, а в рамках іншого дискурсу (наприклад, бюрократичного) - суворим і закритим формалістом і буквоїдом. Це ж виправдовується і в рамках одного дискурсу: всім знайома своєрідна (і різноманітна) сімейна "риторика", у межах якої дискурсні ролі чоловіка й дружини можуть істотно змінюватися залежно від часу доби: одна справа ввечері, перед тим як лягати спати, і зовсім інше - вранці за сніданком. Відповідно до цього розподілу ввечері бути "занудою" - прерогатива дамської сторони, вранці - скоріше чоловічої.

Дискурсні ролі співвіднесені з таким явищем, як "мовні ігри". Мовна гра - це стійкий зв'язок жанрових практик і дискурсних

ролей як двох взаємодіючих, але і досить незалежних начал дискурсу, це проникаюча крізь жанрові практики траєкторія суб'єкта, включеного в певну дискурсну роль.

Первинна типологія дискурсів. За точку відліку в наших міркуваннях приймемо дихотомію персонального й інституціонального дискурсу, де можна виділити два основних типи дискурсу: персональний (індивідуально-орієнтований) і інституціональний. У першому випадку мовець виступає як особистість у всьому багатстві свого внутрішнього світу, у другому - як представник певного соціального інституту. Проте дослідники підкреслюють, що певні групи дискурсів не вписуються в рамки запропонованої дихотомії виділення персонального й інституціонального типів дискурсу. Це ставить перед дослідниками багато питань. Дискусійним, наприклад, є питання про те, до якого типу дискурсу належить спілкування в стихійно складних групах: пасажери в купе поїзда, покупці в черзі, юрба громадян перед посольством, які стоять за одержанням візи, тощо. Ці види дискурсу не є персональними й за визначенням не належать до інституціонального спілкування.

Отже, необхідним видається введення ряду конститутивних ознак дискурсу.

Перша конститутивна ознака - це ознака *теми*. Замість теми іноді говорять про *концепт*. Тематичний початок виступає однією із первинних підстав для утворення дискурсу й підтримки його відносної стабільності. Тема може ставати домінантою дискурсу й тим самим диференціювати його - такі дискурси, як правило, мають тимчасовий або такий, що періодично відновлюється, характер, залежно від характеру й тривалості інтересу до даної теми в співтоваристві, яке здійснює даний дискурс. Будь-яка надзвичайна подія й сенсація породжує тимчасовий тематичний дискурс (катастрофи, теракти, суспільні потрясіння, з одного боку, і смерті, злочини, зради, екстравагантні вчинки - з другого), будь-яка більш значуща тема є підставою для періодично відновлюваного дискурсу (демократичні перетворення, корупція влади, мовна, культурна й національна політика, проблеми освіти й охорони здоров'я тощо).

Специфіка тематичного дискурсу в тому, що він як стійке говоріння/лист на певну тему (або навколо певного концепту) реалізується, як правило, у рамках інших дискурсів, що мають більш універсальний характер своєї тематичної структури. Таким чином, тематичний дискурс виступає як субдискурс інших дискурсів.

Друга конститутивна ознака - ознака *спільності* учасників комунікативної практики, яка підтримує дискурс. Це може бути спільність інтерперсонального характеру (сім'я, дружня компанія, закохана пара, випадкове знайомство тощо), а також у найширшому спектрі ситуацій - дискурс перехожих на вулиці й у так званих громадських місцях, спільність тієї чи іншої субкультури (міська молодь на дискотеці, уболівальники на футбольному матчі, антиглобалісти, колекціонери, автолюбители, а також представники різних професійних груп). Нарешті, різні типи дискурсних угруповань можуть поєднуватися: інтерперсональні дискурси можуть розвиватися в середовищі інституціональних (наприклад, у формі дружніх відносин колег або за класичною схемою "службового роману"), інституціональні дискурси можуть доповнюватися субкультурними ознаками (найчастіше професійними) і відповідною дискурсною динамікою, самі ж субкультурні дискурси, як правило, реалізуються в безлічі стійких ситуацій.

Найбільш універсальним дискурсом з погляду критерію спільності виступає повсякденний дискурс. Він включає в себе тематично орієнтовані дискурси, підтримує й одночасно розчиняє їх у собі. Саме повсякденний дискурс перевіряє на виживаність тематичні дискурси, оцінює їхню значущість і вибудовує їх ієрархію. Повсякденний дискурс у своїй домінанті може бути інтерперсональним і ситуативним, а також, як правило, легко й відчутно транспонується в дискурсні практики субкультурного й інституціонального характеру.

Залишаються ще дискурси культури, яку називають високою і досить умовно поділяють на духовну й художню (яка, проте, мислиться всередині духовної). До таких дискурсів належать, з одного ("духовного") боку, етичний, релігійний, філософський та інші подібні дискурси, з другого - естетичний дискурс художнього, реалізований як у вербальних формах художньої образності, так і в невербальних.

Однією з особливостей даних дискурсів є їх досить стійкий зв'язок з відповідними соціальними інститутами. Особливо це характерно для релігійного дискурсу, так що часом виникає бажання (і є достатні підстави) говорити про два, нехай і взаємозалежних, але різних дискурси - дискурс віри, інтерперсональний і притаманний персональному та дискурс церкви, службовий, інституціональний.

Отже, ми виділили, з одного боку, типи дискурсів за ознакою спільності його учасників - інтерперсональні, ситуативні, субкультурні й інституціональні дискурси, а з другого - тематичні субдискурси, які мають структурно підпорядкований характер і здатні реалізовуватися в рамках інших дискурсів.

Інтертекстуальність vs інтердискурсивність

Текст - як двійник висловлення, як жива пам'ять про нього - репрезентує висловлення в письмових дискурсах. Вірно й інше: будучи виявленим у листі, у пресі, текст репрезентує і дискурс як такий, той дискурс, який викликав до життя (тобто до висловлення, у буквальному значенні цього слова) і сам текст. Правильно й третє: будь-який текст є поліморфним у дискурсному відношенні, оскільки неможливо зробити висловлення в рамках тільки одного й абсолютно чистого, однорідного дискурсу. Будь-який дискурс - через те, що існує та функціонує в системі інших дискурсів - відображує у своїй основі висловлення з багатьох інших дискурсів, і наслідки цього ми виявляємо в текстах.

Можна стверджувати: чим вищу позицію займає дискурс у соціальній і культурній ієрархії, тим складніший він за своєю суттю й складом, у своїх стратегіях, тематиці, інтенціональності й текстуальності, тим ширший спектр інших дискурсів, у тому числі первинних і "нижчих", починаючи від повсякденних, текстові ознаки яких він і несе в собі.

І справа тут не тільки в явищах інтертекстуальності як прихованого або явного відсилання одного тексту до іншого. Самі дискурси як такі можуть зустрічатися, перетинатися й взаємодіяти в межах єдиного тексту.

Інтердискурсивність у журналістиці

Сучасні засоби масової інформації з'являються як "фабрика" виробництва й поширення суспільно значущої інформації і в них працюють скоріше не автори, а технологи дискурсів - новинного, рекламного, розважального, політичного тощо. При цьому обидва полюси не є розділеними, вони перетинаються й інтенсивно взаємодіють.

Очевидно, що й адресат журналістського дискурсу на різних його полюсах з'являється в різних дискурсних ролях: вдумливого й чуйного читача-співрозмовника і споживача інформації.

Інша важлива властивість журналістського дискурсу полягає в тому, що він у процесі свого здійснення максимально вбирає в себе багато з первинних дискурсів - первинних стосовно по-

відомлюваної їм інформації або висловлюваної думки й позиції. У найтісніші відносини журналістський дискурс вступає з політичним і рекламним дискурсами (які активно взаємодіють між собою на полі політичної реклами), оскільки і той, і інший безпосередньо спираються на засоби масової інформації. Однак журналістський дискурс охоплює й частково поглинає їх, оскільки засоби масової інформації є його й саме його інституціональним началом. У комунікативному просторі сучасного суспільства саме журналістський текст стає зоною максимальної інтердискурсивності. Саме цей проблемний момент викликає дослідницький інтерес і спонукає до аналізу журналістського, і зокрема газетного, тексту в системі дискурсних взаємодій.

Техніка застосування дискурс-аналізу

Техніка дискурс-аналізу може бути базовою технікою для дослідження текстів політичного характеру в цілому. Через аналіз політичних дискурсів, представлених політичними текстами, можна скласти цілісну інформаційну картину дня, ситуації, події, виявити наміри ключових акторів, систему їх інтересів та сценарії розвитку політичної ситуації. Методика дискурс-аналізу сприяє поглибленому вивченню особливостей персонального політичного дискурсу та прихованих маніпуляційних технологій, наявних у дискурсі. При дослідженні політичних персоналій методика дискурс-аналізу дозволяє виявити наміри, систему інтересів, рівень компетенції професіоналізму, реальну роль у сценарії політичної ситуації тощо (наприклад, політик - або “професіонал”, який є тільки публічним обличчям партії і виступає провідником інтересів певної політичної сили, або особа, яка реально приймає рішення і використовує “професіоналів”).

У процесі дослідження тексту виділимо наступні етапи.

1. Формулювання дослідницького завдання.

Ми ставимо за мету аналіз не тільки політичного тексту і не власне конкретного політичного дискурсу. Наша мета - це аналіз політичного тексту в системі дискурсних взаємодій відносно політичної ситуації або проблеми. Таким чином, наша точка зору полягає в дослідженні відносин політичного тексту і політичного дискурсу, який ведеться політичними акторами стосовно групових та власних інтересів у публічній сфері суспільства і є одним із легітимних способів боротьби за владу. Матеріалом для аналізу може виступати будь-яка газета з політичною тематикою.

Можна сказати, що один номер - це мало для аналізу політичних подій (принаймні, для повної політичної картини дня). Тим часом з погляду сформульованого вище підходу варто обрати для дослідження найбільш впливові газети, які виходять великими тиражами. Підхід, згідно з яким ми обираємо для дослідження достатньо багато різноманітних джерел, є цілком виправданим, оскільки це розгорнутий і багатобічний ансамбль різних політичних текстів, більших і менших, які відповідають різним дискурсам і різним жанрам, різним комунікативним та маніпуляційним інтересам, стратегічним і тактичним цілям акторів і різним інтенціям, різним аудиторіям і різним очікуванням тощо. Більше того, це ансамбль текстів, кожний з яких виступає більшим або меншим простором для взаємодії політичних дискурсів, і цей аспект проблеми постає в центрі нашої уваги, тобто в процесі взаємодії дискурсів створюється новий дискурс, який суттєво впливає на розвиток політичної ситуації, змушуючи політичні сили постійно змінювати стратегію і тактику ведення дискурсу з метою ефективного досягнення цілей.

2. Визначення “Політична картина дня”.

На першому етапі ми аналізуємо головну сторінку газети. Об’єктом аналізу виступають газетні матеріали, об’єднані рубрикою, яка нас цікавить, точніше їх назви у взаємозв’язку з їхніми текстами; у нашому випадку ми обираємо матеріали, які мають політичне забарвлення.

Взагалі у випадку з “картиною дня” при аналізі заголовків ми працюємо з метафоричним у своїй основі концептом новинного дискурсу, який має до того ж певне міфологічне підґрунтя. Даний концепт відсилає нас до таких понятійних конструкцій, як *сума істотних подій теперішнього часу* (дня, періоду, моменту) і *повнота огляду (події)*, яка прагне до *повноти образу (дійсної картини)*.

Концепт “картина дня” несе в собі і певний ціннісний компонент: це в цілому *робота журналістів, яка, хоче журналіст цього або ні, завжди має авторський суб’єктивний вимір (через призму власних цінностей), а іноді робота журналіста спрямована на захист або реалізацію інтересів замовника (майже вся преса України має політичну належність, а звідси - прагне впливати та маніпулювати свідомістю громадян)*.

Концепт “картина дня” відбувається у тому чи іншому *масштабі* світу (масштаб міжнародного життя, політики або культури країни, міста або району тощо).

Міфологічність же цього концепту полягає в тому, що його *неможливо реалізувати* в тому доконаному вигляді, який буде абсолютно відтворювати дійсність: ми, як правило, не є свідками дійсних політичних подій замість власне *картини*, в газетах нам звичайно пропонують не більш ніж вибіркові *фрагменти на розсуд журналістів*, це вигаданий і часто достатньо випадковий колаж, який ми приймаємо, тому що віримо в повноту й цілісність образу, доповнюючи та сприймаючи цей образ через власний світогляд. У даному плані концепт “картина дня” вписується в нашу систему переконань і має пряме відношення до політичних міфів, які на цей момент є частиною наших переконань, що, у свою чергу, робить нас частиною того стрижневого міфу, який пронизує всю сучасну культуру одночасно, змушуючи нас бути частиною цього міфу і одночасно відтворювати та іноді змінювати цей міф. Перед аналітиком постає питання: “*Наскільки його власні суб’єктивні переконання спотворюють сприйняття політичної дійсності, наскільки він сам є об’єктивним дослідником?*”

3. Розгляд фрагментарності й цілісності заголовків текстів.

На цьому етапі аналітик аналізує назви матеріалів, опублікованих під даною рубрикою (по можливості у прямій послідовності, як вони подані на шпальтах газети).

Аналітик намагається дати відповідь, чи дійсно можна говорити про те, що матеріали відображають повну “картину дня” або тільки один чи кілька фрагментів? Наскільки актуальні та важливі ці фрагменти для адекватного сприйняття інформації про політичну ситуацію? Виділяється загальна інтенція й спрямованість, які присутні в тексті, наприклад, “картина дня” може бути пронизана скепсисом відносно дій влади. Тематична фрагментарність даного огляду певною мірою переборюється, але вже на іншому рівні - дискурсних взаємодій - ми можемо констатувати, що на рівні матеріалів у цілому: і на рівні заголовків, які представляють дані матеріали, і на рівні взаємодії заголовків і текстів даних матеріалів *виникають своєрідний переклик дискурсів і їх змістовна взаємодія*.

На цьому етапі слід з'ясувати, які тексти відображають повноту дійсних політичних проблем, які є центральними в сьогоденному політичному дискурсі? Також доцільно встановити масштабність (дискурс може вестись на рівні національному, регіонів або регіону, на рівні політичних персоналій і т.п.). Ступінь метафоричності заголовків дозволяє з'ясувати оціночну та агресивну складові дискурсу, ступінь ціннісного авторського забарвлення (чи намагається журналіст дати власну оцінку або привернути увагу незвичною метафорою в заголовку (інтригою) тощо.

4. Аналіз змісту тексту.

Дискурсний спектр розглянутого матеріалу може тягнутися від дискурсу офіціозу до дискурсу дрібної спекулятивної сенсації, частина текстів дискурсу буде мати на меті нейтральне інформування, матеріали також можна охарактеризувати як маніпуляційний дискурс або, наприклад, дискурс насильства чи ненасильства тощо. *На цьому етапі варто розділити дискурси за зазначеними вище типами.*

5. Виявлення моральної сторони дискурсу, наприклад дискурс справедливості.

Цей дискурс - з розряду тематичних або, говорячи точніше, проблемно-тематичних і ціннісно-тематичних (концептних). У політичному дискурсі дискурс справедливості (або більш детально: пошуків справедливості, констатації відсутності справедливості або торжества справедливості тощо) представлений надзвичайно широко в тематичному плані й різноманітно в жанрових формах. Буває й інше: ціла газета віддається цьому дискурсу в його різних напрямках. Прикладом можуть слугувати газети, належні певній політичній силі, яка особливо часто робить своєрідний ухил, розглядаючи, наприклад, дії влади винятково із сарказмом.

6. Виділення інституціональних дискурсів і рольових дискурсів, наприклад дискурс “верхів”, дискурс профспілок, дискурс аналітиків, “міцних” професіоналів тощо.

“У верхах” - це дискурсне кліше, яке відкриває для дослідника значні можливості аналізу дискурсних взаємодій політичного газетного тексту. *У верхах* - маркер досить популярного тематичного дискурсу, власне *дискурсу верхів, політичної верхівки, тих, хто при владі*. Заголовки й підзаголовки, як правило, вказують на комунікативну стратегію авторів.

Можемо виділити також політичний дискурс на вулиці, у парламенті, дискурс чиновників тощо. У тексті можуть бути наявні дискурси з претензією на сенсацію. Взагалі сенсацію можна визначити в рамках однієї з характерних комунікативних стратегій засобів масової інформації: це установка на виклад певного моменту, який виходить за межі звичного й тим самим приваблює увагу або анонсує події, які суспільно значущі, давно очікуються й до яких вже прикута суспільна увага. На цьому етапі слід виділити *інституціональні і рольові дискурси тощо, у тексті варто класифікувати матеріали за умовними назвами: “заява”, “прохання”, “заклик”, “вимога”, “загроза”, “погроза” і т.п.*

7. Подолання тематичної фрагментарності.

У “картині дня” аналітик намагається створити цілісну політичну картину дня, у рамках *сьогоднішнього дня* виділяються *актуальні висловлення*, аналітик шукає живі зв’язки причинних ланцюжків, прихованих закликів, мотивів, існуючих у *дискурсах*. Саме внаслідок цього неминуча тематична фрагментарність ансамблю газетних текстів переборюється через достатню повноту спектра дискурсів і розмаїтість дискурсних взаємодій, які виникають не тільки власне в текстах газетних матеріалів, а вже на “верхньому” рівні рубрик і заголовків. На цьому етапі слід виділити актуальні висловлення, ключових акторів (партій, персоналій тощо), встановити тактичні та стратегічні цілі, завдання та інтереси з урахуванням довгострокових (майбутній час, найближчі вибори і т.п.) і короткотермінових (теперішній час, тут і зараз тощо). Важливим на цьому етапі дослідження є відповідь на наступні завдання та запитання, які характеризують ситуації:

- які реальні ресурси мають і можуть задіяти ключові гравці (це дозволить установити реальний ступінь можливої загрози);
- з’ясуйте наміри, розподілив їх на задекларовані в тексті та приховані (вірогідні);
- установіть лінії можливих конфліктів між політичними гравцями;
- установіть загрози, які потенційно становлять небезпеку для політичної системи (їх масштабність);
- установіть, які акції, дії, заходи та інші типи політичної активності найбільш вірогідні, в який термін їх планують провести актори;
- мета заходів (на поглиблення конфлікту, спонукати до діалогу сторони конфлікту, звернути увагу на проблему, пошук ком-

промісів, здобуття електоральної підтримки, популізм, рекламу, саморекламу і т.п.);

- інформаційна активність та інтенсивність (кількісні характеристики, скільки від певної політичної сили було заяв або інших витоків інформації в цілому в інформаційному просторі за день).

Відповіді на зазначені запитання та завдання дозволять аналітику сформуванню цілісної інформаційно-політичної моделі дня, що є передумовою будь-якої аналітичної діяльності.

8. Порядок та характеристики політичних дискурсів.

У першу чергу, це *дискурс нейтрального інформування* - той, який є основним для засобів масової інформації. Можна говорити про те, що засоби масової інформації необхідні суспільству не тільки з погляду потреб в інформації, але й з погляду наповнення комунікативного простору політичними дискурсами.

Виявлені політичні дискурси можна вибудувати в певну ієрархію. В її основі, “внизу”, перебуває універсальний *дискурс повсякденності* - він завжди присутній у газетному тексті на рівні рубрик і заголовків і є основою картини дня.

Дискурс “здорового глузду” частково входить у повсякденний політичний дискурс і у високоорганізовані дискурси професіоналів від освіти, літератури, науки, сюди відносять і більшість політиків тощо, які на рівні поверхово здорового глузду розмірковують над загальними проблемами політики, не володіють усією інформацією відносно політичної ситуації або проблеми і створюють певні міфи (які приховують від загалу дійсну сутність політичних процесів).

Зовсім близько до повсякденного дискурсу перебуває і *дискурс політичної сенсації* (у масштабному вигляді він практично повністю належить засобам масової інформації), у менш масштабному вигляді він присутній у політиці в ролі дезінформації, яка навмисно поширюється політичними гравцями, наприклад з метою перевірки реакції громадської думки (“чули? бачили?” тощо). У рамках повсякденного потоку спілкування його ще можна назвати *дискурсом слухів, для аналітика це необхідна інформація, увага до якої часто є засобом виявити наміри* (у політичному дискурсі немає жодної випадкової інформації).

Частково входить у поле повсякденного дискурсу й *дискурс справедливості* - коли він проявляється в приватних розмовах, думках і судженнях (відоме: “Олігархи що хочуть, те й роблять!”). Цей тип дискурсу стає невід’ємною складовою політичного та ба-

гатьох інших публічних дискурсів у формі суспільно необхідних міркувань про справедливість та її пошук тощо.

З дискурсом справедливості сусідить і *дискурс порівняння* (“Як у нашої політичної сили все добре виходить і як у інших все погано”).

Ми бачимо ситуацію подвійного входження політичного дискурсу - у повсякденний дискурс і в інші публічні дискурси. У загальному вигляді ситуація подвійного входження, як ми її назвали, виявляється можливою, тому що розглянуті субдискурси - здорового глузду, сенсації, справедливості, ревнивого порівняння - є більшою мірою *тематичними* або, більш точно, проблемно-ціннісно-тематичними, вони виростають навколо певного концепту або групи концептів і тому здатні входити в структуру дискурсів, які кваліфікуються за більш загальними властивостями свого функціонування в соціумі (*повсякденність, приватність, публічність* тощо).

Аналогічну позицію подвійного відношення до повсякденного дискурсу й до дискурсу засобів масової інформації займає тематичний *дискурс “верхів, політичної верхівки, чиновників”*, який тісно перетинається з дискурсом справедливості, точніше *несправедливості* (“Усі начальники неправі й нечесні”, “Нагорі правди немає” і т.п.).

Здійснені спостереження також показують, що політичний дискурс як такий через проблемно-тематичні субдискурси пов’язаний з дискурсом повсякденного спілкування.

Виділимо і розглянемо особливості суто *політичного дискурсу*. На практиці - *дискурс політичний*, у розглянутих вище текстах виявив себе як мінімум у трьох різновидах - це дискурс політичного офіціозу, передвиборний дискурс і публічний політичний дискурс із яскраво вираженими комунікативними стратегіями полеміки.

Наступна група містить у собі *дискурс державного офіціозу, бюрократичний дискурс*. Їх поєднує свого роду культурна піднесеність над сферою повсякденного спілкування і його дискурсів. Це інституціональні дискурси в повному розумінні цього терміна і разом з тим вони мають пряме відношення до системи дискурсів культури.

Дискурс політичної інтриги. Комунікативна стратегія цього дискурсу полягає в тому, щоб внести інтригу у викладену інформацію, вибудувати її компоненти таким чином, щоб між ними виникло напружене значеннєве протиріччя, тобто *сюжетні відносини* в їх бінарному змісті. Дискурс інтриги переважно взаємодіє з

нарративним, або оповідальним, дискурсом як таким (наприклад, з розповіданням історій про діяльність політиків, де вони представлені одночасно як злочинці й герої: сидів у в'язниці, опинився на самому споді, але зміг піднятися на самий верх), але іноді поєднується й з риторично організованими дискурсами й жанрами, такими як *заява, відозва, звертання*; його організуючі елементи можна зустріти й у журналістській та політичній аналітиці, словом, скрізь, де потрібно внести в текст значеннєве протиріччя шляхом зіставлення різних сторін цього тексту.

Отже, ми розглянули приблизний процес аналізу дискурсів, виявлених у результаті первинного аналізу текстів (і, в першу чергу, їхніх заголовків), спектр виявлених дискурсів може бути досить широким і втручається в три основні дискурсні сфери комунікативної діяльності суспільства - у повсякденність, соціальні інститути та культуру.

9. Практичні аспекти дискурс-аналізу політичних персоналій.

Перед аналітиками стоїть завдання проведення безпосередніх практичних досліджень, які використовують багатий теоретичний апарат, вироблений сучасною політологією, соціологією, лінгвістикою й філософією. Він вирішує це практичне завдання, синтезуючи різні підходи, дає інструмент аналізу тим, хто хоче в стислі терміни проаналізувати поведінку (як мовну, так і немовну) того чи іншого політичного лідера, пробує прогнозувати його успіх / неуспіх.

Пропонований спосіб аналізу тексту підпорядкований “вирішенню глобального завдання - одержанню максимально повної інформації про адресанта”.

Цей спосіб спирається на ряд конкретних методів дослідження: актуалізація “Я-Тексту”, “Ми-Тексту”, “Ви/Ти-Тексту”, “Він/Вона/Воно/Вони-Тексту” у наборі певних ситуацій, таких як:
“політик розмовляє з журналістом”,
“політик аналізує проблему”,
“політик виступає перед масовою аудиторією”,
“політик виступає з передвиборною програмою” тощо.

Категоріальним дослідницьким апаратом є набір з дискурс-категорій. Наприклад: до адресант-ідентифікуючих категорій автори відносять самоідентифікацію, час, простір, місію (мовця) тощо; до адресат-ідентифікуючих категорій належить аудиторія; до кате-

горій, які характеризують рівень взаємодії адресата та адресанта, - інтертекстуальність, інтерсуб'єктність, інтерподійність.

При аналізі текстової та контекстної інформації стає можливим виявлення дискурс-типу, до якого належить політик.

Так, політик може характеризуватися як колективіст/індивідуаліст/інституціоналіст - з одного погляду (хто він? який він?); як популіст/раціоналіст/борець - з іншого (що його робить лідером? як він утримує лідерство?). Відповідь на запитання - з ким він? - дає класифікацію за трьома дискурс-типами: загальнонаціональним, регіональним, партійним, а запитання - до кого звертається, як? - припускає віднесення політичного лідера до тактиків, стратегів або псевдотактиків, популістів тощо.

Дискурс-аналіз - це метод аналізу існуючих текстів, який припускає вихід на інші, ніж власне текстові, структури. Саме використання дослідником терміна "дискурс" направляє його зусилля на ширший, ніж окремий текст, об'єкт - на коло текстів, об'єднаних на основі певної ознаки - авторства, часу існування, тематичної спільності та світоглядної належності суб'єктів тексту.

По суті, тексти поєднуються в дискурс на основі об'єктивно існуючої позатекстової даності, яка обумовлює єдність або розходження світоглядних позицій їх суб'єктів. Із цього погляду дискурс - це об'єктивно виділений феномен. У дискурсі виражається суб'єктивна позиція адресата стосовно політичної реальності - у цьому змісті ми дійсно аналізуємо якийсь "можливий світ", тим ілюзорніший, чим далі він від світу реального, не фіксуючи, а інтерпретуючи та оцінюючи останній.

10. Стиль, оціночність та агресивність публічного політичного дискурсу.

Досліджуючи дискурс-тип політика, слід звернути увагу на стиль, логіку, емоційно-психологічне забарвлення публічних виступів. Пропонуємо звернути увагу на наступні елементи політичного дискурсу, в яких присутня агресивність:

- "ораторство": домінує декламаторський стиль у промовах, виступах тощо;

- пропагандистський тріумфалізм;

- ідеологізація всього, про що говориться, довільне та широке вживання понять на шкоду логіці;

- перебільшена абстракція й наукоподібність;

- підвищена критичність і “полум’яність”;
- лозунговість, пристрасть до заклинань;
- агітаторський запал;
- превалювання “Над-Я”;
- формалізм партійності;
- претензія на абсолютну істину.

Ці властивості проявляють полемічність, взагалі властиву політичному дискурсу, що й відрізняє його від інших видів дискурсів. Ця полемічність позначається, наприклад, на виборі слів і являє собою перенесення дій “з поля бою на театральні підмостки”. Така сублимація агресивності закладена (на думку деяких соціальних психологів) у людській природі.

Отже, полемічність політичного мовлення - своєрідна театралізована агресія. Спрямована полемічність на супротивника політика-промовця з метою сформувати негативне ставлення до нього та на нав’язування (як начебто найбільш природних і безперечних) інших цінностей і оцінок. Ось чому терміни та поняття, оцінювані позитивно прихильниками одних поглядів, сприймаються негативно, часом навіть як пряма образа, іншими (порівн. *комунізм, фашизм, демократія*).

Виявити оцінки, явно або приховано подані в політичному дискурсі, можна, аналізуючи, наприклад, групи висловлень:

- констатації та спонукання діяти;
- приховані висловлення, що подаються у вигляді питань;
- відповіді на вибрані запитання (установивши, на які саме запитання даний дискурс відповідає, а які залишає без відповіді);
- трактування й описи проблем;
- опис вирішення проблем, які стоять перед суспільством: у позитивних термінах, “конструктивно” (“ми повинні зробити те-то й те-то”), або негативно (“нам не підходить те-то й те-то”, “так жити не можна”);
- формулювання ідей, які видаються авторові новаторськими;
- висловлення, які подають загальні істини: як результат міркувань, як безсумнівну даність “від бога” або як предмет для виявлення причин цієї даності;
- запити й вимоги до представників влади;
- заклики сприяти тому чи іншому рішенню й слова допомоги тощо.

11. Оцінка ефективності політичного дискурсу.

Суспільне призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб навіяти адресатам - громадянам співтовариства - необхідність “політично правильних” дій і/або оцінок. Інакше кажучи, мета політичного дискурсу - не описати (тобто не референція), *а переконати, розбудивши в адресаті наміри, обґрунтувати переконання та спонукати до дії*. Тому ефективність політичного дискурсу можна визначити щодо цієї мети.

Мовлення політика (за деякими винятками) оперує символами, а його успіх визначається тим, наскільки ці символи співзвучні масовій свідомості: політик повинен уміти “торкнутися потрібної струни” в цій свідомості; висловлення політика повинні укладатися у “всесвіт” думок і оцінок (тобто в усі внутрішні світи) його адресатів, “споживачів” політичного дискурсу.

Далеко не завжди таке “вселяння” виглядає як аргументація: намагаючись залучити слухачів на свій бік, не завжди використовують логічно зв’язні аргументи. Іноді досить просто дати зрозуміти, що позиція, на користь якої виступає політик, перебуває в інтересах адресата.

Захищаючи ці інтереси, можна ще впливати на емоції, грати на почутті обов’язку, на інших моральних установках. (Утім, все це може так і не знайти відгуку в душі недостатньо підготовленого інтерпретатора.) Ще хитріший хід - коли, висуваючи доводи в присутності кого-небудь, зовсім не розраховують прямолінійно впливати на чийсь свідомість, а просто міркують уголос при свідках; або, скажімо, висуваючи доводи на користь того чи іншого положення, намагаються - від протилежного - переконати в тому, що зовсім протилежно тезі.

Будь-який дискурс, не тільки політичний, за своїм характером спрямований на навіювання, враховує систему поглядів потенційного інтерпретатора з метою модифікувати наміри, думки та мотивацію аудиторії. Саме завдяки цьому і відбуваються несподівані переходи від одних переконань до інших, іноді всупереч очікуванням самого промовця.

Успіх навіювання залежить як мінімум від існуючих установок стосовно особи політика.

Перший вид установок характеризує ступінь довірливості, симпатії до особи політика, а завоювання вигідних позицій у цій області залежить від мистецтва промовця та від характеру рецепієн-

та (порівн. патологічну довірливість на одному полюсі та патологічну підозрілість на іншому). Змінити установки адресата в потрібний бік можна, зокрема, вдало скомпонувавши своє мовлення, помістивши необхідний вислів у потрібне місце дискурсу. *Тільки створивши в адресата відчуття добровільного прийняття чужої думки, зацікавленості, актуальності, істинності й задоволеності, оратор може домогтися успіху в навіюванні.* Люди завжди чогось очікують від своїх співрозмовників, що позначається на прийнятті або відхиленні тих точок зору, які намагаються навіяти. Мовна поведінка, яка порушує нормативні очікування загальноприйнятих видів поведінки, може зменшити ефективність впливу (якщо несподіванка є неприємною для реципієнта) або різко підвищити її - коли для адресата зненацька відбувається щось приємніше, аніж очікується в нормі.

Розрізняються ситуації з *пасивним сприйняттям*, з *активною участю* і з *опором навіюванню* з боку адресата.

При *пасивному сприйнятті* навіювання адресати очікують, що рівень побоювань, глибина думок, які зачіпаються, й інтенсивність мовного навіювання будуть відповідати нормі. Особи, що користуються більшою довірою, можуть тоді обійтися й малоцікавими засобами, резервуючи сильніші засоби тільки на випадок, коли потрібно прискорити вплив. Іншим же політикам слід використовувати засоби тільки малої інтенсивності. Крім того, від чоловіків звичайно очікують більш інтенсивних засобів, а від жінок - малоінтенсивних. Порушення цієї норми - мовна млявість чоловіків і неадекватна брутальність і прямолінійність жінок - шокуючи аудиторію, знижують ефект впливу. А страх, викликаний повідомленням про те, що неприйняття тези, яка навіюється, призведе до небезпечного для адресата наслідку, часто сприяє більшій сприйнятливості до різних ступенів інтенсивності впливу: найбільша сприйнятливості тоді буває до малоцікавих засобів, а найменша - до високоінтенсивних. Причому малоінтенсивна атака більш ефективна для подолання опору навіюванню після підтримуючої, спростовуючої або змішаної передпідготовки.

У ситуації з *активним сприйняттям* навіювання реципієнт ніби допомагає переконати себе, особливо якщо він сподівається, що все відбувається в його інтересах. Спостерігається пряме співвідношення між інтенсивністю використовуваних мовних засобів в активно здійснюваній атаці та подоланням опору, що є

результатом підтримуючої, спростовуючої або змішаної передпідготовки.

Коли ж *адресат активно пручається навіюванню*, як правило, діють від “противного”. Якщо існувала попередня обробка, “значущість” основної атаки обернено пропорційна ефективності спростовуючих висловлень, які поволі попереджають адресата про природу майбутніх атак (тобто неефективним буде пряме переконання на основі спростування або заперечення віри в те, що вже навіяли людині). Тому, якщо атакуючі висловлення не порушують очікувань, створених попередньою спростовуючою дією, опір навіюванню буває максимальним (наприклад, “...точно, мене попереджали, що мене спробують обманути... скориставшись моєю довірою... але зараз я не повірю, бо мене попереджали...”). Якщо ж мовна стратегія атакуючих висловлень порушує очікування, вироблені в результаті “заперечувальної підготовки” (або в позитивний, або в негативний бік), опір зменшується (наприклад, “...я не хочу вас переконувати, що вони не праві... і сказали вам неправду... я хочу тільки, щоб ви мене вислухали і потім самі вирішуйте, хто з нас бреше...”).

Коли адресатові пред’являють більш ніж один довід на користь тієї самої тези, виправданість або невиправданість очікувань при першому доводі впливає на прийняття другого доводу. Тому, якщо мовні очікування порушені позитивно в результаті першого доводу, то цей довід стає значним, але зміна відносин до вихідної позиції відбувається тільки після пред’явлення наступних доводів, які підтримують ту саму позицію, спрямовану проти сформованої установки. Коли ж мовні очікування в результаті першого доводу порушені в негативний бік, цей довід значним не буває, проте адресат більше схильний повірити аргументам з наступного мовлення, яке аргументує на користь тієї самої тези, спрямованої проти сформованої установки (тобто якщо перший довід не прийнятний, то наступні доводи проти однієї і тієї самої тези можуть бути ефективними, якщо послідовно спрямовані проти спростування однієї тези). Переключення на іншу тезу без спростування попередньої призведе до неефективності навіювання.

12. Відстоювання точки зору в політичному дискурсі.

Отже, політичний дискурс, щоб бути ефективним, повинен будуватися відповідно до певних вимог воєнних дій. Промовці звичайно припускають, що адресат знає, до якого табору він нале-

жить, яку роль відіграє, у чому ця роль полягає, за яке положення виступає (“афірмація”) і проти якого положення і якої партії або якої думки (“негація”).

Належність до певної партії змушує мовця:

- із самого початку вказати конкретний привід для виступу - мотив “я говорю не тому, що мені хочеться поговорити, а тому, що так треба”;

- підкреслити “репрезентативність” свого виступу, вказавши, від імені якої партії, фракції або угруповання висловлюється дана думка - мотив “нас багато”; оскільки колективна дія більше вражаюча, ніж окремих виступ, часто передбачаються підтримуючі дії з боку однодумців;

- уникати прояву особистісних мотивів і намірів, тоді підкреслюється соціальна значущість і відповідальність, соціальна ангажованість виступу - мотив “я представляю інтереси всього суспільства в цілому”.

Політичний дискурс націлений на знищення “політичного авторитету” супротивника - публічної й політичної позиції (тобто думок і аргументів) і “моральної особи” (дискредитація особистості опонента).

Одним із засобів знищення супротивника в політичних дебатах є *вистіювання супротивника*. Сміх взагалі, на думку багатьох теоретиків, проявляє неусвідомлене бажання принизити супротивника, тим самим відкоригувати його поведінку.

Оскільки вистіювання перебуває на грані етично припустимого, можна припустити, що найбільшою мірою образливий гумор сприймається суспільством як доречний тільки в найкритичніший період, а в “нормальні” періоди такий жанр навряд чи допустимий.

У пом’якшеній формі виключають супротивника із гри, коли говорять не про особистість, а про помилковість поглядів, їх “антинауковість” або неспроможність, а точніше про некомпетентність.

Ще м’якше виражалися, коли говорили, що “він не зрозумів” (скажімо, недооцінив переваги програми), - своєрідно пом’якшена оцінка не дуже високого інтелекту супротивника. В академічному, не політичному дискурсі частіше в таких випадках говорять про те, що щось у даного автора “незрозуміло” або “незрозуміло, що хтось хотів сказати”: у цьому саркастичному звороті провину ніби бере на себе інтерпретатор. Ще більший евфемізм граничить із щирістю, коли говорять: “Я дійсно не розумію...”. Відсторонив-

ши в такий спосіб опонента від рівноправної участі в обговоренні питань, оратор залишається один на один зі слухачем; при певних режимах вільний обмін думками не передбачається, і політичний дискурс не націлений на діалог.

Завершуючи огляд методів вивчення політичного дискурсу, можна зробити висновок про те, що ці методи спрямовані на виявлення змістовного зв'язку між політикою і мовою й демонструють тенденцію до міждисциплінарного дослідження політичного дискурсу.

Отже, інтерпретуючи політичний дискурс у його цілісності, не можна обмежуватися виключно мовними моментами, інакше суть і мета політичного дискурсу залишаться непоміченими. Розуміння політичного дискурсу припускає знання тла, очікувань автора та аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем і улюблених логічних переходів, що існують у конкретному дискурсі.

Мета аналітика, який аналізує політичний дискурс, полягає в тому, щоб зробити неявне явним, виявити приховане, або, інакше кажучи, показати, якою влада хоче здаватися і якою вона є насправді.

Тут доречним буде аналіз навіть невербальної поведінки політичних діячів: недоречні вислови особи, манера одягатися, використання суб'єктом простору, використання доторкань тощо.

Освіта в галузі дискурс-аналізу бажана для всіх членів соціуму - вона утруднить маніпуляцію їх свідомістю з боку тих, хто волею долі виявився на політичній вершині.

Пропонований матеріал може служити допомогою в розробці теорії дискурсу і методичним посібником для тих, хто займається дискурс-аналізом політичних текстів у прикладних цілях.

Глава 4. Когнітивні методи в політичній аналітиці

У другій половині ХХ ст. поряд з такими підходами, як аналіз політичних біографій і складання психологічних портретів, значну популярність здобув порівняно новий напрям у вивченні особливостей індивідуального політичного мислення - когнітивне картирування. Ця методика спрямована на аналіз того, як той чи інший політичний діяч сприймає певну політичну проблему, і встановлення його імовірнісної реакції на розвиток ситуації. Методологія вивчення суб'єктивного виміру політики іноді також визначається як мікрополітика. Проблема визначення ролі особистісного факто-

ра в політичних процесах неодноразово розглядалася на основі різних теорій політичного лідерства й порівняльного аналізу політичних біографій.

Методика когнітивного картирування виникла в рамках одного з провідних напрямів сучасної психології - так званої когнітивної психології.

Когнітивний метод

В основі когнітивного методу лежить припущення про те, що людські когнітивні структури (сприйняття, мова, мислення, пам'ять, дія) нерозривно пов'язані між собою в рамках одного загального завдання - пояснення процесів засвоєння, переробки й трансформації знання, які, відповідно, і визначають сутність людського розуму. Лінгвокогнітивний аналіз політичного дискурсу покликаний з'ясувати, як у лінгвістичних структурах проявляються структури знань людини про світ; політичні уявлення, властиві людині, соціальній групі або суспільству в цілому. Техніка когнітивного аналізу дає змогу реконструювати уявлення людини про зовнішній світ, його симпатії/антипатії, ціннісні погляди, а також дозволяє судити про політичну ситуацію, оскільки внутрішні моделі світу лідера постають частиною об'єктивної картини політичної ситуації.

Когнітивний підхід здійснюється через аналіз фреймів, тобто структур, даних для відображення стереотипної ситуації, концептів і метафоричних моделей.

Концептуальний аналіз мови політики є одним із найактуальніших завдань політичної лінгвістики. У цей час можна виокремити кілька методологічних напрямів концептуального аналізу, наприклад історико-етимологічний. У межах цього аналізу досліджуються головним чином способи вживання в політичних текстах ключових понять соціальних теорій і вкладені в них змістовні розходження. До цих понять відносять такі, як воля, демократія, революція, парламентаризм, класова боротьба, мир, нації, лівий/правий, прогресивний/реакційний і багато інших. Даний напрям пов'язаний з дослідженням еволюції поняття, з розглядом контекстів уживаних понять. Це дослідження припускає фундаментальне вивчення історичного середовища, в якому розвивається поняття, а також детальне дослідження його семантичного поля. Міждисциплінарно цей напрям пов'язаний насамперед із програмою філософської герменевтики. Інший напрям, заснований на когнітив-

них методах, спрямовано на відновлення ієрархічних структур змісту, представлених у рамках якоїсь із мов високого рівня. Мета даного підходу - моделювання політичної ситуації, реконструкція когнітивної схеми, тобто “опис мінімальних умов, за яких стає можливим уживання того чи іншого поняття”.

Метафоричне моделювання

У когнітивній лінгвістиці метафора розуміється як спосіб пізнання дійсності. Метафори відіграють особливу роль у прийнятті політичних рішень, тому що допомагають виробленню альтернатив, з яких далі здійснюється вибір. Варто звернути увагу на спектр метафор, застосовуваних діючим Президентом. Часто ці метафори звучать різко, їх вибір і місце в промові є невдалими. Однак системного вивчення в Україні політичних метафор лінгвістами, на відміну від Росії, немає. Хоча створення словника української політичної метафори наразі є дуже актуальним.

Необхідно відзначити, що використання метафор у політиці - ознака кризового мислення, мислення в складній проблемній ситуації, вирішення якої вимагає значних зусиль від когнітивної системи людини щодо засвоєння нових знань і переробки їх для побудови безлічі варіантів і вибору альтернативи. Періоди кризового мислення, коли в суспільстві відбувається зміна парадигми суспільної свідомості, привертають увагу лінгвістів.

Виникає логічне запитання про те, що можна почерпнути з подібного словника політологам, політичним психологам, політичним консультантам. У першу чергу, це знайомство з метафоричними моделями розуміння політичних феноменів як у процесі цілеспрямованого вивчення конкретних словникових статей і їх взаємодії, так і виявляючи продуктивні й активні моделі сприйняття дійсності. Далі можна встановити, які способи метафоричного осмислення тих чи інших політичних реалій зафіксовані в сучасній публіцистиці.

Учені з'ясували, що існує пряма залежність між соціально-економічним станом у країні того чи іншого делегата й частотою вживання метафори в його виступах. Чим напруженішою є соціально-економічна ситуація в країні, тим частіше делегати Європарламенту від цієї країни використовують у своїх виступах метафори, причому, як правило, живі метафори песимістичного або агресивного змісту. Таким чином, власне лінгвістичне дослідження метафори як способу осмислення політичних реалій дає важли-

вий матеріал для аналізу способів політичного мислення в суспільстві.

Лінгвоідеологічний аналіз політичного дискурсу

У рамках когнітивного методу досліджуються стереотипи, які лежать в основі політичних упереджень, а також взаємозв'язок мови й ідеології. Дослідники відзначають, що політичний дискурс контролюється основними ідеологіями (демократія, лібералізм, соціалізм) за допомогою (суспільних) соціальних позицій, з одного боку, і (особистими) ментальними моделями конкретних подій і контекстуальних моделей комунікативної ситуації - з другого. У зв'язку із цим ідеологічний аналіз припускає розгляд таких площин політичного дискурсу, як: а) рівні, структури, стратегії або кроки, в яких ідеологічні переконання виражають себе в дискурсі; б) дискурсивні докази взаємодії різних ідеологій.

Лінгвоідеологічний аналіз політичного дискурсу звичайно проводиться на матеріалі індивідуального дискурсу, тому очевидним є те, що в дискурсі політика можна виявити вплив різних ідеологій. Завдання лінгвіста полягає в тому, щоб виявити ідеології, з якими ідентифікує себе політик (як член консервативної партії, як расист, як антифемініст тощо), і з'ясувати, як ці ідеології експліцитно формулюються або залишаються імпліцитно вираженими в дискурсі політика. Варто враховувати, що політичні дискурси можуть демонструвати як інтертекстуальність, так і інтерідеологічність. Лінгвісту важливо експлікувати ті унікальні способи, за допомогою яких різні ідеології взаємодіють у напрацюванні дискурсу конкретного політика або політичного дискурсу в цілому. Матеріалом для ідеологічного аналізу політичного дискурсу можуть слугувати парламентські дебати, тому що вони є вираженням соціального пізнання членів політичних партій.

На думку деяких дослідників, політичний дискурс є видовим різновидом ідеологічного дискурсу. Розходження між ними полягає в тому, що політичний дискурс експліцитно прагматичний, а ідеологічний - імпліцитно прагматичний. Інакше кажучи, перший вид дискурсу - це субдискурс, а другий - метадискурс. Операціонально-функціональною одиницею метадискурсу є ідеологема, субдискурсу - політикема.

Моделювання політичного процесу

Когнітивний аналіз дає можливість розуміння як мислення людей, так і соціально значущих дій, що, у свою чергу, дозволяє

моделювати політичний процес. Проблема когнітивного моделювання політичних процесів формулюється як пошук кореляції між лінгвістичними структурами тексту та структурами уявлень його автора. У рамках когнітивного моделювання політики вченими запропоновані два варіанти когнітивного підходу до аналізу політичного тексту: операційне кодування й когнітивне картирування.

Операційний код забезпечує основу для відбору когнітивних орієнтацій, які займають центральне місце в когнітивній структурі індивіда, - уявлень, які він використовує в оцінці подій політичного життя. Ці уявлення встановлюються за матеріалами мовленнєвої діяльності лідера в минулому. Для визначення центральності уявлень важливо знати, які когнітивні орієнтації стабільні, а які змінюються в картині світу політика. Операційний код з'ясовує наступні питання, що відображають підхід того чи іншого політика до оцінки події: конфліктним чи гармонійним є світ політики, як оцінюються політичні супротивники, які методи досягнення цілей тощо.

Когнітивне картирування дозволяє виявити каузальну, причинну структуру політичного тексту, що використовується для аналізу кризових політичних ситуацій, а також для моделювання мислення політика. Фактично когнітивне картирування дає змогу визначити фактори, які враховують політики при прийнятті рішень. Стратегія вибору факторів і задає можливу типологію політичного мислення. Отже, на підставі ухвалення рішення в минулому, визначення вирішальних факторів, що сприяють прийняттю того чи іншого рішення, моделюється й передбачається майбутнє рішення політика.

Когнітивна карта являє собою граф, у вузлах якого перебувають описи деяких важливих подій, ситуацій, а відносини, що пов'язують вузли (стрілки або дуги), відбивають причинні зв'язки між подіями й вплив подій одна на одну. Оскільки вплив може бути позитивним (подія сприяє реалізації іншого) і негативним (подія перешкоджає або утруднює реалізацію іншого), то стрілки одержують маркування +/- . Можливий і такий варіант, коли вплив подій одна на одну в тексті відзначено, але характер впливу не визначений, тоді стрілка не одержує ніякого маркера або їй приписується знак 0.

Когнітивна карта подає текст у вигляді "картинки", однак при цьому відбивається тільки одна з можливих текстових макроструктур - структура каузального міркування. Експертні оцінки значущості подій або виводяться зі змісту тексту, або виявляються

частиною уявлень експерта-укладача карти про політичну ситуацію. Когнітивне картирування існує у двох варіантах - твердому й м'якому. При м'якому варіанті експерт у процесі виявлення вузлів когнітивної карти й установлення відносин між ними спирається не тільки на аналізований текст, а й на свої знання про проблемну ситуацію. Твердий варіант когнітивного картирування спирається майже винятково на мовну форму тексту: відновлюються тільки такі відносини, які експліцитно представлені в тексті.

У рамках когнітивної карти виникає поняття центральності каузального ланцюжка, що визначається за критерієм частотності: кількості стрілок, що входять у вузол і виходять із вузла. Це важливо знати, оскільки людина вибирає як базис для ухвалення рішення найбільш "центральний" ланцюжок. При всьому суб'єктивізмі когнітивного картирування воно показує непогані результати за критерієм надійності. Різні експерти за тим самим текстом будують досить близькі за структурою когнітивні карти. Основна проблема - складність і трудомісткість побудови карти, необхідність залучення висококваліфікованих експертів. Загальний обсяг карти може досягати 200-300 вузлів.

У цілому ми бачимо, що вербальні характеристики лідерів дають ключ до їхніх когнітивних моделей, що дозволяє з певним ступенем вірогідності здійснювати пророкування їх майбутньої поведінки. Однак когнітивні методи - це лише інструмент, а когнітивний аналіз - усього лише первинна обробка матеріалу, упорядкування його й підготовка для змістовного аналізу на зовсім іншому рівні.

Когнітивна парадигма знань. У когнітивній психології соціальні психологічні феномени пояснюються в термінах *когнітивних процесів*, таких як мислення, сприйняття та міркування, і в основному використовуються експериментальні методи дослідження. У роботах когнітивного напряму вивчаються ментальні процеси, вони розглядаються як причини соціального поведіння. Насамперед, інтерес представляє соціальне пізнання як процес ментальної обробки інформації про соціальний світ.

З позиції когнітивного підходу письмове та усне мовлення розглядаються як відображення зовнішнього світу або як продукт ментального уявлення про світ, представники когнітивної психології та психоаналізу вважають, що ментальні процеси та категорії людина виробляє самостійно, вони існують як "внутрішні", оскільки формуються завдяки внутрішнім процесам людини. Когні-

тивна психологія зосереджується на абстрактних структурах мови. Когнітивна психологія дотримується сучасного уявлення про індивіда як про автономну, індивідуальну з набором уроджених характеристик особу. Індивід і суспільство розглядаються як окремі сутності, що передбачає існування *дуалізму* між ними. Соціальний світ розглядається як інформація, яку потрібно обробити. А люди представлені ізольованими оброблювачами інформації, які за допомогою когнітивних процесів спостерігають за світом, накопичуючи, таким чином, знання та досвід, які потім власне і керують їх світосприйняттям.

Одна з головних установок когнітивної психології полягає в тому, що індивід “пропускає крізь себе” масу інформації про світ, обробляє її за допомогою когнітивних процесів і певним чином узагальнює в категорії. Світ містить забагато інформації, внаслідок чого індивід сприймає світ через утворені ним ментальні категорії, що, у свою чергу, дозволяє людині виробити стереотипи сприйняття та поведінки у світі. Категорії - це ментальні структури, які керують нашими діями. Ця точка зору ґрунтується *на перцептуалізмі*, тобто на ідеї про те, що категорії формуються в безпосередньому досвіді людини. Ми спостерігаємо світ, будуємо на основі нашого сприйняття ментальні структури та уявлення, які ми і використовуємо, при категоризації інформації про світ.

Когнітивна психологія концентрує свою увагу на особливостях організації, динаміки й формування знань людини про навколишній світ. Прихильники когнітивного підходу вважають, що подібним шляхом можна пояснювати поведінку особистості в різних ситуаціях і що когнітивне картування дозволяє з високим ступенем імовірності прогнозувати вибір, здійснений політиком. Йдеться про пошук у структурі людського мислення пізнавальних базових конструкцій, у рамках яких відбувається осмислення реальної інформації. Інакше кажучи, аналітичний підхід з позицій когнітивного картування формулюється переважно як пошук кореляції між лінгвістичними структурами тексту й структурами змістовних уявлень його автора.

Когнітивний підхід багато в чому є міждисциплінарним, а сама методика когнітивного картування містить у собі ряд категорій і елементів, запозичених з кількох наукових дисциплін. Зокрема, із психології запозичена ідея балансу індивідуальних пізнавальних конструкцій, зі статистики - правила інтерпретації

кількісних характеристик когнітивної карти. Крім того, при аналізі комплексної структури взаємозв'язків змінних використовуються такі поняття з математичної теорії графів, як “ланцюги” і “цикли”.

У західних дослідженнях, заснованих на когнітивному підході, виділяється п'ять типів зв'язків, за допомогою яких людська свідомість (cognition) і персональні переконання політичних лідерів можуть впливати на політику. До них належать: конкретний зміст переконань і поглядів, їх організація й структура, загальні моделі - “перцепції” сприйняття (у тому числі місперцепції - перекручене, неправильне сприйняття), когнітивна ригідність - твердість (або гнучкість) стосовно змін обстановки, а також безпосередній вплив людської психіки на процес прийняття політичних рішень.

У прикладній політології когнітивне картування набуло значного поширення при аналізі процесу прийняття рішень у кризових або конфліктних ситуаціях, коли стандартні правила керування звичайно не реалізуються або недостатні. Крім того, на думку авторитетних фахівців, ця методика корисна для аналізу рішень великих політичних лідерів, не залежних від свого оточення, а також при стратегічному плануванні, коли можна чекати істотної варіації поглядів осіб, які приймають рішення. Ці моменти доцільно враховувати, підходячи до визначення тієї проблематики, яку передбачається вивчати на основі когнітивного картування.

Техніка застосування методики когнітивного картування в політичній аналітиці

У когнітивній психології ментальні уявлення називаються *схемами*, або *сценаріями*. Сценарії містять опис звичайних ситуацій, а також доречність поведінки людини в цій ситуації. Наприклад, якщо політик проводить зустріч з журналістами, він має певний сценарій заходу, відповідно до якого йому потрібно ввійти, сісти, слухати, відповідати на запитання, прикинутися доброзичливим і толерантним, вміти ухилитись від незручного запитання. Цей сценарій забезпечує політика основними принципами поведіння у певній ситуації.

Відповідно до концепції когнітивної психології центральним поняттям прикладної методики виступає схема (карта). Когнітивна карта являє собою графічне відображення наявного у свідомості людини плану (стратегії) збирання, переробки й зберігання інформації, а отже, є основою її уявлень про минуле, теперішнє і ймовірне

майбутнє. Когнітивна карта - це ніби розумове зображення середовища. Когнітивна карта приймає інформацію і спрямовує її аналіз.

За своєю формою когнітивна карта - це графічне зображення причинних зв'язків між змінними, коли змінні зображуються у вигляді точки, зв'язки між ними - у вигляді стрілки. Когнітивні карти підрозділяються на індивідуальні й групові (які, у свою чергу, є агрегуванням кількох індивідуальних карт з метою створення єдиної карти, наприклад фракції політичної партії).

Когнітивне картирування так само, як і інші прикладні методики, може бути спрямованим і неспрямованим. При *спрямованому когнітивному картируванні* аналіз персоніфікованої текстової інформації “виводить” на деякі стабільні характеристики мислення, притаманні автору тексту (наприклад, схильність звертатися до минулого історичного досвіду або оперувати прогностичними судженнями, проявляти твердість або конформізм у кризових ситуаціях тощо), які надалі інтерпретуються дослідником. При застосуванні *неспрямованого* варіанта методики виявляється “набір цінностей” (список основних понять), використуваних автором тексту, оцінюється його широта й ступінь глибини пророблення уявлень, перевага збалансованих логічних конструкцій або емоційних тверджень.

Практичне застосування методики

Формування інформаційної бази й відбір матеріалів, які стануть об'єктом аналітичної обробки, є першою стадією згідно з правилами проведення прикладних досліджень. У випадку методики когнітивного картирування передбачається вибір текстових матеріалів, які можуть безпосередньо належати конкретному діячеві, рідше - групі діячів. Матеріали підбираються з урахуванням мети дослідження й можуть, зокрема, належати до певного попередньо визначеного проблемного поля, однієї чи кількох тимчасових стадій. Але головне, що всі матеріали мають бути близькі за своїм рангом. Для аналітичних оцінок і порівнянь не підходять різнопланові матеріали, наприклад, виступ президента країни на міжнародному форумі або його промова перед виборцями в провінційному містечку. Дану вимогу не слід абсолютно перебільшувати. Зрозуміло, що промови провідних публічних політиків, на відміну від практики початку ХХ ст., готуються спеціальними радниками й багаторазово редагуються. Але, як показує досвід, певні персональні нюанси незмінно присутні навіть у добре пророблених спічрайтерами матеріалах. Разом з тим застосування когнітивного картирування

може бути особливо успішним саме на оригінальному персоніфікованому матеріалі: записах інтерв'ю, автобіографічних статтях і аналогічних джерелах, які відносно доступні.

Наступна стадія застосування методики передбачає: *виявлення основних понять*, якими оперує політичний діяч; визначення існуючих між ними *причинно-наслідкових зв'язків*; *оцінку значущості* й “щільності” цих *зв'язків*. Для цього при читанні тексту (добірки висловлень, виступів) конкретної особи рисується схема-графік (когнітивні карти), на якій фіксуються основні теми (точки) змісту й відображаються причинно-наслідкові зв'язки між ними. Структурні одиниці аналізу виділяються аналітиком логіко-значеннєвим шляхом, причому ці одиниці розглядаються на тлі ширших змістовних структур - одиниць контексту (тем, абзаців, розділів). Вибір як одиниць аналізу, так і одиниць контексту значною мірою обумовлюється постановкою завдання й цілями конкретного дослідження.

Причинно-наслідкові зв'язки при побудові когнітивної карти вказуються стрілками, спрямованість яких визначається залежно від авторської логіки. Рівень значущості кожної з тем фіксується відповідно до кількості причинно-наслідкових зв'язків, центром яких вона є. У підсумку формується багаторівнева графічна карта, яка включає певну кількість взаємозалежних понять. Їх каузальність може бути: позитивною (коли між явищами або поняттями відзначений причинно-наслідковий зв'язок), негативною (коли відзначене заперечення взаємозв'язку між явищами), нульовим (тобто коли причинно-наслідкові зв'язки не детерміновані). Бачення ситуації, яку фіксує когнітивна карта, може характеризуватися більшою або меншою широтою, відбивати поточний стан справ, запізнюватися або випереджати події тощо. Однак усі ці моменти встановлюються на стадії інтерпретації результатів, отриманих у процесі когнітивного картування.

Наступна стадія застосування методики пов'язана з *кількісними підрахунками*, які характеризують особливості графічної схеми. Але, як правило, особливості застосування методики на цій стадії багато в чому вирішуються рівнем завдань дослідження й вихідних установок аналітика на спрощені або, навпаки, складніші кількісні процедури.

Застосування методики багато в чому залежить від того, який саме текст береться для дослідження. Пропонуємо розглянути деякі аспекти вибору та дослідження текстового матеріалу.

Очевидно, що за інтересом до тексту простежується інтерес до проблеми мовної особистості, оскільки не можна пізнати саму по собі мову, не вийшовши за її межі, не звернувшись до її творця, носія, користувача - до людини, до конкретної мовної особистості. Мовна особистість - це особистість, виражена в мові (текстах) і через мову, це особистість, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів. Таким чином, проблема впливу у сфері масової комунікації набуває нового звучання, оскільки привертає увагу дослідників не тільки до фігури автора, який впливає на ЗМІ, але й до фігури адресата, слухача електорату як об'єкта авторського впливу.

Будь-який мовний акт розрахований на певну модель адресата і забезпечення розуміння останнім, який розглядається дослідником як важлива умова ефективності мовного акта.

Дана обставина обумовлює необхідність вивчення особливостей комунікативної взаємодії автора й адресата через текст у сфері комунікації, що, у свою чергу, спонукає дослідників звертатися до вивчення когнітивної структури продукту комунікативної взаємодії - тексту - з погляду того, як структури мовного знання подаються ("репрезентуються") й беруть участь у переробці інформації.

У даному дослідженні текст розглядається як процес і результат комунікативної взаємодії політика та адресата, який розгортається на тлі дискурсу. У плані змісту будь-який текст являє собою когнітивну структуру, яка відображає фрагмент мовної свідомості представників певної соціально-ментальної групи, інтереси якої представляє те чи інше видання.

При продукуванні тексту (а також при його розумінні) у психіці людини формується ментальна модель обговорюваної ситуації. Такого роду модель містить у собі інформацію про поточну дійсність, події, їхніх учасників, а також довгострокові знання про світ, що утворюють загальний контекст. Ця інформація служить матеріалом для її вираження в тексті та необхідна для виникнення розуміння у адресата. Модель може будуватися переважно на основі минулого досвіду й відповідати відомим нам об'єктам, місцям, фактам (будинку, де ми живемо; місцю роботи, дорозі до цього місця, відомим людям, історичним і політичним подіям). Може вона також бути динамічною й складатися відповідно до певної ситуації. Звичайно ж вона перебуває у змішаному стані, коли минулий досвід включається в розуміння й осмислювання поточних подій. Введення поняття про такий рід моделі дозволяє в теоретичному

плані концептуалізувати зв'язок між розумінням нами дійсності й передачею цього розуміння через текст. Дана лінія дослідження й опису дає можливість у цілісній і розгорнутій формі представити реальний ментальний стан людини. Саме цей стан відображується в мовній продукції суб'єкта, його усних і письмових текстах.

У процесі аналізу різних текстів інтерв'ю, газетної статті, конфліктного політичного дискурсу необхідно враховувати, що кожний з учасників має ментальну модель ситуації - систему уявлень про конфлікт і політичний контекст, в якому він відбувається.

У плані вираження когнітивна структура тексту представлена через асоціативно-вербальну мережу, яка складається з певного набору відповідним чином упорядкованих ключових слів. *Ключові слова* - це центри семантичного притягання, своєрідні вузли асоціативно-семантичної (асоціативно-вербальної) мережі, навколо яких групуються інші одиниці тексту. Ключові слова несуть основне значеннєве навантаження. Вони позначають ознаку предмета, стан, дію. Ключові слова становлять предметно-логічну основу тексту. Думаємо, що ключові слова не тільки співвідносять текст із дійсністю, але і з позицій тексту організують його когнітивну структуру, відбиваючи ті концептуальні основи в мовній свідомості автора, завдяки яким він установлює контакт із тим, для кого призначений текст.

Когнітивний аналіз текстів, заснований на виокремленні *ключових слів* (прийом згортання), особливо продуктивний при вивченні текстів ЗМІ. При читанні будь-якого тексту свідомість поєднує ключові слова в лаконічні, згорнуті вираження значеннєвих рядів, які несуть основний задум автора. Текст ніби стискується миттєво, подумки конспектується.

Однією з найбільш важливих цільових настанов, які спонукають читачів щодня звертатися до читання різних текстів, є необхідність у швидкому одержанні інтелектуальної та емоційної інформації, тому звичайний читач не затрачає багато часу на читання тексту, а тільки пробігає його очима, вихоплюючи основну шукану інформацію, що, як вказувалося раніше, і втримується в ключових словах тексту.

Значеннєвий аналіз тексту з опорою на ключові слова дозволяє виявити те коло понять, яке насамперед актуальне для читача й, хоча й відбиває позицію автора, ураховує потреби адресата. Виділені з тексту ключові слова відображають основні поняття -

подійні концепти (ПК) або ключові смислові концепти (КСК), які в тексті організуються в певні когнітивні структури, представлені на мовному рівні тексту у вигляді асоціативно-вербальної мережі, вузлами якої вони і є (рис. 2.1). Когнітивні структури, які містяться в тексті, будуються таким чином, щоб задовольнити потреби читача. У зв'язку із цим вузли асоціативно-вербальної мережі, займаючи в тексті (і у свідомості адресата) досить стійке становище, можуть перегруповуватися, настроюючись у кожному індивідуальному акті комунікації на свого читача з урахуванням як групових, так і індивідуальних пріоритетів. Тому окремо взятий текст, маючи певну когнітивну структуру, яка відбиває певний аспект (фрагмент) мовної свідомості сучасного суспільства, і маючи досить чітку, ієрархічно організовану структуру відображених у тексті понять, проте завдяки рухливості “вузлів” асоціативно-вербальної мережі (організуючих когнітивну структуру тексту), може “настроюватися” на свого адресата з урахуванням його політичних, соціальних та інших інтересів.

Рис. 2.1. Когнітивна структура тексту:

К-1, К-2, К-3, К-4.... - подійні концепти / ключові слова тексту (вузли асоціативно-вербальної мережі), або ключові смислові концепти; А - асоціати

Якщо провести порівняльний аналіз подійних концептів і асоціатів, можна побачити цікаву закономірність: усі ключові слова тексту, які при його інтерпретації виступають смислоутворюючими еле-

ментами (пріоритетними концептами), пов'язані між собою через ключове поняття, яке не сприймається читачами тексту як пріоритетний концепт, але практично всіма реципієнтами використовується для пояснення пріоритетності витягнутого із тексту концепту.

Інтерпретація результатів характеристик когнітивної карти здійснюється на четвертій стадії. Вона починається з установлення центральності каузального ланцюжка, який визначається за критерієм частотності: чим більша кількість стрілок входить у вузол і виходить із вузла, тим вища частотна характеристика використовуваного автором тексту поняття. Поняття “центральності”, а також конкретні кількісні показники визначаються в кожному випадку як “вагомість” вершин спрямованого графа, так і “вагомість” зв'язків між ними (ступінь взаємозв'язку основних конструктів, якими оперує автор). Це важливо знати, тому що внаслідок особливостей людської психіки основою рішень, у тому числі політичних, є “центральний ланцюжок”. Показові щодо цього такі моменти, як, наприклад, відстань між головною й іншими (особливо другою і третьою за значенням) ціннісними установками, перевага прямих або зворотних зв'язків, які визначають центральну ціннісну установку, наявність повторюваних циклів (зворотного зв'язку між групами порівняно малозначущих установок) тощо.

Основою для такої інтерпретації є виділення ключових понять авторської логіки, оцінка ступеня розробленості кожного з них (за кількістю спрямованих причинно-наслідкових зв'язків). У випадку, якщо це необхідно, може бути проведене також хронологічне групування тем у межах графіка, що дозволяє вловити “перегони” значущості тих чи інших проблем, на які орієнтований політичний діяч. Крім того, критерієм, який часто використовується для оцінки, є ступінь складності масштабу й організації когнітивної карти (наприклад, “карта-огляд” або “карта-стратегія”), що залежить від повноти представленості просторових відносин і присутності вираженої точки відліку розвитку авторської логіки.

Оскільки отримана й квантифікована когнітивна карта фіксує персональне сприйняття, орієнтоване на проблематику, яка варіюється за своїм змістом, то вона дозволяє моделювати процес мислення політика в досить широких рамках. Наприклад, установивши основні характеристики психологічного статусу конкретного діяча й зіставивши їх з типом прийнятих рішень, аналітик може, з одного боку, визначати фактори, що обумовили ці рішення, а з

другого - прогнозувати можливі дії конкретної особи в умовах того чи іншого типу ситуації. Крім того, на основі інтерпретації когнітивної карти аналітик одержує можливість оцінити характер сприйняття діючим політиком міжнародної системи політичних реалій, зв'язку між цінностями, що задекларовані, й цілями, виділити передбачувані альтернативи політичних дій. Структуровані результати побудови когнітивної карти можуть стати також основою для створення операційного коду конкретного політичного діяча.

Прикладом спрощеної процедури інтерпретації когнітивних карт може бути загальна оцінка їх логічності. Наприклад, перевага на значущих рангових позиціях серед одиниць тексту висловлень типу “нам необхідно вжити наступних заходів, оскільки, по-перше,..., по-друге,...” і т.п. дозволяє з великою ймовірністю зробити висновок, що автор має раціональний склад розуму й при прийнятті рішень буде прагнути ретельно зважувати як переваги, так і можливі ризики. У цьому випадку кількісні показники звичайно доповнюються візуальною оцінкою графіки самої когнітивної карти, що являє собою послідовно з'єднаний ланцюжок основних вершин. Навпаки, “перевантаженість” тексту оцінними судженнями, які підкріплюються посиланнями на єдність суспільної думки з якоїсь проблеми, абсолютною очевидністю якогось стану тощо, свідчить про те, що автор тексту швидше за все відрізняється підвищеною емоційністю і саме емоції, особиста переконаність у чому-небудь відіграють вирішальну роль у визначенні його майбутніх дій. У графічному плані в такій схемі буде міститися багато зворотних зв'язків між головними й другорядними вершинами.

Учені із Цюріхського університету П.Гауп, Х.Фогель, Д.Фрай запропонували спеціальний комплекс показників зіставлення графічних схем політичного мислення, що належать різним діячам, включеним у взаємодію в рамках однієї і тієї самої ситуації: 1) складність когнітивних карт, яка розуміється як ступінь їх насиченості різними елементами й зв'язками між цими елементами, розподіл уваги між головною й другорядною змінними тощо; 2) логічність когнітивних структур, яка визначається показниками рівноваги каузальних ланцюжків і логічністю вибору стратегії, тобто наявністю прямих впливів (векторних зв'язків) змінних стратегій на змінні цілі; 3) вибірковість - це перевага, яку актор надає тій чи іншій темі, іншим акторам або певним об'єктам; 4) сприйняття простору, який розуміється як уявлення особи про різні рівні полі-

тичного простору, що пов'язані з цілями й конкретними шляхами їхнього досягнення відповідно до авторських формулювань; 5) зв'язок зовнішньої і внутрішньої політики, яка обчислюється відношенням суми змінних стратегій і цілей внутрішньополітичної області до суми змінних стратегій (впливів) і цілей зовнішньополітичної області.

Для вивчення когнітивних карт у цей час використовують різні методики: від простих частотних підрахунків до багатовимірного шкалування, що дозволяє відновити структуру образу за результатами метричних або порядкових оцінок відстаней між точками карти. Але в практичному плані більш ефективним уявляється "читання" когнітивних карт за допомогою упорядкованих політологічних понять і найбільш доступних математичних підрахунків.

Так, досить інформативними в процесі аналізу результатів когнітивного картування можуть бути наступні моменти: співвідношення внутрішньополітичної і зовнішньополітичної тематик, загальнолюдських цінностей і конкретних політичних проблем (докладна розробка питань оборони - ступінь конфронтаційності бачення картини світу), загальний ступінь емоційності, співвідношення кількості позитивних і негативних оцінок в емоціях, використання образних порівнянь, характер співвідношення емоційної і пізнавальної сфер мислення даної людини.

Ці й інші показники, значущість яких ураховується залежно від ступеня й глибини пророблених ієрархічних зв'язків когнітивної карти, можуть використовуватися як для оцінки сприйняття політичних проблем певним діячем (у тому числі й у динаміці), так і з метою порівняння його когнітивного стилю з когнітивним стилем інших діячів відповідного рангу. Цікавим є й питання про встановлення індивідуальних особливостей когнітивного стилю політичних лідерів.

Як же проявляються індивідуальні характеристики особистості у політичному дискурсі? Розглянемо деякі аспекти їх прояву.

При вивченні індивідуальних характеристик політичного діяча доцільним є розгляд його як мовної особистості. Мовну особистість можна визначити як сукупність навичок і особливих характеристик людини, що обумовлюють створення та сприйняття суб'єктом мовних добутоків, які розрізняються: за ступенем складності, глибиною та точністю відображення дійсності, певною цільовою спрямованістю. Таке розуміння мовної особистості дозволяє

на систематичній основі розглядати процеси сприйняття та породження мовлення у взаємозв'язку. У наведеному визначенні враховуються не тільки особливості мовної діяльності людини, що володіє мовою, а і специфіка різних аспектів тексту, що створюється або сприймається людиною. Це дозволяє акцентувати увагу на визначенні завдань.

Мовна особистість починається тоді, коли відбувається виявлення й установлення ієрархії змістів її цінностей у її ж картині світу, у її тезаурусі, тобто на лінгвокогнітивному рівні. Це той рівень розвитку мовної особистості, на якому можливий індивідуальний вибір мовних засобів, тематичне створення текстів, розуміння їх основної думки.

Наступний рівень мовної особистості - мотиваційний - припускає виявлення й характеристику мотивів і цілей, що керують її розвитком і "текстотворенням". На цьому рівні мовна особистість як об'єкт дослідження зливається з особистістю в загальному, соціально-психологічному змісті, максимально активізуються комунікативні потреби особистості: виконання різних комунікативних завдань, вибір і оцінка мовних засобів залежно від умов їх застосування.

Таким чином, трирівнева структура моделі мовної особистості знаходить висвітлення і у смисловій схемі сприйняття тексту, і породженні мовлення.

Мовну особистість також характеризують комунікативні стратегії. Комунікативні стратегії є важливою рисою поведінки мовної особистості. Стратегії спілкування являють собою послідовність рішень мовця, вибір ним певних комунікативних дій і мовних засобів або певну реалізацію цілей у структурі спілкування.

Перелічимо деякі когнітивно-мовні стратегії, використовувани політичними діячами, які можна застосовувати як узагальнення; приведення приклада; виправлення; посилення; (очевидні) вчинки; повтор; контраст; пом'якшення; зрушення; відхилення; пресуппозицію, імплікацію, припущення, непрямий мовний акт.

1. *Узагальнення.* Хід, використовуваний для того, щоб показати, що (негативна) інформація, яка або щойно наведена, або має бути наведеною, наприклад, у випадку з життя, не просто "випадкова" або "виняткова"; тим самим підкріплюється можлива загальна думка. Цей хід відзначає перехід від моделі до схеми. Типові висловлення: "І так завжди", "Із цим зіштовхуєшся на кожному кроці", "Це постійно повторюється".

2. *Приведення приклада.* Конверсний хід, який показує, що загальна думка не просто “надумана”, а заснована на конкретних фактах (досвіді). Типові висловлення: “От, наприклад”, “Наприклад, минулого тижня”, “Візьміть нашого політика. Він...”.

3. *Виправлення.* Це формульна або риторична стратегія (часто лексична). Контроль над індивідуальним мовленням породжує припущення, що деяке формулювання референціально “помилкове”, може призвести до небажаної інтерпретації й оцінки тими, хто слухає, глибинних імплікацій або асоціацій. Такий хід звичайно є частиною стратегії загальної семантичної адекватності або стратегії позитивної самопрезентації.

4. *Посилення.* Формульна стратегія, націлена на кращий або більш ефективний контроль за увагою слухачів (“залучення уваги”), на поліпшення структурної організації релевантної інформації (наприклад, негативних предикатів) або підкреслення суб’єктивної макроінформації. Типові висловлення: “Це жахливо, що... ганьба, що...”.

5. *Явні вчинки.* Хід, що дає можливість для умовного узагальнення навіть у разі залучення суперечних прикладів або що дозволяє продемонструвати реальну чи уявлювану терпимість і співчуття, тобто складові стратегії позитивної самопрезентації. Типові висловлення: “Серед них трапляються й гарні люди”, “Не варто узагальнювати, але...”, “Політики теж можуть так чинити” (що є також порівнянням).

6. *Повтор.* Формульний хід, функції якого близькі до посилення: залучення уваги, структурування інформації, підкреслення суб’єктивних оцінок тощо.

7. *Контраст.* Хід, що має кілька когнітивних функцій. Риторичну: залучення уваги до учасників відносин контрасту (структурування інформації). Семантичну: підкреслення позитивних і негативних оцінок людей, їхніх дій або властивостей - часто шляхом протиставлення Ми-Групи й Вони-Групи (типовий приклад: “Нам довелося багато років чекати нової квартири, а вони одержують квартиру відразу ж, як тільки приїдуть”) - і всі ситуації, де простежується конфлікт інтересів.

8. *Пом’якшення.* Цей хід загалом стосується стратегії самопрезентації, демонструючи розуміння й терпимість, а також, очевидно, “анулювання” оцінки або узагальнення, які не можуть бути

обґрунтовані. З його допомогою передбачається блокувати негативні висновки.

9. *Зрушення*. Цей хід типовий для позитивної самопрезентації. Типовий приклад: “Мені-то, загалом, однаково, але інші депутати в нашій фракції обурюються”.

10. *Відхилення*. У дійсності це набір різних ходів, включених у більш загальну стратегію відхилення. З когнітивної точки зору відхилення від розмови або від теми може означати, що: 1) релевантна інформація про етнічні меншини в моделі відсутня або є неповною; 2) з моделі можна витягти тільки нерелевантну, не придатну для передачі інформацію; 3) з пам’яті можна витягти тільки негативний досвід, а отже, і думки, але вони блокуються загальним принципом, що забороняє погано відзиватися про інших людей або інші групи людей. Типові висловлення: “Не знаю”, “Я з ними не спілкуюся”, “Мені однаково, що вони роблять”, “Я не маю часу...”.

11. *Пресуппозиція, імплікація, припущення, непрямий мовний акт*. Це семантичні й прагматичні ходи, що дозволяють мовцю уникнути формулювання деяких приватних суджень, а саме - негативних зауважень чи оцінок, або перевести їх у русло більш загальних, загальноновизнаних знань або думок, за які мовець не несе відповідальності. Деякі типові показники - звичайні маркери пресуппозиції (наприклад, займенники, певні артиклі, підрядні зі сполучником “що” при деяких дієсловах, спеціальні частки й прислівники, такі як “навіть”, “також” і т.п.), використання 2-ї особи для більш абстрагованої або загальної референції (“увесь час із цим зіштовхуєшся”), розпливчасті висловлення (“і тому подібні речі”), незакінчені речення й випадки з життя тощо.

Таким чином, перераховані вище аспекти, зокрема характеристика політичного діяча, його комунікативно-когнітивних стратегій, являють собою не що інше, як реалізацію інтенції самого мовця в політичному дискурсі й значною мірою характеризують його як мовну особистість.

На заключній, п’ятій, стадії застосування методики звичайно відбувається *верифікація одержаних результатів*, яка може проводитися або шляхом повторення дослідницької процедури іншими виконавцями, або на основі критичного осмислення й зіставлення нових даних із уже наявною інформацією. У разі успішної верифікації результатів аналітичної роботи вони фіксуються в

підсумковому документі конкретного прикладного проекту й можуть служити як самостійною, так і проміжною основою для підготовки практичних кроків у сфері політичної практики.

Когнітивне картирування є апробованим і досить ефективним способом аналізу індивідуального й групового мислення у сфері політичних відносин, сприйняття політичними лідерами ситуацій і процесів. Однак на сьогодні ця методика застосовується порівняно рідше, ніж контент-аналіз. Вона більш трудомістка порівняно з контент-аналізом. Методика когнітивного картирування може поєднуватися із застосуванням складних підходів, заснованих на логічному сортуванні образних і раціональних конструкцій у висловленнях різних політичних діячів, психологічному портретуванні тощо. Указуючи на “слабкі сторони” методики когнітивного картирування, які необхідно враховувати у разі її застосування, слід зазначити її відрив від змісту мотивів орієнтації особистості, які, по суті, і породжують той чи інший когнітивний стиль. Інакше кажучи, методика когнітивного картирування може бути результативнішою у разі поєднання з іншими способами прикладного аналізу, у тому числі й традиційними. У зв’язку із цим хотілося б звернути увагу й на можливість її поєднання з працями, виконаними на основі історико-контекстуального підходу, які останнім часом помітно поширилися під час аналізу мислення осіб, які приймають рішення.

Проводячи прикладне дослідження на основі міждисциплінарних методик аналізу текстової інформації з політичної проблематики, необхідно дотримуватися процедурних моментів і послідовності стадій вивчення емпіричного матеріалу. Найважливішою умовою є також коректність створення інформаційного масиву й проведення заключної верифікації. Особливу роль в обробці результатів структуризації інформаційних масивів, на які спираються конкретні проекти, відіграють прийоми квантифікації й кількісні оцінки даних.

Використання методики когнітивного картирування у процесі дослідження політики на мікрорівні дозволяє прояснити політичну позицію політиків, їх бачення політичної реальності, приховане часом за багатослівністю публічних виступів; відслідковувати зміни уявлень із часом; деякою мірою прогнозувати майбутні дії політиків (особливо в ситуації конфлікту).

Глава 5. Контент-аналіз основних джерел інформації

Метод контент-аналізу в політичній аналітиці дає змогу ефективно вивчати зміни політико-економічної позиції основних політичних сил у країні, ставлення населення до діючої влади, опозиційних сил, їх окремих ініціатив, передвиборчі настрої громадян тощо.

Даний метод - один із найпоширеніших серед методів прикладного вивчення текстової інформації, був введений у науковий обіг в кінці 30-х рр. ХХ ст. у США. Від початку він в основному використовувався для аналізу рекламних та пропагандистських публікацій друкованих ЗМІ. У сфері ж політичних досліджень контент-аналіз вперше був застосований американським ученим Г.Лассуелом, який досліджував пропагандистські матеріали часів Другої світової війни.

Суть методики полягає в систематичному виділенні та фіксації певних одиниць змістовної частини тексту, квантифікації отриманих даних та інтерпретації отриманих результатів з метою оцінки та прогнозування дій політичних акторів. При використанні методу контент-аналізу слід враховувати той факт, що його технологія не викривлює результати обробки інформації за рахунок взаємодії з суспільним або суб'єктивним фоном дослідження. Крім того, даний метод дозволяє сформулювати певне уявлення про об'єкти, за якими дослідник безпосередньо не спостерігає.

Контент-аналіз передусім використовується для аналізу поточних публікацій ЗМІ. Разом з тим останнім часом дана методика все активніше залучається для аналізу змістовної частини конкретних політичних документів (законодавчих актів, програм політичних партій тощо), виступів політичних діячів і т.п.

При застосуванні контент-аналізу в прикладній аналітиці можливе широке залучення інформаційних технологій. Зокрема, на даний момент у світі (наприклад, США) розроблені комп'ютерні системи (Oasis, Text Date Mining, Fluent), які використовуються для пошуку оперативної інформації в текстових документах, радіо- і телепередачах тощо. Вищезазначені технології активно використовувалися державними органами США для відстеження незаконних фінансових операцій, наркотрафіку тощо.

Як правило, контент-аналіз застосовується за наявності значного за обсягами та несистематизованого матеріалу. Переважно

виділяють дві форми застосування методики контент-аналізу: кількісний (частотний) та якісний контент-аналіз.

Кількісний контент-аналіз включає стандартизовані процедури підрахунку виділених категорій, які становлять інтерес для дослідника. Вирішальне значення для підготовки висновків мають кількісні (частота появи у тексті тощо) величини, що характеризують ту чи іншу категорію. Відповідно, основна маса необхідних підрахунків може бути виконана з використанням елементарних комп'ютерних програм.

Якісний контент-аналіз акцентує увагу на поглибленому змістовному вивченні текстового матеріалу з точки зору контексту, в якому були представлені виділені категорії. При використанні даної методики враховується наявність чи відсутність певної категорії-характеристики. Виходячи з цього методика якісного контент-аналізу є найбільш ефективною у випадках, коли необхідно визначити цілі суб'єкта політичної діяльності, які виражені у відкритій або латентній формі, що актуально, наприклад, при аналізі виступів політичних діячів.

Доцільність застосування якісного або кількісного контент-аналізу, як правило, визначається з точки зору критерію “важливість”. У кількісному аналізі таким критерієм виступає кількість згадувань певних категорій, важливою є та характеристика, яка часто зустрічається у тексті. В якісному ж контент-аналізі “важливість” передбачає новизну, цінність характеристики, тому критерій важливості є достатньо суб'єктивним.

Виходячи з цього на даний момент більш поширеним є використання кількісного контент-аналізу, адже він порівняно з якісним контент-аналізом мінімізує вірогідність допущення помилки та більш простий у застосуванні.

Використання методу контент-аналізу в політичній аналітиці має відповідати ряду методичних вимог, головними серед яких є:

- обґрунтованість (відповідність виділених категорій дійсним реаліям політичної ситуації, що досліджується);
- об'єктивність (відповідність вибору категорії та одиниць аналізу всебічному дослідженню політичної ситуації);
- системність (використання максимально широкої інформаційної бази, тобто всі елементи інформації, які стосуються мети дослідження, мають бути використані);

- надійність (результати аналізу одних і тих самих документів за єдиними правилами різними аналітиками повинні мати розходження не більше від 5%).

Як правило, процес застосування методики контент-аналізу розбивається на чотири етапи. Дослідження з використанням методу контент-аналізу має обов'язково розпочинатися з визначення сенсових одиниць (категорій) аналізу, якими, зокрема, можуть виступати наступні елементи:

- 1) імена політичних акторів, назви політичних партій, громадських організацій, державних та недержавних організацій і т.п.;
- 2) поняття, виражені в окремих термінах;
- 3) конкретна подія (політичного, соціально-економічного, суспільного, культурного характеру), у тому числі заяви з даної тематики;
- 4) офіційні документи (законопроекти, укази, протоколи засідань, постанови, розпорядження тощо);
- 5) оціночні судження (експертів, політиків тощо) про певні події.

При цьому необхідно враховувати, що сенсові одиниці аналізу можуть складатися з одного або кількох слів, цілого абзацу тощо. Категорії повинні передусім бути вичерпними, тобто придатними для розгляду всього змісту. Крім того, вони мають відповідати принципу винятковості, тобто одні й ті самі елементи не повинні належати до кількох категорій.

На *першому етапі* також відбувається визначення інформаційної бази дослідження. Сукупність повідомлень, які будуть аналізуватися, визначається за допомогою певних критеріїв, яким повинно відповідати кожне повідомлення (тип повідомлення, автор, час тощо). Крім того, необхідно визначитися з одиницею підрахунку, яка буде використовуватися для кількісного аналізу матеріалу (найбільш поширеною є фіксація появи будь-якої ознаки даної характеристики).

Другий етап передбачає безпосередньо процедуру підрахунку визначених сенсових одиниць аналізу.

На *третьому етапі* відбувається змістовна інтерпретація результатів підрахунку визначених сенсових одиниць аналізу та квантифікація виділених елементів. Після цього формулюються аналітичні висновки (відповідно до поставлених цілей та завдань дослідження).

Четвертий етап, як правило, характеризується верифікацією отриманих результатів. Вона проводиться або шляхом повторення процедури, але вже іншими виконавцями, або на основі критичного осмислення та зіставлення отриманих результатів з даними досліджень, проведеними за допомогою інших методик.

Під час контент-аналізу (причому як якісного, так і, особливо, кількісного) необхідно враховувати, що його найбільш слабким місцем є значний термін проведення. Разом з тим розвиток комп'ютерних технологій, формування повнотекстових електронних баз даних (ProQuest, JStore та ін.) та поширення гіпертекстових технологій дає змогу проводити контент-аналіз у максимально стислий термін. Проте для України проблема часових рамок у проведенні контент-аналізу залишиться актуальною принаймні протягом ще кількох років, беручи до уваги відсутність належного фінансування для вирішення даної проблеми з боку держави та зацікавленості приватних інформаційно-аналітичних структур у впровадженні новітніх технологій.

Глава 6. Інтент-аналіз у дослідженні політичного дискурсу

Загальна характеристика методики

Використання методу інтент-аналізу в політичній аналітиці дає змогу досягти таких цілей: реконструювати інтенції політика за його мовою, аналізуючи будь-які тексти й виступи того, хто говорить. Метод застосовується для аналізу виступів політиків, що відбувалися в різних ситуаціях: конфліктне протистояння галузей влади, передвиборні кампанії, теле- й радіоінтерв'ю й різні публікації в пресі. Результати дослідження дозволяють розкрити прихований підтекст виступів, недоступний при інших формах аналізу, які використовуються політичною аналітикою.

Терміном *інтенція* позначається суб'єктивна спрямованість думки людини на якийсь об'єкт, наміри чи мету, виражені в активності свідомості суб'єкта. Іntenціональний зміст мовлення людини є його важливою характеристикою.

У мові людини завжди присутні якась спрямованість і мета. Будь-який діалог, навіть без усвідомлення промовця, спрямований на зміну переконань того, хто слухає. Мова несе інформацію про емоційну складову промовця. Які політичні ідеали й ідеї є предме-

том його думок, наскільки політик щирий і дотримується своїх політичних принципів, наскільки широке коло його інтересів? Політична мова в цьому плані особливо цікава. Наскільки суб'єкт доброзичливий до опонентів, чи здатний він до толерантності, до плюралізму, чи виражає він терпимість або агресію до співрозмовника, наскільки він егоїстичний і наскільки насправді його цікавлять інші люди? Ці й багато інших показників такого ж типу приховані в тому, що людина говорить.

Інтенціональна спрямованість мовця становить центральну частину психологічного змісту мови. Можна допустити, що саме ця частина мови суб'єкта справляє значний вплив на переконання. Слова, значеннєві конструкції тексту використовуються для того, щоб передати тим, кому призначений текст, певну інформацію або установки, що спонукають діяти, а також прохання, погрози, попередження про небезпеку, осудження, схвалення, несхвалення стосовно тих чи інших об'єктів, подій і є нашими інтенціями. Політична аналітика особливу увагу приділяє дослідженню реакції на інтенції слухачів: наскільки текст досяг своєї мети, яка реакція громадськості, зрозумілі й своєчасні були інтенції чи ні, сприйняті негативно чи зі схваленням. Реакція може бути різною, вона залежить від ситуації, позицій слухача, нарешті, від його характеру. Розуміння існуючих можливостей мови має значення для правильного осмислення аналітиком мовних зворотів, особливо в тих випадках, коли перед аналітиком стоїть мета дослідження реального сприйняття мови політика аудиторією й виявлення істинних мотивів промовця.

При дослідженні політичного дискурсу політична аналітика має на меті виділити й описати інтенціональні особливості дискурсів, що відбуваються у країні:

- виявлення використовуваних політичними діячами прийомів;
- опис індивідуальних особливостей використовуваних політиками прийомів;
- розкриття їх істинної спрямованості;
- виявлення найбільш ефективних прийомів;
- опис політичних технологій, використовуваних політиками при маніпуляції свідомістю.

У коло досліджених матеріалів можна включити всю інформацію вербального й текстуального характеру, доступну для дослідника, включаючи:

- біографічні дані політика;
- дані про посади і місця роботи;
- події й дискусії конфліктного характеру, в яких брав участь політик;
- передвиборні виступи;
- телевізійні діалоги з політичними й суспільними діячами;
- виступи в засобах масової інформації.

Співвідношення думки й слова залишається й сьогодні одним із питань, яке потребує глибокого дослідження. У чому проявляється сила слова? В емоційності мовця, в логічності аргументації або моральній стороні мови? Які приховані механізми діють при мовному впливі на людину? Де усвідомлена, а де неусвідомлена маніпуляція, де діє сугестія, коли проявляється харизма мовця? На ці й на багато інших запитань, дотичних до діючої сили слова, ще слід знайти відповіді. Звернення політичної аналітики до інтент-аналізу є закономірним наслідком комплексності методів політичної аналітики. Інтент-аналіз є частиною тих методів політичної аналітики, які досліджують мову політики, і, звертаючись до інтент-аналізу як до ключового методу, за допомогою якого досліджуються слово й текст, ми виходили з того, що без виявлення спрямованості тексту, його психологічної структури будь-яке дослідження політики буде неповноцінним. Ми вважаємо, що людська мова за своєю природою є діючою силою, що спонукає, іноді примушує діяти. Завданням нашого аналітичного дослідження є об'єктивний аналіз слова, що спонукає до дії, тобто здатність, яка впливає на переконання людини, а також виявлення її основ шляхом аналізу конкретних зразків мови (політичного текстового матеріалу), розуміння того, які форми спрямованості використовуються в політичній мовній практиці. Ці приховані форми можуть не усвідомлюватися самими політиками й часто неадекватно сприймаються електоратом. Усвідомленню підлягає кінцевий результат сприйняття мови: прийняття або неприйняття висловлених суджень. Наше завдання полягало, зокрема, і в тому, щоб виявити й описати приховані форми словесних впливів, застосовуваних людьми в мовленні.

Мета справляти вплив через мову на переконання іншої людини присутня практично в кожному мовному висловленні. Це природна форма вживання мови в комунікації. Вплив на переко-

нання людини є однією з основних функцій мови, завдяки їй за допомогою якої ми можемо реалізувати в житті наші психологічні приховані і явні наміри, мотиви й бажання.

Звертання до текстів політичного характеру викликане ще й тією обставиною, що нас цікавлять особистісні прояви політика в його мові, необхідним є одержання даних про всю сукупність інтенціональних складових, виявлених в аналізованому тексті. У результаті кількісної оцінки таких даних можна робити висновки про певну загальну спрямованість політика. Природно, для того щоб така оцінка була повною, необхідно одержати дані про весь мовний матеріал, використовуваний цим політиком протягом його життя. Це дуже складно. Отже, аналітик вибірково добирає доступні матеріали для аналізу, намагаючись охопити різні періоди діяльності політика, якого він досліджує. Наприклад, участь у різних виборчих кампаніях, ступінь участі в акціях політичної партії, яку він представляє, його активність у міжпартійних діалогах у різний період діяльності, особливий інтерес становлять його інтерв'ю й публічні дискусії. Саме вони дозволяють виявити інтенціональну спрямованість мови політика.

У процесі аналізу тексту аналітик виходить за межі його буквального змісту, який є описом того чи іншого фрагмента дійсності. Завдання аналітика, який вивчає мову, полягає в тому, щоб навчитися читати й те, що може бути названо *психологічним змістом* усного або письмового тексту: внутрішній світ автора, його бажання, побоювання, практичні орієнтації. Суб'єктивний світ людини, складність його психологічних функцій, залежність людини від практичної діяльності й навколишнього середовища перетворюють об'єктивний аналіз прихованих інтенцій у тексті на непросте завдання, яке потребує від аналітика чималого досвіду й здатності вийти за межі власної суб'єктивності й дати тексту найповнішу аналітичну оцінку. Вираження людини в мові організовано таким чином, щоб текст був зрозумілий для слухачів. Зрозумілість для слухачів інтенцій промовця є його метою, і він використовує такі відомі йому мовні засоби, які, на його думку, дадуть бажаний результат, і його мова буде зрозумілою. Критерій суб'єктивної зрозумілості інтенцій є, таким чином, основним у їхньому вираженні. На підставі вищевикладеного можна перейти до наступних висновків: метод виявлення інтенцій промовця з боку дослідника по-

винен ґрунтуватися на суб'єктивному оцінюванні тексту аналітиком. Експертне виявлення й ідентифікація мовних інтенцій дає можливість окреслити їх коло в текстах різної тематики й спрямованості, тобто якісно охарактеризувати їх. На основі цього можлива також їх кількісна оцінка. Очевидним є те, що ступінь суб'єктивної зрозумілості інтенцій, виражених у тексті, не може бути абсолютним. Неповне розуміння промовця, хибне тлумачення інтенцій і слів також можуть бути перешкодою для успішного застосування інтент-аналізу на практиці, тому наша методологічна установка така: дана методика досить ефективна, але залежить від суб'єктивності аналітика й для повноцінного виконання поставлених дослідницьких завдань вимагає додаткової перевірки отриманих результатів шляхом аналізу політичного дискурсу, в якому бере участь досліджуваний об'єкт, методами когнітивного картирування й контент-аналізу; саме комплекс методів забезпечує найбільш достовірні результати досліджень у політичній аналітиці. І все-таки успішність оцінювання інтенцій залежить від кваліфікації аналітика, який використовує доступний мовний матеріал і життєвий досвід при його оцінюванні.

При дослідженні інтенціональної спрямованості мови аналітик може використовувати деякі психологічні підходи до дослідження, якщо він спирається на широке коло мовних матеріалів, взятих із повсякденної мовної і комунікативної практики людей. Спосіб аналізу цих матеріалів - психосемантичний. Він заснований на тезі, що мовні форми виробляються в життєвій практиці людей як загальноновживані конвенціональні висловлення, призначені для того, щоб слухачі розуміли інтенції мовця, які стоять за ними. Відповідно до цього одержувані результати дозволяють дійти висновку про психологічні процеси, що становлять основу аналізованих матеріалів. Дослідник одержує дані про інтенціональні установки мовця, їхню залежність від теми й умов обговорення, про індивідуальні варіації психологічних установок, залежність від ситуації та ін.

Методика й техніка інтент-аналізу в політичній аналітиці

Основні завдання, які стоять перед політичним аналітиком на даному етапі дослідження:

- виявити сукупність закладених у текст інтенцій, необхідних для визначення закладених у текст установок;
- виявити пріоритетні інтенції;
- описати індивідуальні особливості їх внутрішньої структури.

У процесі аналізу тексту аналітик може зіштовхнутися з рядом проблем, які ускладнюють аналіз.

Автори мовних матеріалів своїм інтенціям часто надають мовні форми, які ускладнюють їх трактування: вони можуть бути ускладнені літературними або риторичними зворотами й метафорами або досить сильно спрощені, до того ж часто зустрічається досить абсурдна аргументація, яка доводить істинність або хибність тез, що, у свою чергу, розчиняє авторські інтенції в тексті. Завдання аналітика полягає в тому, щоб максимально витягти зі змісту тексту авторські інтенції. Аналітик інтуїтивно розуміє висловлені автором інтенції, але цього недостатньо для успішного здійснення інтен-аналізу мовного матеріалу.

Опис техніки інтен-аналізу в модифікованому й адаптованому вигляді стосовно мети й завдання політичної аналітики буде запропоновано нижче.

Особливості застосування техніки інтен-аналізу в політичній аналітиці

Завдання запропонованої техніки - сприяти виявленню й кваліфікації закладених в аналізованому тексті інтенцій. Техніка складається з кількох послідовних етапів. На початку аналізу в процесі читання тексту аналітик оцінює: значення кожного слова, конкретний зміст текстового матеріалу, очевидна чи не очевидна інтенція, що лежить у його основі. Якщо очевидність інтенцій не вбачається, проводиться ряд операцій, які дозволяють інакше розглянути структуру тексту:

- зберігаючи зміст вихідного тексту, варто найкоротше сформулювати його зміст;
- слід максимально зберігати лексику оригіналу, не допускаючи введення асоціативної лексики, яка розширює зміст;
- зберігаючи лексичну основу оригіналу, виключити з тексту асоціації розширювальний зміст лексики;
- видалити з тексту другорядні елементи, що доповнюють, уточнюють тези.

Наступний етап техніки полягає у кваліфікації виявлених у тексті інтенцій, що лежать в основі аналізованого матеріалу. Цю процедуру можна визначити як техніку виявлення змістовних інтенцій.

Техніка виявлення змістовних інтенцій дає можливість у найбільш повній формі виявити й кваліфікувати інтенціональний зміст тексту.

Важливо, щоб одержувані результати узгоджувалися з інтуїтивним сприйняттям і розумінням аналітика під час аналізу досліджуваного тексту, саме на таке сприйняття й орієнтується промовець.

Для аналізу аналітик може вибирати будь-які тексти відповідно до поставлених у дослідженні завдань. Яскравою й наповненою різноманітними інтенціями, які становлять безсумнівний практичний інтерес для аналітика, виступає група текстів конфліктного характеру. Досить часто в текстах присутній специфічний конфліктний зміст, а саме: виражене прагнення автора дискредитувати опонента різними обвинуваченнями, розкрити перед аудиторією його недоліки, прагнення зіштовхнути між собою позиції сторін вираженням протистояння й опори, залякати й змусити відступити, представити себе в кращому світлі, підвищити власну значущість. Разом із тим кожний текст відбиває індивідуальні особливості мовної поведінки в конфлікті.

Техніка аналізу й виявлення інтенцій може варіюватися залежно від типу досліджуваного політичного тексту. Так, під час аналізу текстів, які мають конфліктний характер, часто присутні три сторони.

Супротивник: політик виражає й позначає в тексті негативні сторони супротивника, дає його діям негативні оцінки, що включають такі споріднені інтенції, як обвинувачення й викриття; вираження ворожого у формі протистояння, погроз і демонстрації сили.

Так, у політичному дискурсі дуже часто можна зустріти інтенції такого характеру: всі політичні сили обвинувачують одна одну в зрадництві, у неефективному керуванні під час знаходження при владі економікою держави, грубому лобіюванні економічних бізнес-інтересів, неефективному використанні й розтраті державного майна і т.д. Досить часто використовуються метафори негативного значення: голодні вовки й бандити, що захопили владу.

Мовець: політик виражає й позначає в тексті позитивні сторони своєї діяльності, дає собі і своїм прихильникам позитивну оцінку, вказує на винятковість своєї правоти й відстоюваної позиції. Сюди можна включити близькі інтенції, вихваляння своїх ділових якостей або професіоналізм, компетенції в обговорюваних питаннях, позитивній репутації, високій моральності, схвалення своїх дій і вчинків, а також відведення можливих обвинувачень на свою адресу.

Звертаючись до третьої сторони, політик стосовно неї може також висувати критичні інтенції, похвалу тощо. Так, у виступах вітчизняних політиків напередодні підписання коаліційних угод 2006 р. третьою стороною дуже часто виступав Президент України.

Залежно від ходу переговорного процесу Президента обвинувачували або схвалювали, досить часто висловлення політиків містили погрози на адресу Президента (порушення Конституції, узурпація влади в країні і, як наслідок, загроза імпічменту), досить часто Президента обвинувачували в зрадництві інтересів народу або Майдану тощо.

Як приклад, наведені нижче інтенції можна виявити у більшості політичних дискурсів, де присутні три сторони. Після виявлення інтенцій у тексті наступним етапом застосування техніки є відображення інтенціональної спрямованості тексту політика у графіках і схемах.

Основні інтенції, що виражаються в текстах, можуть бути представлені кількісно, або у відсотковому співвідношенні їх наявності у тексті.

На етапі виявлення інтенцій визначається кількість інтенцій у тексті.

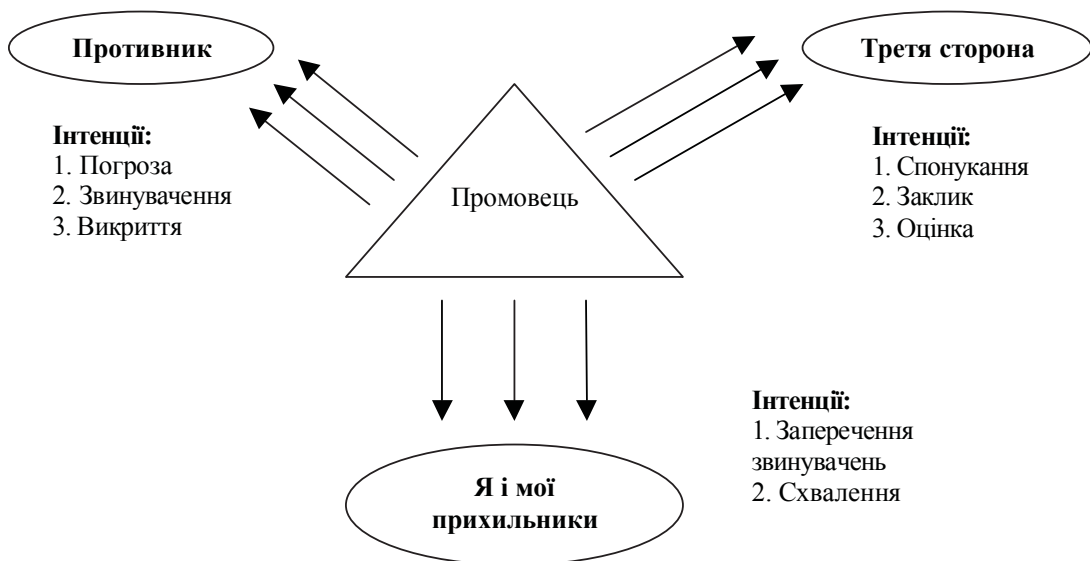
Інтенції: обвинувачення, протистояння, схвалення, погроза, викриття, демонстрація сили, критика, похвала, спонукання до дії, відведення обвинувачень, які присутні у тексті, найчастіше представлені неоднорідно й у них проявляється структура тексту. Наприклад, обвинувачення супротивника у фальсифікації, підкупі, шантажі, тиску можуть бути представлені в тексті одночасно як обвинувачення і як викриття супротивника. Тоді ці інтенції варто кваліфікувати як одну інтенцію. Отже, якщо в тексті ці інтенції становлять понад 30%, то можна зробити висновок про те, що політик явно діє на загострення конфлікту і переживає такий емоційний стан, як роздратування, злість, незадоволеність амбіцій тощо. Наступним кроком буде виявлення причин, які призвели до такої ситуації. Для цього можливо й недостатнім буде матеріал, представлений у тексті, і аналітику будуть потрібні додаткові джерела інформації.

Як відзначалося вище, інтенції не становлять однорідного ряду, а утворюють свого роду структуру, яка може містити в собі наступні основні об'єкти й позиції (табл. 2.1).

Процентне співвідношення висловлювань по основних об'єктах: супротивник, мовець, третя сторона конфлікту

Основні референціальні об'єкти промовця	Їх кількісна представленість у тексті, %
Супротивник Мовець Третя сторона	

Отримані дані свідчать, що у свідомості людини, яка продукує текст певного характеру, присутні різко поляризовані й більше нейтральні об'єкти: [супротивник]↔[я сам і мої прихильники] - [третя сторона]. Більша частина інтенцій пов'язана з дискредитацією супротивника (обвинувачення, викриття) і нанесенням йому “вербальних ударів” (погроза, протистояння, демонстрація сили). У розглянутих матеріалах представлений також захист своєї позиції (“Я гарний, невинуватий, безстрашний, сильний”). Можливі нечасті звертання до третьої сторони конфлікту.

Рис. 2.2. Основні об'єкти конфліктних обговорень і пов'язані з ними інтенціональні спрямованості

В аналізованих текстах слід зазначити також характер висловлювань по кожній позиції. Ці позиції часто досить конкретні й вказуються досить виразно. Об'єкти обвинувачень називаються за прізвищами і точно визначаються (ЗМІ, олігархи, депутати, політичні партії, президент).

Так само точно характеризуються дії супротивника (“шантаж”, “зрадили інтереси народу”, “незаконно приватизували державні об’єкти”, “нажилися, крадучи в народу”, “зрадили інтереси держави”).

Третя сторона політичної ситуації присутня в аналізованому тексті, як правило, в наступних образах: народ, інтереси якого зневажаються, органи, які не діють, депутати, яких закликають почути глас народу, групи або електорат, які не визначилися і їх вербують у союзники, класи, посадові особи.

З наведених даних робимо висновок про коло основних об’єктів, що зачіпаються в обговоренні, і характери інтенціональної спрямованості на них. На рис. 2.2 наведено схему, що узагальнює матеріали проаналізованих текстів. Крім наочності вона дає основу для виділення й опису індивідуальних характеристик мовлення, що й буде здійснено нижче.

Важливо знати, що у деяких аналізованих текстах може бути відсутньою явно виражена третя сторона, або явно виражений супротивник, текст може бути *презентаційного характеру*, де слухачам пояснюють ту чи іншу позицію політика щодо ситуації, дії, події, й цей текст несе винятково інформаційне навантаження. Також є такі типи текстів, які мають яскраво виражений характер реклами або самореклами. Мета таких мовних матеріалів - вербування можливих союзників, і часто при цьому в тексті приховані різні маніпуляційні технології. Техніка аналізу цих типів не є предметом нашого дослідження і тому розглядатися не буде.

Під час аналізу текстів варто звернути увагу на наступні особливості.

Не в кожному тексті під час аналізу виявляються об’єкти “ми” і “вони”, так само як може не існувати й протистояння промовця й супротивника. Далеко не в кожному висловлюваному судженні можна виявити ясну оцінку обговорюваного об’єкта. У тих випадках, коли оцінка все-таки присутня, судження можуть мати певну специфіку - вони можуть бути ніби вторинними, неявними й прихованими, сформульованими у вигляді метафор або алегорій, спрямованих на невизначений об’єкт. Наприклад, якщо політик ставить перед собою мету дати зважений аналіз ситуації в суспільстві, проаналізувати ланцюжок причинно-наслідкових зв’язків попередніх подій, то він звернеться до історичних прикладів. Третя сторона, “ми” і “вони”, протистояння мовця й супро-

тивника, оцінні судження негативного або позитивного характеру можуть становити невелику частину й не виявитися конкретно у рівному або нерівному ступені, можуть використовуватися як контекст, як відправні точки для формулювання аналітичних або прогностичних суджень, обговорення власної позиції. Такі тексти не менш цікаві для політичної аналітики й у них може проявлятися багато різноманітних інтенцій, дослідження яких істотно доповнить уявлення аналітика про досліджуваний суб'єкт.

Виділені інтенції конфліктної спрямованості утворюють три блоки, що відносять до наступних об'єктів:

- супротивник (блок "вони"), до якого спрямовані обвинувачення й викриття (інтенції оцінного характеру з негативною спрямованістю), а також протидія, погрози, демонстрація сили (вираження ворожості дій);

- промовець (блок "ми") - пов'язаний із прагненням відвести від себе обвинувачення й висловити позитивні оцінки на свою адресу й на адресу своїх прихильників (інтенції оцінного характеру з позитивною спрямованістю);

- *третья сторона конфлікту*, на адресу якої висловлюються то критичні зауваження, то похвала (інтенції оцінного характеру з негативною або позитивною спрямованістю), а також заклики до певних дій (спонування до дії).

Аналіз індивідуальних даних дає можливість виділити різні форми конкретного вираження тієї чи іншої інтенції в мовленні.

Таким чином, аналіз індивідуальних особливостей вираження конфліктних інтенцій у мовленні свідчить про наявність різних їх форм. Очевидно, з розширенням аналізованого матеріалу можливе доповнення вже виділених варіантів, виявлення варіативності інших інтенцій, а також виявлення усередині кожної з них деякого континуума від найбільш м'яких до найбільш твердих форм.

Індивідуальні особливості інтенціонального змісту аналізованого матеріалу проявляються в тому, який відсоток тексту містить виділені інтенції конфліктного характеру й що собою являє інша його частина.

Оскільки загальні закономірності відображення в мовленні конфліктної дійсності мають індивідуальні варіанти, то можлива діагностика мовної поведінки в конфліктній ситуації, здатна дати деякі орієнтири політичним діячам у складних умовах сучасного політичного конфлікту.

Застосування техніки інтеніт-аналізу і процедура його проведення не однозначна, залежить від досвіду аналітика, його здатності до поглибленого розуміння тексту. Як ми вже зауважували, конкретне завдання аналітика полягає у виявленні й ідентифікації намірів, що виражаються в розглянутому тексті, і цілей автора.

Багато виділених інтенцій автора тексту не піддаються однозначній інтерпретації. Іntenції часто виражаються в непрямій формі, кількісна характеристика їх представленості в тексті залежить від багатьох обставин. Деякі типи інтенцій не є строго незалежними й змістовно змішуються між собою. Загальне завдання проведеного аналізу полягає у виробленні деяких принципів, що дозволяють робити отримані характеристики більш стабільними й погодженими.

При вирішенні завдань варто керуватися кількома правилами: брати абзац тексту за “одиницю аналізу”, вважаючи, що автор використовує абзац для виділення інтенціонально обмеженого сегмента тексту. Якщо інтенція, виражена в першому реченні, повторюється й у наступних реченнях того ж абзацу, то вона фіксується лише один раз. Водночас в одному абзаці може міститися кілька різнорідних інтенцій, і тоді всі вони мають бути ідентифіковані й названі. Поява тієї самої інтенції в наступному абзаці розглядається як навмисне її посилення і тому знову фіксується. Далі певні труднощі полягають у точній, якісній характеристиці інтенції. Наприклад, чи міститься в словах автора інтенція обвинувачення супротивника або його викриттів. З метою подолання даних труднощів постає необхідність розробки робочого словничка з невеликими модифікаціями для вирішення завдань політичної аналітики (він був складений російськими колегами). У словничку формулюються розходження у використовуваних термінах (див. нижче). “Примірювання” готової термінології до аналізованого матеріалу виявляється простішою роботою, аніж пошук експертом характеристики інтенції на основі свого розуміння мови. Використання контрольного списку інтенціональних характеристик дозволяє перейти до суворішої й надійнішої аналітичної процедури, що допускає статистичну перевірку надійності оцінок.

Виділене широке коло різноякісних інтенцій відбиває особливості комунікації в досліджуваному різновиді політичних текстів. Словничок складався виходячи з аналізу текстів передвиборного характеру, але також він легко застосовний для аналізу більшості

інших текстів політичного характеру, особливо презентаційного, рекламного, агітаційного, інформаційного змісту. Разом з їх словниковим роз'ясненням вони представлені в наведеному нижче списку.

1. *Аналіз*. Розгляд, розбір теми, ситуації, де не присутнє вираження свого ставлення до діючих осіб і самого промовця.

2. *Аналіз (+)*. Заснований на фактах розгляд, розбір теми, ситуації, що припускає виявлення позитивного ставлення до діючих осіб.

3. *Аналіз (-)*. Заснований на фактах розгляд, розбір теми, ситуації, що припускає виявлення негативного ставлення до діючих осіб.

4. *Безособове обвинувачення*. Обвинувачення, при якому винуватці засуджуваних дій або вчинків не вказуються.

5. *Безособове викриття*. Викриття, при якому його об'єкт(и) не називаються, тобто не вказується особа (особи), чий зловживання, таємні задуми тощо стають предметом відкритого обговорення й осуду.

6. *Дискредитація*. Приведення фактів і аргументів, що підривають довіру до когось-небудь або чогось-небудь, зменшують чий-небудь авторитет.

7. *Інформація*. Наведення точних даних і фактів.

8. *Кооперація*. Виявлення ставлення, спрямованого на залучення до участі в спільних діях або поділ позицій.

9. *Критика*. Негативне судження про людей (людину) у їх (її) діях і вчинках.

10. *Неявна самопрезентація*. Самопрезентація, що виражається побічно, без прямої вказівки на об'єкт позитивного оцінювання.

11. *Обвинувачення*. Приписування кому-небудь якоїсь провини або визнання винним у чому-небудь.

12. *Відведення критики*. Заперечення негативних суджень про людей (людину) і/або їх (її) дії і вчинки.

13. *Відведення обвинувачень*. Заперечення приписуваної кому-небудь якої-небудь провини.

14. *Відмова в проханні*. Заперечення можливості виконання прохання.

15. *Оцінювання (+)*. Позитивне судження про людей (людину) і їх (її) дії і вчинки.

16. *Спонування*. Заклик до якої-небудь дії, прийняття точки зору.

17. *Попередження*. Застереження; повідомлення, що випереджає можливі події, дії, ситуації і т.п.

18. *Презентація*. Знайомство кого-небудь або подання чого-небудь в привабливому вигляді.

19. *Протистояння*. Виявлення протилежної позиції, непримирної незгоди.

20. *Розмежування*. Виявлення розходжень і відмінностей у позиціях і думках.

21. *Викриття*. Розкриття, виявлення чийх-небудь непорядних дій, намірів, негативних якостей.

22. *Самокритика*. Критика, спрямована на самого промовця.

23. *Самовиправдання*. Приведення аргументів і/або фактів з метою доказу своєї невинності.

24. *Самоохорона (обережність)*. Виявлення невизначеного ставлення до теми, що розбирається, ситуації та її діючих осіб.

25. *Самопрезентація*. Подання себе у привабливому, вигідному світлі.

26. *Погроза*. Залякування, обіцянка заподіяти кому-небудь неприємність, зло.

27. *Заспокоєння аудиторії*. Приведення аргументів і/або фактів з метою заспокоїти аудиторію.

Як відзначалося вище, ідентифікація тієї чи іншої інтенції в аналізованому тексті не завжди однозначна. Аналітики можуть часто розходитися в судженнях, особливо внаслідок відсутності досвіду. Також у процесі роботи аналітик може кваліфікувати й виділяти інтенції виходячи із власної практики. В одній одиниці тексту може міститися кілька інтенцій, водночас у кожній інтенціональній категорії виділяється найчастіше повторювана, “осьова” інтенція: для категорії “ми” - це самопрезентація, “вони” - обвинувачення, “третьої сторони” - залучення. Досить характерним явищем виявився “розмитий” прояв інтенцій, коли слухач не може з упевненістю ідентифікувати закладену в словах інтенцію, вона може бути віднесена до різних категорій. Це явище може розумітися подвійно. Можливо, навіть досвідчений суб’єкт, що говорить, у розглянутій нами ситуації не завжди знаходить адекватні мовні засоби для самовираження, не може оцінити, наскільки точно він буде зрозумілий. Можливо й інше: неясність, розмитість інтенцій свідомо або несвідомо використовується як прийом, що дозволяє промовцю вуалювати свою позицію.

У результаті проведеної роботи виникла можливість наблизитися до відповідей на складні теоретичні питання, які були порушені вище.

- Істотним елементом психічного стану промовця, який відображується в його мовленні, є його інтенціональна спрямованість на вербалізацію об'єктів, що перебувають у свідомості.

- Функції інтенціонального механізму виявляються ширшими, ніж тільки “енергетичний штовхач” мовного процесу. Це пов'язане з тим, що набір різновекторних інтенцій значно менший за кількість використовуваних у мові висловлень, і інтенціональні спрямованості можуть відігравати роль механізму, який класифікує й акумулює мовний матеріал відповідно до інтенціональної категорії. Так, наприклад, інтенція погрози вводить в ужиток коло конвенціональних мовних форм такого типу: “Ти про це пошкодуєш!”, “Дивися, буде гірше!”, “Я тобі не пробачу!” тощо. Інтенція самовиправдання використовує інший набір мовних форм: “Я не навмисно!”, “Мене ввели в оману”, “Справа була в іншому”.

- Зберігання мовного матеріалу в пам'яті промовця у формі блоків, що відповідають характеру інтенцій, може стати одним із механізмів динамічного оперування статикою мови.

- Здатність мовця вербалізувати свої суб'єктивні стани хоча й велика, однак у багатьох випадках залишається неоднозначною.

- Тому й розуміння неминуче виявляється неповним.

Використовувана в дослідженні методика інтен-аналізу є різновидом експертного оцінювання, вона передбачає наявність у тих, хто нею користується, не тільки фахової освіти, а й досвіду, що накопичується в процесі інтерпретації текстів.

Політичні тексти мають своєю “мішенню” аудиторію. Як психологічний суб'єкт і як сукупність суб'єктів аудиторія відбиває й розкриває не тільки змістовний бік повідомлення, а і його особистісний зміст, його інтенціональну забарвленість. Аудиторія “відчуває і знає”, що хоче сказати промовець і *чому* він хоче сказати те, що говорить. Обговорення текстів передвиборного виступу в аудиторії, здійснюване відразу після його появи, приводить до виявлення його особливостей, які автор не планував виявити.

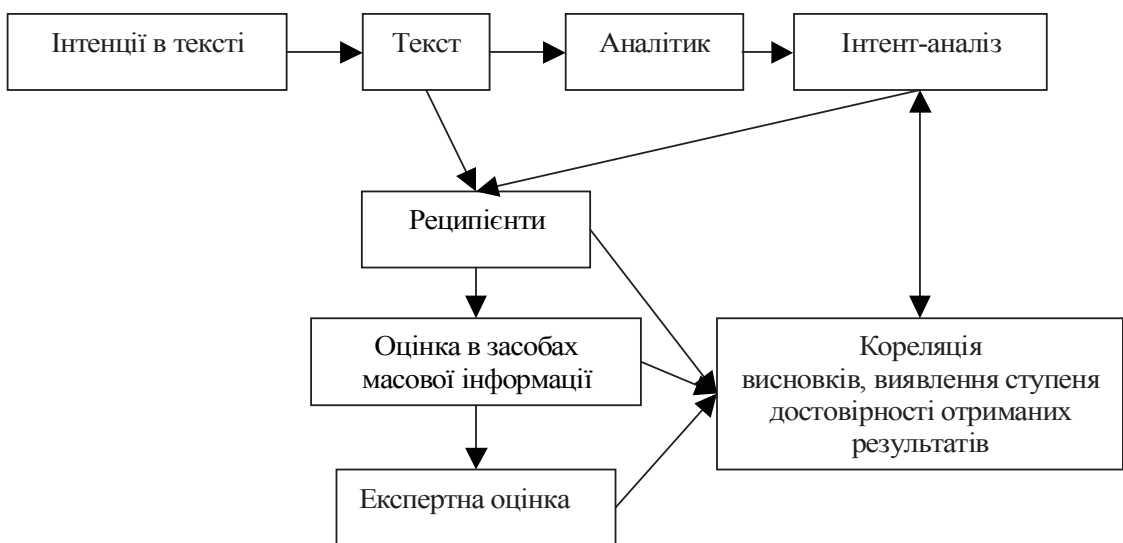
Виникає неминуче питання: наскільки проведений аналіз і висновки в цілому відповідають тим явищам, які відбуваються при сприйнятті або інтерпретації тексту політичного виступу в широкій аудиторії? Відповідь на нього дозволяє оцінити, наскільки

точно можна скласти прогноз реакції потенційного адресата тексту або, наприклад у тексті політичного виступу, наскільки точно можна передбачити можливі інтерпретації декларованих намірів політика.

Методика оцінки вірогідності стосовно інтент-аналізу подана в наступній схемі (рис. 2.3).

Для перевірки вірогідності інтент-аналізу можна використовувати порівняння оцінок і висновків аналітика з оцінками широкої аудиторії. Для такої перевірки варто проаналізувати інформацію, представлену в засобах масової інформації, різні коментарі й оцінки політичних експертів, політологів, журналістів, у цілому ці оцінки можна визначити як експертні. Дуже корисною буде думка тих, кому призначався даний текст або виступ (електорат), іноді корисними для перевірки можуть бути висновки соціологічних опитувань, які заслуговують на довіру і в яких, власне, вимірюються зміни в електоральних настроях.

Рис. 2.3. Схема оцінки вірогідності отриманих результатів інтент-аналізу

Перевірка на практиці необхідна в тих випадках, коли ухвалення рішення не може бути зроблене внаслідок недостатності професійного досвіду аналітика. Експертні оцінки - це особливий різновид аргументу авторитету, який має за основу в науковій традиції верифіковані критерії. Інакше кажучи, думці експерта надається статус об'єктивного знання, яке було отримане й перевірене в експериментальних або реальних умовах.

Якщо розглянути цілісну ситуацію створення текстів перед-виборного виступу, то можна побачити, що в ролі експертів на стадії підготовки виступають суб'єкти, які розробляють і пишуть текст виступу - референти й консультанти. Оцінка тексту фахівцями використовується для прогнозу ефективності виступу, якості тексту в цілому, його спрямованості. Серед критеріїв, за якими оцінюється текст, своє місце може займати оцінка інтенціонального змісту тексту. Прийняття в розрахунок інтенціональних характеристик тексту особливо важливо там, де існує розбіжність декларованих інтенцій і реальних намірів адресанта, може мати незаплановану, непередбачену інтерпретацію.

Вивчення методик, які використовують експертні оцінки тексту, показало, що їхня ефективність пов'язана з такими якостями експертного підходу, як мовна компетентність професіонала, досвід роботи з текстом конкретного типу, малі витрати часу й ресурсів на отримання оцінок.

ЧАСТИНА 3. АНАЛІТИЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ (ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА, ІВЕНТ-АНАЛІЗ)

Глава 1. Аналіз політичної ситуації

Глава 2. Фактор політичної поведінки при аналітичному дослідженні політичної ситуації

Глава 3. Методика дослідження протестної політичної активності в політичній аналітиці (івент-аналіз)

Глава 4. Моніторинг як інструмент управління державною політикою

Глава 5. Політичні рішення як складова політичної аналітики

Глава 1. Аналіз політичної ситуації

Аналіз політичної ситуації - це найважливіший етап роботи аналітика. Без аналізу поточного стану політичного життя нереально займатися політичною аналітикою й тим більше - ефективно управляти політичними процесами або приймати політичні рішення.

Під аналізом політичної ситуації ми будемо розуміти поточний стан політичної системи, включаючи події, які впливають на процеси взаємодії між суб'єктами системи і викликають реакцію системи за певний період часу.

Таким чином, повний аналіз політичної ситуації повинен охоплювати взаємодії всіх політичних акторів, які в сукупності й становлять політичну систему суспільства, причому на сучасний момент часу це щось на зразок фотознімка ситуації. Аналітику не часто потрібно уявляти політичну ситуацію в максимально деталізованому вигляді, що само по собі є непростим і досить трудомістким завданням, яке потребує залучення значних ресурсів і засобів. Внаслідок існуючих тимчасових обмежень такий аналіз проводити не завжди доцільно, тому залежно від цілей дослідження аналітик спиняє свій вибір на одному або кількох типах аналізу політичної ситуації.

Виділяють наступні типи аналізу політичної ситуації:

- вертикальний;

- горизонтальний;
- фрагментарний аналіз політичної ситуації;
- діагностичний ситуаційний аналіз.

Вертикальний тип загального аналізу політичної ситуації

Найбільш складною формою аналізу політичної ситуації є *загальний* аналіз політичної ситуації, який припускає детальне дослідження стану всієї політичної системи. При проведенні загального ситуаційного аналізу можна використовувати два базових підходи. Перший - припускає розчленовування політичної системи на окремі інститути й розгляд поточного стану кожного з них окремо, а потім і системи їх взаємодії. Даний тип загального ситуаційного аналізу можна назвати *вертикальним*, або інституціональним, оскільки він ніби розсікає політичну систему на окремі сегменти, а саме - на основні політичні інститути: уряд, органи президентської влади, парламент, політичні партії, суспільно-політичні організації, фінансово-промислові угруповання в аспекті їхньої участі в політичному житті, ЗМІ, окремі соціальні групи.

Горизонтальний тип загального аналізу політичної ситуації припускає вичленовування з політичної системи неінституціоналізованих об'єднань, які проте виступають у політичному процесі як єдині актори. Даний спосіб можна охарактеризувати як *горизонтальний*, або груповий тип загального аналізу політичної ситуації - адже в цьому випадку об'єктом аналізу постають згуртовані політичні або бізнес-групи, які іноді конкурують в одній політичній партії, притому група може складатися з осіб, належних до різних інститутів влади. При цьому, щоб аналіз політичної ситуації був повним, необхідно виявити найбільш впливові політичні угруповання, які, як правило, перебувають один з одним у конкурентних відносинах. Найчастіше саме конфлікти між політичними або бізнес-групами лежать в основі поточного політичного процесу.

Основна складність ситуаційного аналізу даного типу полягає в необхідності пошуку усередині політичного простору подібних впливових угруповань-невидимок, які намагаються не афішувати свою діяльність.

Дані види аналізу є не взаємовиключними, а взаємодоповнюючими, і оптимальним при здійсненні загального аналізу політичної ситуації є поєднання двох підходів.

Вертикальний і горизонтальний аналіз гармонійно доповнюють один одного - перший являє собою аналіз “видимих”, офіційних відносин у політичній системі, а другий - спробу досліджувати “підводні” плинні політичного процесу.

Фрагментарний аналіз політичної ситуації

В умовах обмежених аналітичних ресурсів проведення загального ситуаційного аналізу іноді є неможливим. Внаслідок цього поширення на практиці одержав аналіз певної частини політичної ситуації, такий тип ситуаційного аналізу варто називати *фрагментарним*. Він як і загальний аналіз також може бути двох типів, причому перший нагадує інституціональний аналіз - він розглядає діяльність окремих політичних інститутів, однак його об'єктом є лише один з них, який можна розглядати винятково як стан президентської влади, функціонування парламенту, діяльність уряду, політичних партій, ЗМІ.

Другий тип фрагментарного ситуаційного аналізу пов'язаний з описом ситуації, аналіз якої необхідний для рішення конкретного, локального завдання.

Діагностичний ситуаційний аналіз

Цей тип аналізу проводиться вже не по об'єктах, а скоріше по завданнях і цілях. Діагностичний тип ситуаційного аналізу, необхідний політичному актору для того, щоб він був обізнаний про останні дії своїх союзників і конкурентів, мав уявлення про потенціал своїх супротивників, про реальне розміщення сил на політичній арені, про внутрігрупову боротьбу усередині правлячої еліти, про настрої серед електорату тощо. Діагностичний аналіз не займається розглядом проблем, які стоять перед актором, а дозволяє виявити потенційні можливості виникнення проблемних ситуацій. Мета діагностичного аналізу - вказати на існуючі проблеми й дати можливість актору прийняти запобіжні заходи щодо проблеми.

Фактор впливу й присутності бізнесу в політиці при аналітичному дослідженні політичної ситуації.

Аналітичне дослідження політичної ситуації в країні багато в чому пов'язане з аналізом конкретних форм і зразків політичної поведінки, дослідження, опис і пояснення політичного впливу різних політичних груп дозволяє аналітикові виявити відповідні емпіричні закономірності, які визначають розвиток політичної ситуації.

Політологи, в основному, зосереджують увагу на формальній структурі політичного керівництва й керування, і, звичайно, об-

межуються видимими легальними механізмами влади, ігноруючи або недооцінюючи вплив факторів, які діють поза безпосереднім простором державної політики. Тим самим вони не враховують приховані й найбільш тонкі фактори, які впливають на владу й істотно спотворюють загальну картину її реального розподілу. При такому досить нетрадиційному підході перед аналітиком стоїть непросте завдання з огляду на традиційні підходи до вивчення політики й влади застосовувати комплексні системні підходи й методи дослідження, які сприяють формуванню нових уявлень про політичний процес і про приховані фактори, які дійсно визначають розвиток тієї або іншої політичної ситуації.

Які сили й групи в дійсності стоять за тією або іншою політичною ситуацією, які фактори й чий інтереси в реальності відбиваються в політичних рішеннях, що нібито служать винятково інтересам народу?

Чи можна вважати, що існують специфічні групи (бізнес-групи або фінансово-промислові групи, групи, об'єднані на якійсь іншій основі), але мають досить сильний і реальний вплив на політичні рішення й здійснюють політику? Ці й багато інших питань стоять перед аналітиком, який досліджує політичну ситуацію.

Не буде помилковим твердження, що в структурі влади мають місце певні бізнес-групи, єдність яких обумовлюють загальні бізнес-інтереси, взаємні зобов'язання, родинні й дружні зв'язки (кумівство), звички, делеговані повноваження й у деяких випадках - примус і сила. Свідченням існування таких груп у нашій країні є присутність у владних структурах родичів політичної й бізнес-еліти на всіх рівнях і галузях діючої влади.

Цікавою й необхідною для розгляду є тенденція до збереження групової єдності бізнес-групи, насамперед тенденція членів групи вибирати й підтримувати один одного як найбільш ефективних партнерів, які заслуговують на довіру, і при цьому наявність професійних якостей має другорядне значення або взагалі не береться до уваги. Аналітикові варто врахувати наступне - при домінуванні певної групи, обов'язково на політично важливих посадах, особливо економічного значення, з'являються особи, які вже працювали в цій команді в минулому, пройшли тести на вірність і відданість, довели свою лояльність, і, як наслідок, будь-які рішення, незалежно від їхніх цілей, цими людьми будуть обов'язково виконуватися.

Важливим фактором, на який аналітикові слід звернути увагу, є ступінь взаємозв'язку членів групи й частота контактів між ними. Ця інформація особливо цікава внаслідок значимості даного фактора. Чим частіше люди цієї групи опиняються разом на зустрічі, офіційному або неофіційному прийомі, на одній трибуні, на різних торжествах і святах і т.д., тим більше вони мають можливостей установити між собою стійкі взаємозв'язки, і до того ж, чим ближчий соціальний статус людей, тим більше вони взаємодіють і тяжіють один до одного.

Аналізуючи практику прийняття рішень з деяких важливих політичних питань, аналітик може виявити, що головною роллю в ухваленні рішення може відігравати відносно замкнута група людей, інтереси яких лобіюють виконавці політичної волі цієї групи. Назвемо їх “професіоналами”. Це публічні й досить відомі в політиці люди, але дуже часто вони не мають власної політичної волі, й у разі неефективності їх дій, вони досить легко замінні.

Також важливим фактором, який варто враховувати, є фактор своєрідної ізольованості й елітарності. Він проявляється у виборі оточення й різного роду схожих інтересах індивідуумів, які входять у ці групи. Просторові характеристики, які оточують людей влади, елітні клуби, загальні місця відпочинку й перебування, проживання в “найкращих” районах міста, наявність великих приватних будинків, як правило, у дуже зручній екологічно чистій місцевості, сприяють своєрідному відчуженню й зімкненню членів цих груп. Ці й інші фактори формують певні стереотипи і форми поведінки й тому є обов'язковим аспектом аналітичного дослідження. Розходження між фізичним оточенням цих людей та інших груп населення приводять аналітика до висновку, що їхнє місцеперебування традиційно має тенденцію ізольовати їх від “мас”, а це часто ізольовує їх і від багатьох проблем, з якими стикаються рядові громадяни країни, а “ходіннями в народ”, як правило, займаються публічні політики, які далеко не завжди мають можливість приймати самостійні політичні рішення. У такий спосіб, переміщаючись у своєму просторі, вони досить далекі від інтересів народу й практично не стикаються з найбільш наболілими проблемами громадян (бідність, низький рівень медичного обслуговування, безправність тощо).

Фактором, який особливо явно простежується в нашій країні (досить підрахувати кількість бізнесменів, які перебувають у Вер-

ховній Раді 2006 р. скликання), є присутність у рядах правлячої еліти представників, як правило, великого бізнесу. Присутність у рядах правлячої еліти представників бізнесу є ключовим чинником, який впливає на політичні процеси в нашій країні. Важливу роль у підтримці єдності правлячої групи відіграє їхня професійно-статусна солідарність і спільність: *більшість є бізнесменами*. Цей фактор корелює із частотою контактів між ними, оскільки представники великого бізнесу пов'язані діловими відносинами, і в економічній структурі природно виникає система певних взаємин, пов'язана з боротьбою за ресурси й захистом бізнес-інтересів. Крім того, це впливає на формування цінностей і орієнтацій, неприйняття будь-яких змін і реформ, особливо якщо змінюються умови для бізнесу і, як наслідок, схильність до консерватизму.

Правомірно постає питання, чому саме бізнес-інтереси домінують у рішенні політичних проблем? Це - питання й одночасно передумова, одна із центральних і визначаючих напрям аналітичних досліджень. Тим більше це питання видається досить актуальним у контексті сучасної політичної ситуації в Україні - особливо щодо виявлення перспектив розвитку вітчизняної політичної системи. Залежність політичної системи від економічних складових, залежність усіх основних соціальних інститутів від стану економіки держави й від бізнесу - є головним чинником, який визначає його панування в політичному житті. Відносини залежності поширюються й на державу, і на громадські організації, які претендують на репрезентацію інтересів різних груп населення. Те ж саме стосується й партій, в основі успішного існування яких лежить чимале фінансування. Навряд чи можна назвати хоч одну масову акцію, проведену без потужної фінансової підтримки бізнесом. Бізнесмени мають найбільші потенційні ресурси влади - матеріальні, людські тощо. Це відрізняє представників бізнес-груп від професіоналів-політиків і будь-яких інших груп. Саме бізнесу легше всього представити свої інтереси як інтереси суспільні. Економічний розвиток, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати, соціальна захищеність, стабільність виплат - усе це пов'язано з реалізацією найважливіших людських потреб і, природно, асоціюються з бізнесом.

Основним інструментом реалізації інтересів бізнесу виступають ЗМІ, власниками яких також є в переважній більшості бізнесмени. Крім того, ЗМІ традиційно далекі від моралі й орієнтовані на вигоду, вони залежні від реклами й потребують матеріальної

підтримки. У результаті ЗМІ стають найважливішим елементом, який впливає на розвиток політичної ситуації, й аналітикові необхідно враховувати, чиї інтереси стоять за тією або іншою інформацією, яка з'явилася в ЗМІ. Відповідно інформація може бути далеко від об'єктивності внаслідок схованих маніпуляційних цілей.

Саме бізнес сьогодні є найбільш гарантованим шляхом досягнення вищих ешелонів влади. Як наслідок бізнес не тільки займає чільне становище, а й постійно відтворює та зміцнює свої структурні переваги над іншими групами в політиці, все більше витісняючи з політики професійних політиків. Професійні політики, у свою чергу, одержують доступ і можливість брати участь у великому бізнесі. Як правило, через родичів, підставних осіб політики все-таки мають відношення до бізнесу. Внаслідок цих причин відбувається зближення великого бізнесу й професійної політики, іншими словами, бізнес перетворюється в політику, а політика - в бізнес.

Таким чином, ступінь впливу бізнес-груп на державні рішення надзвичайно високий і поки що й не абсолютний в нашій країні, хоча більшість політичних рішень фактично приймаються під контролем бізнесу і є відгомонам влади економічної. Інтереси бізнесу й народу, на жаль, не обов'язково збігаються, тому економічна доцільність прийнятих політичних і державних рішень, у першу чергу, є економічно доцільною саме для великого бізнесу, а не для народу.

Аналітикові слід звертати увагу на наступні фактори, багато з яких залишаються невидимими для основної маси громадян. Це - механізми схованого політичного впливу бізнес-груп на політику. Важливим механізмом є, насамперед, особисті зв'язки, які, звичайно, не афішуються й матеріальні ресурси, які роблять представників бізнес-груп бажаними учасниками політичних коаліцій і дають їм можливість здійснювати схований примус різними шляхами. Назвемо деякі з цих механізмів і шляхів. Зокрема, бізнес-групи мають чітко налагоджену систему підтримки особистих зв'язків. Оскільки більші гроші дають і більші можливості, бізнес-групи прагнуть проникнути в усі галузі державної влади, маючи "своїх людей" на найбільш значимих посадах. Бізнес одержує більші можливості реалізовувати свої цілі, наявність яких є найкращою гарантією безпеки для ведення бізнесу. Згадаємо "маски-шоу" за участю міліції, неадекватні рішення судів, дивну бездіяльність прокуратури і, як наслідок, обвинувачення на адресу нашої країни як однієї з найбільш корумпованих країн світу. Через ці причини су-

дова система, прокуратура, міліція та інші державні відомства й інститути стають інструментами впливу, примусу й погрози. В такий спосіб наявність особистих зв'язків “своїх людей” є необхідним гарантом безпеки для бізнесу. Не дивно, що кожна бізнес-група із приходом до влади всіляко підтримує й хоче поставити на пости “своїх людей”, прокурора, начальника міліції тощо.

Крім цих факторів, є й інші способи примусу й тиску на владу. Наприклад, можна легко мобілізувати й організувати значні трудові ресурси для проведення масових акцій протесту шляхом схованої погрози необхідністю скоротити робочі місця, понизити зарплату, аргументуючи це наслідком політики, впроваджуваної існуючою владою. Також примус може здійснюватися через погрозу обмежити фінансову підтримку тих чи інших громадських організацій або партій. У певних ситуаціях використовуються сила й примус стосовно тих державних службовців, чия поведінка йде врозріз з інтересами або цінностями тих, хто перебуває у владі. Влада має різноманітні засоби примусу, і більшість професіоналів-керівників добре усвідомлює їхню силу. Внаслідок цього вони змушені виконувати не професійний обов'язок, а слідувати інтересам тих, хто прийшов до влади.

Особливо чітко тенденція приходу й утвердження бізнесу у владі простежується після виборів у Верховну Раду в 2006 р. Відповідно до законів політичної реформи, що набули чинності після проведення у Верховній Раді, кандидати в депутати проходять за партійними списками, і внаслідок цього факту в списках спочатку йдуть політики-професіонали, великою мірою теж не байдужі до бізнесу, іноді родичі верхівки політичної партії й бізнесмени, які беруть участь у фінансуванні виборчої компанії, часом це можуть виявитися люди, які раніше взагалі не мали досвіду політичної діяльності й раніше не були відомі. Фактично суттєво обмежуються права людей вільно вибирати й бути вибраним, люди опинилися в пастці й під диктатом популярних політичних партій. Якщо хочеш брати участь у політиці - стань популярним, “попсовим” або плати. Внаслідок цього професіонали відходять на задній план і стають, у найкращому випадку, виконавцями чужої політичної волі.

Політичне панування бізнес-еліти формально ніким не обиралося й нікому не підзвітне, воно обмежує можливості інших груп для реалізації своєї волі. Монолітна піраміда влади може блокувати спроби ініціювати важливі для державних інтересів рішення й

змушує втримуватися від їх висування. Тому концентрація влади бізнес-еліти може призвести до того, що багато питань, особливо із соціальної політики, можуть відійти на задній план - або у зв'язку з відсутністю в політиків достатнього досвіду й бажання, або з інших причин. Побоюючись за свою владу, бізнес-групи, ймовірно, прагнутимуть зберегти систему, що забезпечує їхнє панування. У результаті інтереси багатьох категорій населення - незаможних, учителів і викладачів, лікарів, робітників, сільського населення - при виробленні політики розглядаються формально і, як наслідок, ці рішення не можуть змінити існуючу систему. Така політична практика не відповідає демократичному ідеалу.

Унаслідок названих причин очевидним стає факт, що здійснення аналітиком успішного дослідження політичної ситуації залежить від розуміння істинних сил, які впливають і визначають прийняття тих або інших політичних рішень. Розуміння очевидного факту, що в будь-якій соціальній спільності є люди, які здійснюють істотніший вплив на політичні рішення, ніж основна маса населення, ставить перед аналітиком специфічне й непросте завдання:

- визначити реально діючих акторів;
- визначити ступінь волі політиків-професіоналів у прийнятті рішень;
- виявити в політичних рішеннях систему прихованих інтересів, які часто збігаються з економічними інтересами тієї або іншої бізнес-групи;
- з урахуванням сформованої ситуації, коли багато впливових фігур уникають публічності, залишаючи її для професіоналів-політиків, виявляти через систему каузальних зв'язків та інтересів ступінь вигоди, впливу, участі й активності того або іншого кола осіб при прийнятті політичних рішень.

Глава 2. Фактор політичної поведінки при аналітичному дослідженні політичної ситуації

Політичний процес складається з дій і взаємодій акторів. Ці дії й взаємодії відбуваються за допомогою політичної поведінки людей. Без дослідження проблеми політичної поведінки, яка, у свою чергу, складається з політичної активності й ступеня політичної участі індивідуума, політичні дослідження не можуть бути повними. Перед аналітиком, який досліджує політичну ситуацію, стоять

наступні питання, на які слід дати відповіді: чому людина бере участь у політиці, що впливає на політичну поведінку, які фактори впливають на вибір різних форм політичної участі, чому індивіди здійснюють вибір на користь певної політичної сили тощо.

Спробуємо систематизувати різні уявлення про те, що являє собою політична поведінка, з чого вона складається, як може вимірятися, визначимо політичну поведінку та її складові.

Політична поведінка - це сукупність реакцій суб'єктів, які беруть участь у політиці (соціальних спільнот, груп, особистостей тощо) на діяльність політичної системи. Реалізація актором того або іншого виду політичної діяльності, обумовленої індивідуальними об'єктивними і суб'єктивними потребами в реалізації статусної позиції й світоглядних установок.

Під *політичною діяльністю* розуміється сукупність дій політичних акторів, обумовлених вибором певної політичної позиції.

Політична участь визначається через регулярність, інтенсивність, активність політичної діяльності актора.

Під *політичною активністю* варто розуміти ступінь глибини залученості актора в політичний процес.

До тих акторів, які не проявляють ніякої політичної активності, застосовується поняття *абсентеїзм*.

Типологія політичної поведінки й політичної участі

Виділяються наступні типи політичної поведінки й політичної участі:

- екстенсивного характеру (кількість учасників; наприклад, відрізняють поведінку індивіда, групового актора й “юрби”);
- інтенсивного характеру або ступеня активності (ступінь залученості індивідів, витрачених ними ресурсів: часу, сил, засобів і т.п.;
- конвенціональні типи (діяльність у рамках існуючих у суспільстві правил і норм):

- 1) абсентеїзм;
- 2) читання про політика в газетах;
- 3) обговорення політичної ситуації;
- 4) участь у голосуванні;
- 5) робота на політичну партію або кандидата;
- 6) переконання навколишніх голосувати певним чином;
- 7) участь у мітингах і зборах;
- 8) звернення у владні структури або до їхніх представників;

9) активність як політичного діяча (висування кандидатури, участь у виборах, робота представника керівної ланки партії або іншої організації, робота депутата, міністра й т.ін.);

- неконвенціональні типи (діяльність позаіснуючих у суспільстві правил і норм):

- 1) участь у недозволених демонстраціях і мітингах;
- 2) саботаж, участь у бойкотах;
- 3) відхід або відмова від сплати податків;
- 4) участь у захопленні будинків, підприємств і сидячі страйки;
- 5) блокування дорожнього руху й транспорту;
- 6) участь у стихійних страйках.

Існують дослідження, результатом яких є побудова типології згідно з індивідуальними рисами або характеру суб'єктів. На основі виявлення переважних форм політичної участі виділяють групи індивідів, які беруть участь у політиці тим або іншим способом. Прикладом влучної класифікації типології є типологія М.Каазе й А.Маша:

1. Неактивні. Більшість представників цієї категорії або взагалі ніяк не беруть участі у політиці, або, у крайньому випадку, рідко читають газети або взагалі не беруть участі у виборах.

2. Конформісти. Конформісти беруть найактивнішу участь у конвенціональних формах. Деякі з них можуть навіть брати участь у політичних кампаніях. Однак у цілому вони уникають політичної участі.

3. Реформісти. Так само як і конформісти беруть участь переважно в конвенціональних формах, але більш активно. Крім того, вони можуть використовувати законні форми політичного протесту, демонстрації тощо.

4. Активісти. Вони найбільше беруть активну участь у політичному житті. Форми активності - конвенціональні або неконвенціональні.

5. Протестуючі. За рівнем активності вони схожі на активістів, однак відрізняються від них тим, що не беруть участі в політичному процесі в конвенціональних формах.

Існує також типологізація політичної участі залежно від ролі, яку відіграє в цьому процесі сам індивідуальний суб'єкт. За цим критерієм можна виділити автономну й мобілізовану участь.

При автономній участі індивід діє й приймає рішення самостійно.

При мобілізованій участі індивід діє під тиском інших суб'єктів політики або під їхнім впливом, що призводить до перекручування його власних переваг. У свою чергу, виділяють два типи політичної мобілізації: мобілізацію змагальну й мобілізацію авторитарну. Змагальна мобілізація переважає в країнах з однорідною політичною культурою, з диференційованими й автономними політичними інститутами. Її метою є узгодження цілей і мови загальнонаціональної політики й окремих груп населення, а також персонального складу правлячої еліти. Авторитарна мобілізація переважає в суспільствах з недиференційованими інститутами й ролями. Метою такої мобілізації є забезпечення лояльності населення на основі пропаганди.

Фактор протестної поведінки при аналітичному дослідженні політичної ситуації

Найбільш яскравою формою політичної поведінки є протестна поведінка. Протестна поведінка проявляється у формі конвенціональної або неконвенціональної дії, тобто поведінка відповідна або не відповідна законній і традиційній нормам режиму, які регулюють політичну поведінку. Відповідно виділяються й основні форми протестної поведінки. У нашій країні протестна поведінка набуває дозволених форм, які відповідають діючим юридичним нормам - демонстрації й пікети, здійснювані, наприклад, для захисту цивільних і соціальних прав населення, закріплених законодавчо. Сюди можна віднести написання звернень, різного роду петицій тощо. І неконвенціональна протестна поведінка - участь у заборонених демонстраціях, протестах, саботаж, бойкот, захоплення будинків, несплата податків, блокади, неофіційні страйки тощо.

Аналітик, здійснюючи аналіз політичної ситуації, повинен враховувати наступні аспекти політичної поведінки. Так, демонстрації й пікети здійснювані, наприклад, для захисту цивільних і соціальних прав населення, закріплених законодавчо, не виступають за кардинальні перетворення політичної системи, а закликають лише до коригування проведеного політичного курсу, інституціонального контексту тощо. Така протестна активність свідчить про існування демократії в країні, а рівень протестної активності населення, конвенціональної по суті, повинні розглядатися як один з показників зрілості цивільного суспільства. Функцію політичного протесту можуть виконувати й інші види політичної поведінки, що в умовах демократичного політичного режиму є конвенціо-

нальними за визначенням: електоральний абсентеїзм або певні форми голосування як вираження політичних орієнтацій, які несуть протестний заряд - різновид “тихого” протесту, наслідок яких для соціально-політичного життя не менш значимий, ніж участь в активних формах протесту.

Як одна із форм політичного протесту може розглядатися електоральний абсентеїзм, точніше абсентеїзм, пов’язаний з певною протестною мотивацією неучасті у виборах (недовіра або незадоволеність політиками, невір’я в можливість вплинути на процес прийняття політичних рішень, недовіра основним політичним силам). Також формою протестної поведінки на виборах є голосування “проти всіх”. Таке голосування може бути вираженням недовіри (протесту) не тільки до проведеного політичного курсу, але й до всього політичного режиму в цілому і його окремих інститутів.

Для виявлення ступеня невдоволення і готовності взяти участь у протестних акціях існують поняття протестна активність і протестний потенціал.

Під *протестною активністю* розуміють участь громадян у різних формах протестної активності та її динаміку.

Під *протестним потенціалом* розуміють готовність і ступінь бажання громадян брати участь у протестних акціях за певних умов, якщо незадовольняються інтереси професійної групи, до якої не належить індивід, він для себе вирішує: підтримати чи ні акцію, наприклад, учителів, які протестують проти рівня зарплати в ситуації інфляції й підвищення цін.

На формування протестного потенціалу й протестної активності впливають наступні фактори.

Теорією, яка пояснює формування протестного потенціалу, є теорія відносної депривації. Депривація - це стан невдоволення суб’єкта, що виникає в результаті розбіжності між реальним (або оцінюваним) і очікуваним ним (суб’єктом) станом. Основними причинами такої незадоволеності є те, що суб’єкт не має якогонебудь об’єкта, прагне до його володіння, при цьому порівнює себе з іншими суб’єктами, які володіють цим об’єктом і розглядає можливість володіння ним як цілком реальну. Факторами депривації можуть бути економічний спад, різке зростання податків і цін, руйнування стандартних норм і переконань, втрата звичного соціального статусу, завищені очікування, негативні результати порівняння власних успіхів з успіхами інших.

На протестний потенціал, крім відносної депривації, впливають такі фактори, як здатність суб'єктів до концептуалізації соціальних і політичних відносин та незадоволеність діяльністю органів влади. При цьому дослідники відзначають, що чим більше факторів, які впливають на формування протестного потенціалу наявні одночасно, тим більшим є протестний потенціал.

Глава 3. Методика дослідження протестної політичної активності в політичній аналітиці (івент-аналіз)

У процесі аналітичної діяльності аналітика може зацікавити інформація про окремі визначні події та ситуації, які за своїм змістом можуть визначати хід розвитку подальших політичних подій в державі, але суть яких не повністю відбивається через послідовний опис подій. У випадках, коли застосовуються узагальнені фактологічні дані про політичну ситуацію, дуже багато аспектів політичного процесу можуть залишитися закритими для дослідника, отже, ступінь невизначеності при прийнятті рішень у динамічно мінливих умовах політичного середовища залишається досить високою.

Західні аналітики в ХХ ст. звернули увагу на часті та рівні інтенсивності подій, що формують взаємодію сторін у рамках конкретної ситуації. У цьому зв'язку джерела інформації стали оброблятися з метою чіткої класифікації акцій і їхньої тривалості у часі. Ця методика отримала назву "івент-аналіз", або "аналіз подій".

Методика івент-аналізу або метод аналізу даних про події

Мета аналізу подійного ряду обробки інформації визначається за такими ознаками:

- хто головний суб'єкт у даній події (хто говорить і діє);
- мета, зміст, наміри, завдання суб'єкта (що саме говорить і як діє);
- об'єкт стосовно якого суб'єкт діє (по відношенню до кого);
- термін, час, місце (коли говорить і робить).

Аналіз відповідних даних здійснюється за наступними ознаками:

- суб'єкт-ініціатор (хто);
- сюжет (що);
- об'єкт (стосовно кого);
- дата події (коли).

Цей простий алгоритм опису події дає змогу аналітику систематизувати та обробляти інформацію про події, закладаючи основи для бази даних, яка в перспективі дозволить спрогнозувати ймовірний вплив подій подібного роду на політичну систему в цілому.

Вихідним положенням івент-аналізу є теза, що страйки та масові виступи свідчать про порушення рівноваги в політичній системі. Методика івент-аналізу дозволяє спрогнозувати та дослідити “цикли”, або хвилі протестної активності в соціальних та політичних процесах, оскільки вона опирається безпосередньо на узагальнення з урахуванням послідовних подій, які відбуваються в суспільстві.

Івент-аналіз в аналітиці має багато областей для застосування - нас цікавить передусім дослідження за допомогою методики протестної політичної поведінки.

Методика івент-аналізу дає змогу здійснити порівняння різних подій, які збираються, підраховуються й описуються в термінах кількості, чисельності учасників, тривалості та масштабів політичної акції. Це дозволяє аналітику зробити порівняння певних подій та масових акцій або виступів, які закінчились поразкою з тими діями, які увінчалися успіхом, і тим самим створити додаткові можливості для тактичного прогнозування. Аналіз подій дозволяє виділяти етапи розвитку ситуації і оцінювати зміни якісного стану політичного процесу як результат застосування іншого виду акцій учасниками подій. У зв'язку із цим виникає можливість побудови різноманітних сценаріїв і підвищується точність прогнозування.

Методика івент-аналізу заснована на спостереженні за ходом і інтенсивністю подій з метою визначення основних тенденцій до змін у політичному процесі. Методику івент-аналізу можна застосовувати і для аналізу політичної активності учасників політичного процесу: кількість акцій проведених сторонами, кількість інформаційних “викидів” сторонами, частоти проголошення промов сторонами, динаміки проведених акцій сторонами і т.ін.

Таким чином, спектр прикладного застосування івент-аналізу дозволяє розглядати його як засіб одержання додаткових відомостей про розвиток конкретних політичних ситуацій і процесів, а також як методичний інструмент емпіричної перевірки наукових гіпотез.

Практика івент-аналізу передбачає розчленовування інформаційного масиву на окремі одиниці спостереження, кодування цих

одиниць за принципом “що - де - коли”, співвіднесення у такий спосіб певних фактів із завданням дослідження.

Починати івент-аналіз варто з обробки інформаційного матеріалу. Із загальної сукупності матеріалів вибирається той інформаційний матеріал, який торкається досліджуваної події, а все другорядне та зайве відкидається. Для аналізу використовуються всі доступні джерела інформації: матеріали ЗМІ, офіційні звіти, повідомлення, огляди новин тощо. Головним критерієм вибору інформації виступає надійність джерел. При відображенні події важливо дотримуватися принципу “повноти й достатності” зібраних фактів. Потім обираються ті факти, які стосуються події, ситуації та процесу, встановлюються роль та взаємодія акторів, які задіяні в даній ситуації (ініціатори та замовники, виконавці активні за розрахунком або переконанням, пасивні або випадкові та ті, для кого розігрується подія), на цьому етапі відбувається концептуалізація проблеми, виділяються основні гравці, наміри та цілі. Досліджувана проблема набуває конкретизації, визначається місце події відносно політичних процесів та політичної системи.

Наступним кроком застосування івент-аналізу є класифікація тих фактів і явищ, які характеризують досліджувану ситуацію та відповідають цілям дослідження, прикладом попередньої класифікації може служити групування даних за принципом бінарної композиції, виділяється дві антагоністичні сторони (хороші-погані, ворог-друг і т.д.).

Важливим питанням є визначення того, що саме ми виділяємо як одиницю виміру. Залежно від цілей дослідження виділяють два види одиниць: суб’єкти політичних відносин (актори) та їхні дії (акції). Залежно від цілей дослідження можна зосередити увагу на вербальній або фізичній категорії дій, що становлять структуру та динаміку розвитку події. Фіксація та класифікація результатів дослідження відбувається за алгоритмом “хто, що, кому, коли” і проявляється в події у фізичних або вербальних діях. Найпростіший приклад робочої таблиці, підготовленої у процесі застосування методики івент-аналізу, наведений у табл. 3.1, яка заповнюється на основі отриманих результатів і оброблення інформаційного матеріалу з урахуванням тривалості акцій періоду й наступного фіксування різних видів акцій, здійснених учасниками подій.

Таблиця 3.1

Дата події	Влада (Актор А)						Опозиція (Актор В)						Світове товариство (Актор С)					
	Тип акцій						Тип акцій						Тип акцій					
	вербальний			фізичний			вербальний			фізичний			вербальний			фізичний		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
21 квітня																		
22 квітня	1									1					1			
23 квітня		4			2		2				2							
24 квітня				3		1		3	4			4			2			
25 квітня	2		3											2				
26 квітня																		

Види дій (акції)

Вербальні:

1 - Інформаційні акції (публічні виступи, заяви, конференції).

2 - Заяви, спрямовані на загострення протистояння (звинувачення, погрози, критика).

3 - Позитивні направлення на припинення протистояння (пошук компромісів, переговори, конструктивні пропозиції).

Фізичні:

1 - Стратегічні - ескалація конфлікту (організація та проведення масштабних акцій із залученням значних ресурсів, демонстрації, мітинги, страйки).

2 - Тактичні (дії, спрямовані на вербовку союзників, зустрічі, виступи).

3 - Ініціація переговорного процесу між сторонами конфлікту (переговори, поступки).

Таблиця дає змогу зробити підрахунок подій, результати якого інтерпретуються з урахуванням динамічних змін показників політичного процесу.

Якщо перед аналітиком стоїть завдання глибокого аналізу з вимогою максимального врахування всіх деталей досліджуваного політичного явища, тоді, крім загальних відомостей про вид повідомлення, часу зафіксованої події, його тривалості, чисельності осіб, що безпосередньо беруть участь у діях, і деяких інших параметрів, у такий бланк включаються дані про ініціаторів подій, со-

ціальний контекст, конкретизується тип події, об'єкти, на які спрямовані дії акторів і декларована мета акцій.

Важливим аспектом застосування методики івент-аналізу є проведення аналітичних порівнянь отриманих показників, що характеризують типи подій або їхні аспекти на різних часових етапах. При цьому весь аналізований період розбивається на інтервали, а спостережувані в межах кожного з них події групуються за різними критеріями. Інтенсивність окремих видів дій може бути оцінена суто статистично або ж за допомогою шкалування.

Усі види аналітичних порівнянь у рамках методики івент-аналізу особливо зручно проводити у випадку, якщо отримані цифрові дані будуть оформлені не тільки у вигляді таблиць, а й у вигляді різних діаграм та графіків. Найпростішим видом графіка, який може бути побудований після завершення кількісної оцінки подій, є графік, де по осі Х відзначені основні тимчасові етапи спостереження (день, тиждень, декада, місяць, квартал і т.д.), а по осі Y встановлені відносні (виражені у відсотках) рівні інтенсивності подій, які відбувалися на кожному з етапів.

Останнім етапом застосування методики івент-аналізу є верифікація отриманих результатів, при підтвердженні результатів аналітичної роботи вони фіксуються в підсумковому документі.

Глава 4. Моніторинг як інструмент управління державною політикою

Управління політичним, економічним та соціально-культурним розвитком суспільства може бути ефективним лише у разі наявності достовірної та систематичної інформації про його поточний стан. На даному етапі в Україні органи державної влади, політичні партії, фінансово-політичні групи тощо не мають чітко налагоджених механізмів збирання інформації для власних потреб. Крім того, існує проблема достовірності та доступу до інформації, яка є складовою такого специфічного в умовах пострадянського простору поняття як “свобода слова”. Достатньо часто відповідні служби, які функціонують у структурі органів державної влади, політичних партій і т.п. зацікавлені в замовчуванні або ігноруванні певних фактів, паралельно з цим займаючись підготовкою та розміщенням дезінформації. Виходячи з цього оцінка політико-економічних та соціально-культурних процесів часто є необ'єктивною,

що призводить до загального погіршення ситуації в країні. Таким чином, для вирішення практичних проблем управління соціально-політичними процесами особливого значення набуває проведення окремого виду соціологічних досліджень - моніторингу, який фактично є своєрідним інструментом управління, у тому числі державною політикою.

Поняття “моніторинг” (від англ. monitoring - відстеження) використовується в тому випадку, коли мова йде про постійне спостереження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності очікуваному результату. Інакше кажучи, якщо діагностика соціально-економічної та політичної ситуації здійснюється систематично, періодично та з використанням базової системи індикаторів, то ми маємо справу з моніторингом.

На сьогодні існує ряд загальноприйнятих визначень поняття “моніторинг” передусім як виду соціологічного дослідження.

1. Моніторинг - це система регулярного відстеження змін, які відбуваються або у всьому суспільстві, або його окремих групах, за умови регулярного застосування одних і тих самих принципів вибірки та інструментарію для збирання даних.

2. Під моніторингом соціально-економічних та політичних процесів слід розуміти постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-політичного явища чи процесу, а також його прогнозування.

Отже, основними характеристиками моніторингу є системність, динамічність та націленість на прогноз. Об'єктом політичного моніторингу може бути як політична система країни загалом, так і кожна з її окремих складових інституцій, зокрема державні структури, політичні партії, громадські організації, політичні інститути, їхні взаємозв'язки, політичні лідери тощо. Наразі різноманітні вітчизняні інформаційно-аналітичні структури відпрацювали теоретичні та практичні моменти моніторингу діяльності політичних партій, громадських організацій тощо. Моніторинги відносин населення до політичних партій і рухів проводяться системно, проте методика та техніка проведення моніторингів з інших питань ще недостатньо відпрацьована, що пояснюється передусім наявною політичною кон'юнктурою.

При цьому виділяють три основних види моніторингу, які відрізняються за такими критеріями, як кількість користувачів, ре-

зультати дослідження та інтенсивність використання даних моніторингу користувачами.

До *першої групи* відносять моніторинги, орієнтовані на суспільство в цілому. Відповідно, як правило, метою подібного моніторингу є формування громадської думки з тих чи інших проблем життєдіяльності суспільства. Виходячи з цього ознайомлення користувачів з результатами моніторингу здійснюється через ЗМІ, в основному друковані та, останнім часом, особливо - електронні. Загальноприйнятою нормою в більшості країн західної демократії при проведенні подібного виду моніторингу є його бюджетне фінансування (в основному замовлення на проведення моніторингу від державних структур отримують як державні, так і приватні інформаційно-аналітичні центри).

До *другої групи* моніторингу відносять дослідження, орієнтовані на фахівців різноманітних галузей діяльності. При цьому чисельність груп фахівців може коливатися від кількох десятків осіб до десятків тисяч. Комунікація між замовником та виробником моніторингу здійснюється за допомогою періодичних спеціалізованих видань, які розповсюджуються за підпискою, у тому числі через Інтернет.

Нарешті, *третья група* включає ті види моніторингу, користувачами якого є окремі структури, керівники різних рівнів, органи влади, політики тощо. Користувачі подібними видами моніторингу отримують готову інформацію, як правило, у вигляді аналітичних звітів, експертних оцінок, рекомендацій, проектів і т.п., причому ці документи достатньо часто мають закритий та конфіденційний характер.

Моніторинг виконує ряд функцій, основними серед яких є:

- пізнавальна функція, що передбачає діагноз проблемної ситуації;
- функція підтримки дій, спрямованих на благо суспільства (головна мета - збирання аргументів для того, щоб переконати владу, громадян, політичні партії тощо в необхідності реформ);
- профілактична функція (спостереження, контроль за діяльністю органів влади, політичних партій, фінансово-політичних груп і т.п., найбільш поширена форма - моніторинг виборів).

Необхідно зазначити, що достатньо часто моніторинг може суміщати різні функції, наприклад, діагностичну та профілактичну.

Проведення моніторингу має відповідати ключовим принципам, основними з яких виступають:

- оперативність та відповідність поставленим завданням;
- цілісність та науковість;
- точність, системність та докладність інформації, її обов'язкова детальна та максимально глибока перевірка;
- конфіденційність джерел інформації;
- об'єктивність та незаангажованість;
- прогностичність (націленість моніторингу передусім на прогноз).

Для аналізу ситуації в політичній або соціально-економічній сфері, як правило, використовується моніторинг засобів масової інформації. Залежно від завдань моніторингу це можуть бути як загальнонаціональні, так і регіональні ЗМІ, можливий також поділ за спрямованістю ЗМІ тощо. Аналіз ЗМІ та моніторинг політичних процесів дає можливість оцінити та контролювати політичні процеси та форми їх подачі у ЗМІ, відкоригувати дані процеси, у тому числі з допомогою ЗМІ, а також безпосередньо прогнозувати політичні процеси. Таким чином, моніторинг фактично є інструментом управління політичними процесами.

У цілому моніторинг засобів масової інформації розбивається на кілька етапів, які послідовно реалізуються.

На *першому етапі* чітко визначається об'єкт дослідження (наприклад, це можуть бути конкретні персони, організації, окремі теми, події і т.п.). Після розробки моделі інформаційного аналізу об'єкта дослідження відбувається оперативне збирання інформації з джерел за заданими критеріями (телебачення, радіо, Інтернет, преса тощо).

На *другому етапі* головна увага приділяється безпосередній обробці інформації, а саме її перетворення в текстові документи, пошук у даних матеріалах інформації про об'єкти моніторингу тощо. Після цього об'єкти моніторингу заносяться в спеціальну базу даних системи для того, щоб у майбутньому відслідковувати їх.

На *третьому етапі* відбувається систематизація інформації, що передбачає оцінку та опис об'єктів моніторингу по завчасно визначеним критеріям та принципам, їх класифікацію. Крім того, не виключена аналітична обробка отриманої інформації з певних напрямів моніторингу.

Нарешті, на *четвертому етапі* відбувається переведення отриманої інформації у зручну для використання форму, створення готового інформаційно-аналітичного продукту (аналітична записка, прес-огляд і т.п.), а також розробка шляхів вирішення проблеми (практичних рекомендацій).

Глава 5. Політичні рішення як складова політичної аналітики

Прикладні методи політичної аналітики про які йшла мова в главах цього розділу є передумовою або необхідним підготовчим етапом обробки інформації щодо створення умов для прийняття ефективного політичного рішення.

Перед політичною аналітикою стоїть ряд ключових завдань, вона може: вирішувати завдання визначення можливих результатів альтернативних політичних рішень або опису наслідків уже прийнятих і реалізованих рішень.

Основні етапи здійснення політичного аналізу

Політичний аналіз прийнято сприймати крізь призму кінцевого продукту - рекомендації, поради, звернені до особи, що приймає політичне рішення. Водночас політичний аналіз являє собою *процес* - певну послідовність кроків, етапів, кожний з яких покликаний вирішити конкретне аналітичне завдання.

Аналітичний процес можна умовно розділити на кілька етапів:

- визначення політичної проблеми;
- визначення критеріїв оцінювання;
- ідентифікація альтернативних рішень;
- оцінка альтернатив і вибір рішення;
- моніторинг і оцінювання результатів здійснення рішення.

Найбільш багато зусиль припадає саме на перші кроки - визначення, пояснення та моделювання проблеми; ці завдання мають ключове значення, оскільки від цих кроків залежить вибір завдань, методів і засобів їх досягнення.

Схема за якою аналітик на першому етапі визначається з колом основних проблем та завдань покликана постійно нагадувати аналітикові про те, які основні зусилля йому слід докласти, як розподілити ресурси, щоб розв'язати у відносно стислий термін поставлене завдання. Є кілька порад практикуючому аналітику:

на початку роботи варто якомога раніше зробити план по кожному кроку, детально розписавши етапи реалізації кожного пункту плану; визначити наявні прогалини в інформації та аргументації, намітити пріоритетні напрямки пошуку інформації та способи її отримання; періодично у ході дослідження оновлювати й переробляти первісний план до того моменту, коли він буде готовий для оформлення в аналітичний документ.

Наступна порада стосується такого важливого елемента процесу роботи політичного аналітика. Політичний аналітик корелює свою роботу залежно від умов та завдань, які стоять перед аналітиком на практиці, етапи аналітичної роботи можуть мати всього кілька кроків і компонентів: наприклад, умовного замовника може цікавити загальний аналіз політичної ситуації, при цьому він не вважає потрібним ввести аналітика в курс своїх скритих інтересів, мотивів, цілей, завдань, і аналітику невідомо про план дій і яке альтернативне рішення замовник буде реалізовувати, або замовник має вже готове безальтернативне рішення й від аналітика потрібен аналіз його прохідності й можливості бути реалізованим. Політичний аналітик стикається у своїй роботі із завданням провести один з типів аналізу політичної ситуації або проблеми і, як правило, він проводить неповний, фрагментарний, діагностичний або інший горизонтальний аналіз політичної ситуації часто у стислий термін, і успішність виконання завдання залежить від того, наскільки раціонально він спланує свою роботу.

Політичні проблеми рідко унікальні. І тому аналітику варто відшукати аналогію, але будь-яка аналогічна проблема або ситуація ніколи не може бути повністю аналогічною і реальна політична ситуація завжди має свою специфіку, яку аналітик і намагається виявити та дослідити.

Аналітик у своїй професійній діяльності неминуче стикається з низкою факторів, що впливають на формулювання проблеми, серед яких - визначення пріоритетів, вибір рівня та глибини аналізу, вибір методів дослідження тощо.

Визначення сутності проблеми у тій або іншій ситуації в певному розумінні є визначенням пріоритетів. Багато проблем припускають вибір між інтересами двох і більше зацікавлених груп, або вибір пріоритетів може суперечити абстрактним цінностям. Нерідко вибір незалежних змінних у складній ситуації, що допускає різні тлумачення, визначається рівнем та глибиною аналізу: в

діапазоні від мікрорівня до макрорівня політики. Вибір рівня аналізу тим часом залишається за аналітиком, що формулює проблему. Чи існує проблема як така? Наскільки вона серйозна? Хто або що несе за це відповідальність? Які перспективи на майбутнє? Усі ці складові можуть значною мірою залежати й від обраного методу дослідження.

Постає проблема: яким чином виникають негативні суспільно-політичні явища?

Причини проблеми. Визначення проблеми пов'язане із з'ясуванням її причини та походження. Традиційна суперечка між лівими та правими відносно бідності полягає в тому, що ліві політичні сили наголошують на несправедливості капіталістичної економіки та дефектах соціальної системи, у той час як праві, звичайно, підкреслюють недостатню особисту відповідальність і працьовитість. Очевидно, різні версії та погляди політичних сил на проблему припускають і різні політичні рішення. Проблеми можуть визначатися спрощено, з виявленням одного джерела або причини, або, навпаки, безліччю різноманітних факторів. Ці два варіанти визначення проблеми спонукають політичну систему до різних рішень. Відповідно, звуження проблеми до одного-двох каузальних факторів є сигналом того, що "суб'єкт, що визначає проблему", готовий до негайних дій. Більш комплексні формулювання разом з тим можуть бути ознакою стратегії затягування або відкладання відповідної дії на майбутнє.

Характер проблеми. Проблема може бути представлена в різних вимірах, крім причинності. Наведені нижче характеристики здатні підсилити або послабити шанси публічної дії, так само як і визначити ключові аспекти такої дії.

Масштабність. Відображає загальний масштаб її наслідків і характер дії на різні групи та верстви населені.

Значимість. Характеристика значимості проблеми в даному контексті означає безпосередній вплив на чий-небудь інтереси. Коли вдається показати, що проблема прямо зачіпає інтереси тієї або іншої групи, тоді члени цієї групи стають стурбованими проблемою й можуть додати своїй заклопотаності політичного вираження.

Мета й засоби. Мотивація посадових осіб формулюється в категоріях цілей і засобів, конкретизується в ефективності прий-

нятих ними політичних рішень. З одного боку, особи, що приймають рішення, можуть акцентувати ту або іншу мету тому, що цільові аудиторії, які вони мають намір заохотити або покарати, демонструють стійкі асоціації із заявленими цілями. З другого боку, особи, які приймають рішення, мають здатність конструювати кілька різних логічних ланцюжків політичної дії стосовно будь-якої проблеми. Наприклад, більшість погодиться з тим, що підвищення цін на комунальні послуги є метою організацій, які надають ці послуги. І уряд, зацікавлений у підвищенні цін на комунальні послуги, збільшить прибутковість комунальних підприємств, які надають ці послуги, відповідно з'являться кошти на заміну комунікацій, а це, в свою чергу, необхідно для недопущення катастроф тепломереж і т.п. При цьому досягнення цієї мети може припускати:

а) підвищення цін на урядовому рівні, враховуючи постанову Кабінету Міністрів, яка буде регулювати ціни на комунальні послуги залежно від цін на енергоносії;

б) надання якісних комунальних послуг залежить від рівня заробітної плати робітників підприємств, а звідси є необхідність підвищення цін для населення;

в) введення жорстких санкцій проти неплатників та реформування комунальної сфери в цілому з уведенням конкуруючих підприємств, які за рахунок енергозберігаючих та інноваційних технологій зможуть надавати якісні послуги за нижчими цінами. Кожен із цих заходів може бути виправданий як інструмент стабілізації комунальної сфери; водночас, як неважко помітити, вони мають зовсім різні наслідки для різних суб'єктів та прошарків населення. Уряду та комунальним підприємствам вигідно підняти ціни незважаючи на зниження електоральної підтримки, але за умови, якщо вибори будуть не скоро. Державі стратегічно важливо реформувати галузі в цілому. Відповідно, люди в результаті можуть виявитися або отримувачами благ, або об'єктами примусу.

Таким чином, навіть орієнтуючись на досягнення суспільно значимих цілей, особи, які приймають рішення, скоріше будуть схильні нехтувати інтересами якогось суб'єкта за рахунок надання переваг іншому.

У деяких ситуаціях сторони, які беруть участь у визначенні проблеми, займають строго інструментальну позицію, пропонуючи ретельно розроблений план дій, спрямований на досягнення бажаних цілей. В інших випадках, однак, самі засоби, а не мета

виявляються в центрі суперечки. Сам зміст політичних заходів постає в експресивній формі, і процес імплементації трактується в поняттях корупції й перекручування загальнозначущих цілей і цінностей. Цікава ситуація може виникнути у випадку, коли сторони в дебатах по-різному акцентують мету й засоби, інакше кажучи, відсутня загальна концептуальна орієнтація, необхідна для осмисленої дискусії.

Характер рішення. При визначенні проблеми в політичному процесі боротьба ведеться як навколо різних аспектів самої проблеми та сторін, порушених нею, так і навколо характеристик можливого рішення проблеми. Доти, поки з цього питання не досягнута загальна політична згода, інститути влади залишаються без засобів політичної дії: інакше кажучи, підсумок цієї боротьби визначає те, яким чином проблема буде вирішена.

На даній стадії процесу основним питанням є сама наявність рішення: чи переконані ключові учасники процесу в існуванні засобів, що дозволяють домогтися бажаного? Прийнятність рішення не має прямого відношення до ефективності дії, скоріше вона характеризує ступінь конформності стосовно стандартних кодексів поведінки. У певному змісті це ще один аспект протиріччя цілей і засобів, про яке йшлося вище. За своєю суттю це питання етики: чи існують установлені соціальні принципи, що забороняють застосування певних рецептів, навіть якщо проблемна ситуація погіршується й запропоновані рецепти здатні цьому запобігти?

На етапі, коли по запропонованому рішенням досягнута принципова згода, залишається ще одна перешкода, що має бути подолана: чи впевнені насправді політичні актори в тому, що є достатні ресурси для реалізації запропонованого рішення?

На останньому етапі формулювання проблеми стоїть питання: хто проблеми визначає. Найчастіше це індивіди, групи з різними інтересами, які вважають ту або іншу проблемну ситуацію своєю професійною сферою та прагнуть не допустити в ці межі ніяких конкуруючих думок. Як правило, це особи, які володіють особливим соціальним статусом і рівнем освіти (часто професіонали), які користуються повагою. У політичному плані основне питання полягає в тому, за ким суспільство визнає легітимне право займатися тією проблемою, яка вимагає суспільного втручання.

Політичне рішення як об'єкт політичної аналітики

Політична система підтримує зв'язок і будує свої відносини із зовнішнім середовищем через політичні рішення та дії, спрямовані на їхню реалізацію, вони є основним фактором, що характеризує якість взаємин політичної системи та суспільства із зовнішнім середовищем, результатом її діяльності, за яким оцінюється ефективність функціонування основних політичних інститутів суспільства, підтверджуються або спростовуються претензії політичних сил та еліт на здійснення влади. Вироблення й прийняття політичних рішень становлять механізм перетворення суспільних вимог у загальнообов'язкові публічні норми, які регулюють відносини і визначають розподіл владних ресурсів у суспільстві з метою рішення політично значимих проблем.

Визначимо деякі характеристики політичних рішень.

Публічність політичних рішень. Публічний характер рішень є основною відмінною ознакою, яка дозволяє провести умовну межу між політичними й неполітичними рішеннями. Публічність обумовлена, зокрема, масштабністю наслідків та ціною можливої помилки політичних рішень, де, з одного боку, можуть зачіпатися інтереси певних прошарків населення або інтереси всього суспільства, а з другого - величезні матеріальні кошти.

Ресурсний дефіцит і невизначеність: будь-яке політичне рішення приймається в умовах обмеженості інформаційних, фінансових, людських та інших ресурсів, що, у свою чергу, поглиблюється нестабільністю навколишнього середовища, відсутністю технічних або інституціональних можливостей впливу на ті значимі фактори, які здійснюють вплив на результати прийнятого рішення.

Спрямованість на проблему. Рішення вимагає пошуку й вибору альтернативних шляхів його реалізації. Політичні рішення можна поділити на наступні типи.

За ступенем раціоналізації процесу вироблення й прийняття:

- інтуїтивні рішення, прийняті на підставі індивідуального суб'єктивного відчуття правильності обраного рішення;
- рішення, засновані на практичному досвіді та деякою мірою на традиції, в основі яких лежать набутий практичний професійний досвід і елементарна логіка;
- раціональні рішення, в основі яких лежить об'єктивний аналітичний процес, який складається з ряду послідовних етапів і припускає застосування аналітичних методів і процедур дослідження.

За рівнем прийняття й масштабу розрізняють:

- стратегічні рішення, приймаються на вищому рівні керівництва держави, які стосуються найважливіших питань життєдіяльності суспільства, організації та напрямів розвитку суспільства;
- тактичні рішення, прийняті на середньому рівні управління, стосуються конкретних питань діяльності організації або установи;
- оперативні рішення, прийняті на рівні управління поточними питаннями, що вимагає ситуативного негайного вирішення.

Залежно від умов, за яких приймаються рішення, розрізняють рішення:

- прийняті в умовах визначеності, коли стан зовнішнього середовища відомий та існує певна впевненість і прораховуваність наслідків прийняття кожного з можливих варіантів рішення;
- рішення, прийняті в умовах ризику, коли можливі різні стани зовнішнього середовища, однак достатньо даних для встановлення ймовірності кожного із цих станів;
- рішення, прийняті в умовах невизначеності, коли значення основних факторів і можливих станів зовнішнього середовища в конкретній ситуації невідомі.

Різні теоретичні підходи до процесу прийняття політичних рішень сходяться на тому, що треба дати відповідь на основні запитання:

- якого роду інформацію можуть використовувати особи, які приймають рішення, для вироблення свого судження?
- інформація є первинною основою для вироблення будь-якого рішення, і особи, які його приймають, повинні так чи інакше одержувати, аналізувати інформацію й діяти на її основі;
- які політично значимі цінності корелюють із прийнятими рішеннями?
- політичне рішення повинне одержати підтримку, достатню для того, щоб інші, альтернативні рішення відступили. При цьому формування необхідної політичної підтримки означає пошук певних підстав серед цінностей, притаманних даному суспільству, та серед тих, кого безпосередньо торкається рішення. За таких обставин інформаційний і ціннісний фактори перебувають у постійній кореляції та взаємодії в міру того, як одні приймають політичні рішення, інші прагнуть виробити теоретичне розуміння того, як цей процес відбувається, і як він повинен працювати.

Критичного значення для процесу прийняття політичних рішень набуває інформація у двоякому відношенні: успіх прийняття необхідного політичного рішення залежить від того:

- хто і якою інформацією володіє;
- хто і як її інтерпретує;
- хто і як інформацією маніпулює.

Найбільш значима інформація для прийняття політичних рішень може бути зведена до п'яти основних компонентів:

- політичні проблеми;
- політичні альтернативи;
- політичні дії;
- політичні результати;
- політичні обмеження.

Політична проблема являє собою актуальну цінність, потребу або можливість, що може бути реалізована за допомогою колективної дії. Знання про проблему припускає виявлення інформації про причинно-наслідкові зв'язки, що характеризують проблемну ситуацію, а також про цілі, досягнення яких буде означати вирішення даної проблеми. Характеристика проблеми, таким чином, є критично значимим завданням у процесі прийняття рішень, оскільки від того, як проблема буде визначена, багато в чому залежить вибір рішення.

Політична альтернатива - це потенційно можливий напрям дій, що сприяють досягненню поставлених цілей і тим самим вирішенню політичної проблеми. Інформація про причинно-наслідкові зв'язки, які характеризують проблемну ситуацію, є критично значимою для вироблення такої "програми дій".

Політичні дії - конкретний набір або послідовність кроків у рамках обраної політичної альтернативи, що сприяють досягненню поставлених цілей і бажаних результатів. Рекомендації стосовно тих або інших конкретних дій припускають, у свою чергу, наявність інформації про можливі позитивні і негативні наслідки (результати) застосованих дій, а також про політичні, правові, економічні та інші обмеження.

Політичні результати є спостережуваними наслідками політичних дій. Фактичні наслідки початих дій не завжди можуть бути перелічені й передбачені заздалегідь, не всі є навмисними й бажаними. Інформація про наслідки політичних дій, таким чином, не-

обхідна як до, так і після їхньої реалізації. На основі даних про фактичні наслідки здійснюється оцінка політичного рішення з погляду його ефективності й результативності.

Політичні обмеження являють собою умови, що задають спектр вибору шляхів і способів рішення проблемної ситуації. Так, економічні обмеження можуть бути обумовлені доступністю ресурсів, правові обмеження визначаються припустимими формами й методами поведінки конкретного суб'єкта, який приймає рішення. Політичні обмеження визначаються “політичною прохідністю” рішення в просторі координат, заданих значимими інтересами, цінностями, ідеологічними переконаннями інших суб'єктів політичного процесу, здатних вплинути на процес прийняття або реалізації даного рішення.

У політичному ж відношенні будь-яке рішення є життєздатним тільки в тому випадку, якщо воно зможе залучитися *політичною підтримкою*. Політичні рішення можуть черпати підтримку з різних джерел: виконавчої, законодавчої влади, суспільних і політичних організацій, лідерів громадської думки, рядових громадян. Так чи інакше політична підтримка висловлює прихильність закладеним у рішенні суспільно значимим цінностям.

Характеризуючи джерела й форми політичної підтримки, прийнято розрізняти підтримку “широкої громадськості” і підтримку “зацікавлених суб'єктів”. Зацікавлені суб'єкти складаються з організацій і осіб, які мають конкретні інтереси у відповідній політичній ситуації. Створення необхідної політичної підтримки - це завдання, яке стоїть перед політичними технологіями, які прагнуть мобілізувати підтримку як “широкої громадськості”, так і “зацікавлених суб'єктів”, що, у свою чергу, вимагає вміння обрати правильну технологію впливу з урахуванням різноманітних цінностей, переваг та інтересів у мінливій політичній ситуації. Політичні рішення, що не вписалися в цей контекст, не мають перспективи бути реалізованими і переходять в розряд утопій.

ЧАСТИНА 4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ

Глава 1. Прогнозування політичних процесів і його вплив на ефективність державного управління

Глава 2. Принципи політичного прогнозування

Глава 3. Технологія прогностичних розробок соціальних (політичних) процесів

Глава 4. Методи прогнозу

Глава 5. Загальні методи політичного моделювання

Глава 6. Техніка застосування експертних оцінок

Глава 7. Оцінка політичних ризиків

Глава 1. Прогнозування політичних процесів і його вплив на ефективність державного управління

Кожній людині властиве прагнення заглянути у завтрашній день, передбачити хід історії. Основна причина, що примушує конкретного індивіда та суспільство в цілому займатися прогнозуванням, базується на бажанні зменшити рівень невизначеності в майбутньому, уникнути небажаних наслідків після прийняття рішень тощо. Певною мірою це характерно і для політичного прогнозування, стрімкий розвиток якого припав на останню третину ХХ ст.

Сучасний стан політичного прогнозування в українському суспільстві поки що залишається незадовільним. Відсутність інтелектуальної конкуренції серед політичної та управлінської еліти призводить до системних криз у суспільстві, які пов'язані як з відсутністю відповідальності владних структур перед суспільством, так і небажанням бізнесових структур, які прийшли в політику, використовувати політичний аналіз та прогнозування в своїй практичній діяльності.

Державні діячі повинні враховувати, що, закликаючи суспільство до корінних змін у суспільно-політичному житті, саме вони повинні чітко уявляти модель майбутнього суспільства, яка повинна, передусім, врахувати людський фактор, забезпечити суспільство соціальними та правовими гарантіями, на основі яких потрібно забезпечити прагнення громадян до конструктивних змін.

Необхідно враховувати також той факт, що фахівці, які претендують на право давати політичні прогнози, не повною мірою

володіють хоч би мінімально необхідним теоретичним та практичним інструментарієм.

На сьогодні існує шість груп фахівців, які тією чи іншою мірою займаються політичним прогнозуванням. До першої належать вчені, які аналізують суспільні процеси, але реально їх не відчують; до другої групи відносять політтехнологів, які обслуговують конкретних діючих політиків; третю групу становлять так звані ретранслятори - фахівці, які коментують політичні події, але не впливають на формування політичної думки; четверту групу складають політологи, які мають конкретні знання, але не впливають на хід політичних подій; п'яту групу становлять так звані пропагандисти, які працюють на замовлення певних соціальних верств населення. До останньої групи відносять аналітиків, які займаються системним аналізом і, таким чином, можуть претендувати на роль фахівців у галузі політичного прогнозування.

Для того, щоб перейти до розгляду поняття “політичне прогнозування”, необхідно розібратися в термінології деяких понять, які використовуються як синоніми, але іноді в них вкладають інший зміст. Узагальнюючим поняттям у даному випадку буде термін “передбачення”. Воно поділяється на наукове та публіцистичне. Розглянемо це поняття більш детально.

Пророцтво є найдавнішою формою передбачення. Основу пророцтва становлять релігійна віра, астрологічні знання тощо. До пророцтв люди прислухаються, але ставляться не критично. Але якщо пророцтва збуваються, то люди вбачають у цьому щось дивовижне. Згадаємо лише пророцтва Нострадамуса, якими захоплювалися не тільки в Середньовіччі, але й зараз, на початку XXI ст.

Емпіричне передбачення ґрунтується на життєвому, у тому числі й політичному досвіді, знаннях тощо. Емпіричне передбачення є втіленням суспільно-політичного досвіду суспільства протягом всієї історії.

Інтуїтивне передбачення побудоване на існуючих на рівні підсвідомості передчуттях людини щодо майбутнього. Воно складається з двох компонентів - відчуття та інтуїція.

Наукове передбачення здійснюється через прогнозування. Прогноз дає можливість покращити ефективність рішень, що приймаються. Прогнозування не зводиться до спроб передбачити всю картину майбутнього. Прогноз виходить з того, що до явищ майбутнього потрібно підходити з врахуванням набору різних варіантів.

Вірогідність опису можливого або бажаного і є прогноз (від грец. prognosis, pro- наперед, gnosis- пізнання).

Сучасна наука дає наступне визначення цього явища: “Під прогнозом розуміють науково обґрунтоване судження про можливий стан об’єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи та терміни їх здійснення”. Процес розробки прогнозів називається прогнозуванням.

Сучасна наука класифікує кілька типів прогнозів.

Пошуковий прогноз - визначення можливого стану явища в майбутньому. Такий прогноз відповідає на питання, що вірогідно всього відбудеться при умовах збереження існуючих тенденцій.

Нормативний прогноз - це визначення шляхів та термінів досягнення можливого стану явища, яке виступає як мета. Такий прогноз відповідає на питання - яким шляхом досягти бажаного.

Плановий прогноз являє собою збирання пошукової інформації для вибору найбільш кращих нормативів з метою виявлення небажаних альтернатив та їх усунення. Такий прогноз відповідає на питання - як і в якому напрямі орієнтувати планування.

Програмний прогноз - повинен сформулювати гіпотезу про ідеології різних факторів, вказати можливі строки та досягнення певної мети.

Проектний прогноз відповідає на питання - як це може виглядати. Він допомагає здійснити відбір оптимальних гарантів перспективного прогнозування, на основі яких буде формуватися реальне прогнозування.

Організаційний прогноз застосовується у сфері управління для досягнення конкретної мети та відповідає на питання - в якому напрямі орієнтувати рішення, щоб досягти мети.

Цільовий прогноз відповідає на питання - що бажано отримати і чому. Такий прогноз базується на функції оптимальності кінцевого результату.

Крім того, прогнози класифікують по об’єкту дослідження і поділяють на три групи: природничі, науково-технічні та соціальні. Сферою найбільших наукових досліджень є соціальні прогнози. Під “соціальним прогнозуванням” розуміють дослідження перспектив розвитку соціальних процесів і явищ, мета якого - підвищення наукової обґрунтованості й ефективності соціального програмування, планування та управління.

Соціальні прогнози поділяються на кілька напрямів, серед яких особливий інтерес представляють внутрішньополітичні та зовнішньополітичні прогнози.

Внутрішньополітичне прогнозування - це галузь взаємовідносин між класами, націями та іншими соціальними групами. Необхідно розрізняти два аспекти в галузі прогнозування внутрішньої політики. Один пов'язаний з прогнозними оцінками конкретних політичних дій, другий аспект охоплює діяльність політичних інститутів суспільства та політичних процесів, які відбуваються.

Зовнішньополітичне прогнозування - це прогнози в галузі міжнародних відносин та зовнішньої політики.

Усі види прогнозів пов'язані між собою, це закономірно, адже існує зв'язок між різного виду прогнозами. Для кожного прогнозу бажано використовувати більше інформації по спорідненим напрямам. Ступінь достовірності прогнозу прямо пропорційний ступеню обсягу використаних матеріалів. Для того, щоб розробити прогноз, треба визначити головні та допоміжні напрями робіт.

Допоміжні напрями утворюють *прогностичний фон* - сукупність зовнішніх по відношенню до об'єктів прогнозування умов. Прогностичний фон поділяється на науково-технічний, економічний, соціальний, політичний і т.д.

Сукупність прогнозів з різних галузей дає можливість описати, пояснити та передбачити явище. Для того, щоб здійснити прогнозування, необхідно визначити основні *джерела інформації* про майбутнє. Основними серед них є наступні:

- оцінка перспектив розвитку, майбутній стан прогнозованого явища на основі досвіду, який має дослідник;
- умовне продовження в майбутнє тенденцій, закономірностей розвитку, які в минулому та сучасному часі добре відомі;
- побудова моделі майбутнього стану явища, яка базується на очікуваних змінах.

Виходячи з цього виділяють три засоби розробки прогнозів:

- анкетування - опитування населення, експертів з метою отримати об'єктивні оцінки прогностичного характеру;
- екстраполяції - побудова низки показників розвитку прогнозуемого явища на основі прогнозу в минулому та упередження прогнозу в майбутньому;
- моделювання - побудова моделей з урахуванням вірогідних змін прогнозуемого явища на період упередження прогнозу по прямим або непрямим знанням щодо масштабів змін.

Одним з важливих напрямів прогнозування суспільного розвитку є політичне прогнозування, об'єктом якого виступає політика, а предметом - пізнання можливого стану політичних явищ.

Для того, щоб нам змодельовати політичний процес, необхідно дотримуватися наступних етапів:

1. Передпрогнозна орієнтація (програма дослідження) - характер, масштаби, об'єкт, формування мети та завдань, предмета проблеми та робочої гіпотези, визначення методів, структури та організації дослідження.

2. Побудова базової моделі прогнозування об'єкта методами системного аналізу.

3. Збирання даних.

4. Побудова динамічних рядів показників - основи майбутньої моделі.

5. Побудова попередніх пошукових моделей прогнозуючого об'єкта шляхом аналізу профільних та фонових показників.

6. Побудова гіпотетичних моделей прогнозуючого об'єкта методами нормативного аналізу.

7. Оцінка достовірності та точності прогнозу шляхом опитування експертів.

8. Розробка рекомендацій для рішення у сфері управління.

9. Експертне обговорення (експертиза) прогнозу і рекомендацій.

10. Створення передпрогностичної моделі на основі розробленого прогнозу та нових даних - якщо це потрібно. Крім цього, необхідно враховувати наступне:

- ефективність прогнозів (особливо політичних) неможливо оцінювати за ступенем достовірності, точності, важливо знати наскільки прогноз допомагає провести ефективні, об'єктивні рішення;

- верифікація прогнозів не є самоціллю. Якщо прогноз дає ефект щодо покращення рівня управління, він виступає як повноцінний результат наукового дослідження;

- сучасні інструментарії прогнозування не є універсальні та всесильні. Розробка прогнозу накладає певні обмеження на можливість прогнозування як у часі, так і в діапазоні об'єктів дослідження (не все піддається прогнозам).

Узагальнюючи все вищезгадане, можна все це уявити у вигляді "дерева прогностичних знань" (рис. 4.1) [35].

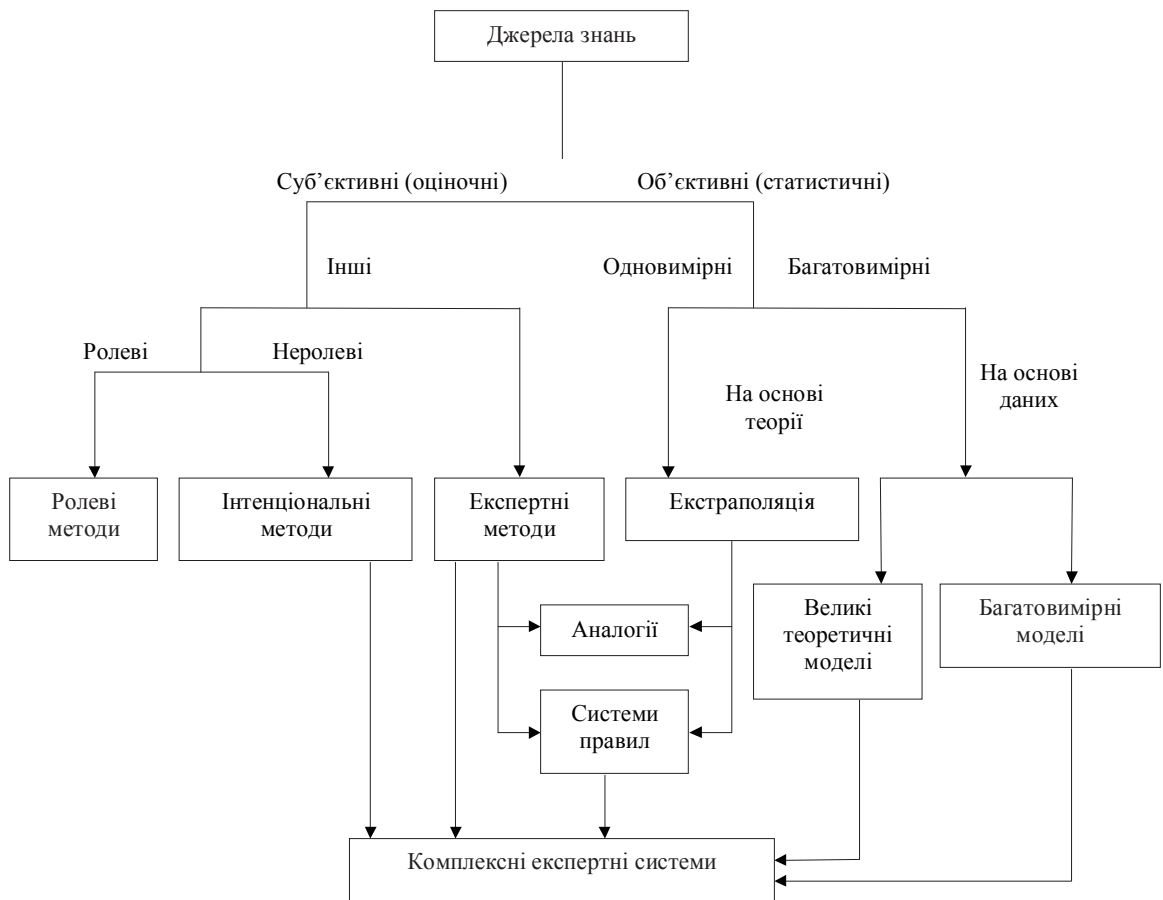

Рис. 4.1. “Дерево прогностичних знань”

Глава 2. Принципи політичного прогнозування

До основних принципів політичного прогнозування належать:

1. Гносеологічний принцип - згідно з цим принципом у світі немає речей, явищ, які не можна пізнати.

2. Принцип випереджувальності подій - він є головною вимогою при здійсненні прогнозування, оскільки прогноз втрачає сенс, якщо він не встигає за динамікою подій.

3. Принцип альтернативності. Основне завдання цього принципу полягає у відмежованості здійснених варіантів від уточнених.

4. Принцип системності. Політика розглядається, з одного боку, як єдиний об'єкт, з другого - як сукупність окремих блоків. Він дозволяє отримати цілісну модель досліджуваного об'єкта. Для цього потрібно вийти за рамки стереотипних уявлень.

5. Синергетичний принцип (спільний, узгоджений) - новий тип мислення завжди відкритий до змін або інших альтернативних рішень.

6. Принцип реактивності - майбутня політична ситуація є реакцією на крайнощі попереднього періоду.

7. Принцип рентабельності - сумірність прогностичних знань про об'єкт і наявність ресурсів його подальшого розвитку.

8. Принцип безперервності - коригування подій у міру надходження нової інформації шляхом так званого "проміжного огляду" - дає можливість визнати нові події і здійснювати перевірку джерел прогнозування.

9. Принцип верифікації (перевірка) - базується на достовірності, точності та обґрунтованості. До основних способів верифікації належать:

- перевірка отриманих результатів повторним дослідженням (опитування експертів);

- зіставлення вихідних положень з реальною політичною ситуацією;

- паралельна розробка прогнозу методом, відмінним від попереднього;

- виявлення і облік джерел можливих помилок;

- опосередкована верифікація прогнозу шляхом зіставлення з прогнозами, отриманими з інших джерел.

Для ефективного функціонування системи прогнозування необхідно звернути увагу на те, що якість прогнозу залежить від того, які альтернативні варіанти пропонує дослідник. Без альтернатив політичний прогноз не є наукою.

Що являє собою принцип альтернативності? Необхідність побудови альтернатив, тобто визначення можливих шляхів розвитку політичних відносин виникає завжди, коли треба проаналізувати можливі варіанти майбутнього. Головне завдання принципу альтернативності полягає в пошуку тих варіантів розвитку, які не можуть бути реалізовані. Які існують джерела виникнення альтернатив? Передусім, це якісні зміни при переході до нового політичного курсу. Зараз усе, що відбувається в політиці, розглядається по аналогії з минулим. Успішне прогнозування залежить від правильності відокремлення ключових моментів та тенденцій, що обумовлюють розвиток процесу чи події. Історичні аналогії можуть підказати, в якому напрямі повинні вирішуватися протиріччя, які спостерігаються з поправкою на сучасність, що дозволяє зазирнути в майбутнє. Головне при цьому виявити політичні сили, які створюють основний напрям розвитку подій.

Важливою умовою повноти прогнозування є дотримання правил розробки та перевірки гіпотез. Усі обґрунтовані гіпотези

мають перевірятися на моделях розвитку. При цьому слід врахувати, що всі гіпотези в своєму розвитку проходять три стадії: виникнення гіпотези; аналіз висунутого припущення та визначення наслідків; перевірка припущення на моделі.

Виявлення при перевірці гіпотез нових фактів, невідомих до її висунення, підвищує ступінь надійності гіпотез. Здатність гіпотези пояснити раніше невідомі до цього факти є важливою умовою істинності основного змісту гіпотези. Розробляючи прогноз на майбутнє, важливо пов'язати його з фактичними даними. Якщо вони правильні, то можна зробити точний прогноз, якщо ні, то прогноз буде неточним.

Альтернативність прогнозу передбачає кілька сценаріїв його розвитку:

- оптимістичний сценарій;
- песимістичний сценарій;
- вірогідний сценарій.

Процес політичного прогнозування складається з кількох етапів:

- Оцінка сучасного стану явища.
- Ретроспективний аналіз явища, що досліджується.
- Аналіз подальшої зміни ситуації за оцінками попередніх даних у хронологічному порядку.
- Прогноз, що формується відповідно до загальної тенденції розвитку явища [5].

Глава 3. Технологія прогностичних розробок соціальних (політичних) процесів

Для того, щоб дослідник міг зробити прогноз того чи іншого політичного явища, він повинен оволодіти методикою розробок політичного прогнозування.

Для цього необхідно скласти програму дослідження. *Програма прогностичного дослідження* - це документ, який складається з теоретичних положень, визначає основні цілі дослідження, методику збирання, обробки та аналізу інформації. Програма виконує наступні функції (табл. 4.1) [1]:

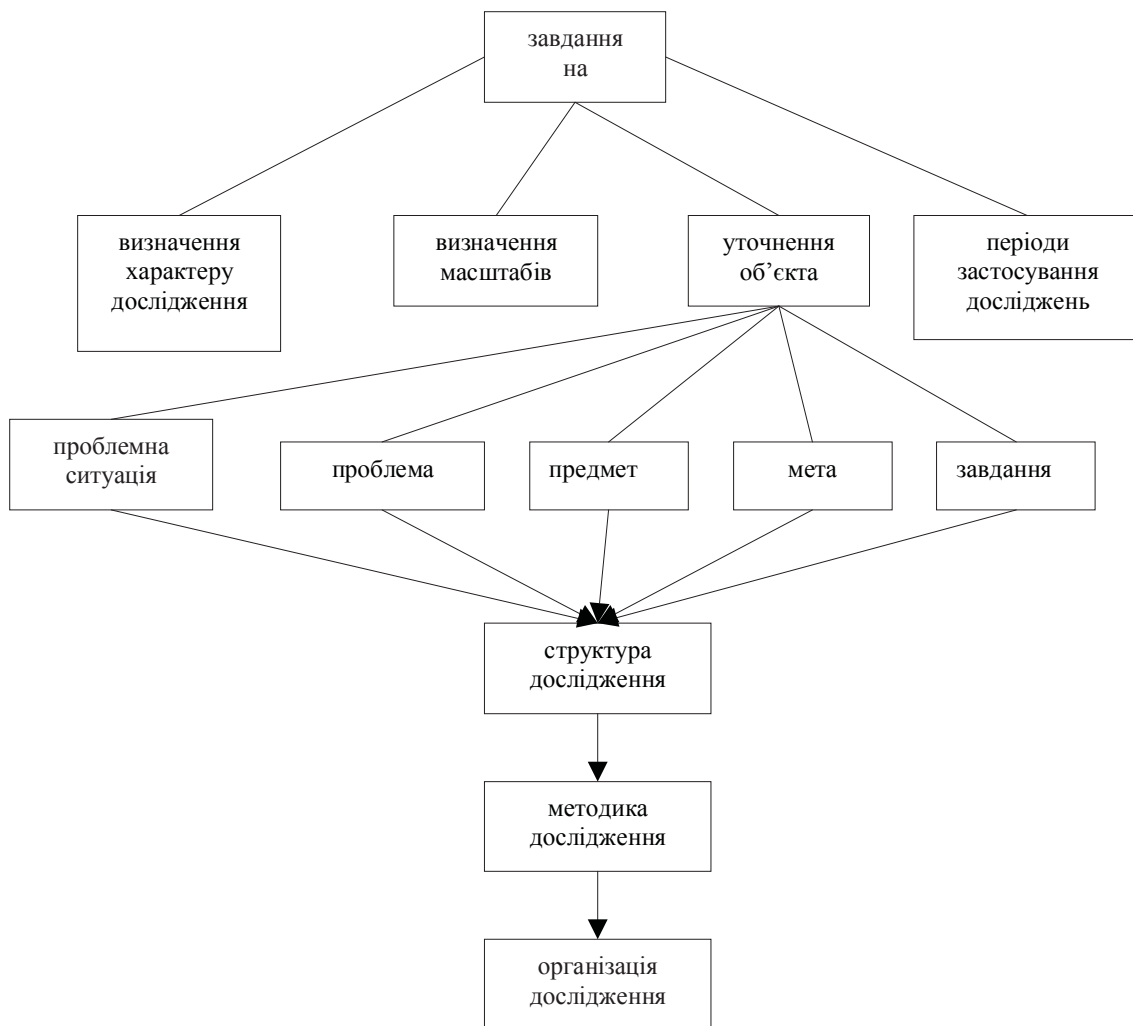
Таблиця 4.1

№ з/п	Операція	Мета
1	Збирання попередньої інформації з предмета дослідження виходячи з отриманих завдань силами дослідницької групи	
2	Попередня систематизація зібраної інформації	Готується в формі, яка зручна для обговорення, аналізу та синтезу
3	Попереднє обговорення систематизованої інформації "методом комісії" (спільне засідання дослідницької групи та спеціалістів). На цій стадії, крім основних моментів прогнозованої орієнтації, включаються та уточнюються масштаби та особливості досліджуваного об'єкта, коло експертів, принцип вибірки респондентів, список робочих документів	Підготовка документа до стану, що забезпечує подальшу роботу більш широким колом спеціалістів
4	Доведення документа до стану стислого проспекту програми дослідження	Можливе більш чітке формулювання всіх пунктів прогностичної орієнтації, визнання необхідними додаткових пунктів
5	Обговорення макету програми дослідження методом послідовної критики запропонованих у макеті положень, а потім проведення "мозкової атаки". Для цього потрібно розширити коло експертів (до 10-20 осіб), оскільки більшість буде в становищі пасивних слухачів	Конструювання нових, більш обґрунтованих положень
6	Складання програми дослідження на основі обговорення в повному обсязі	Отримання розгорнутої характеристики усіх пунктів передпрогностичної орієнтації, а також додаткових пунктів
7	Складання стислого критичного погляду існуючих матеріалів по темі	Обґрунтування актуальності та проблематики дослідження
8	Розробка додатків до програми	Отримання детально обґрунтованих робочих документів дослідження
9	Обговорення робочих документів та програм дослідження "методом комісії" у два етапи: - обговорення в робочих групах з експертами; - обговорення програми дослідження та уточнених документів	Внесення уточнень на підготовчому етапі
10	Доробка програми дослідження в цілому. Визначення відповідальних за виконання строків виконання роботи та форми звіту	

Основними нормативними умовами розробки програми дослідження є:

- націленість логічного аналізу та кінцевий результат дослідження та їх реалізацію;
- використання досвіду проведених досліджень, інформації, матеріалу, які стосуються проблеми;
- обґрунтування всіх елементів та процедур дослідження;
- гнучкість висновків, які допускають можливість уточнення позицій.

Прогностичні дослідження мають певні етапи розробки (рис. 4.2) [1]:

Рис. 4.2. Етапи розробки прогностичних досліджень

За часом вони поділяються на оперативні (1 рік), короткострокові (1,5 р.) середньострокові (1-5 рр.), довгострокові (15-30 рр.), дуже довгострокові (більше 30 рр.).

Прогностичні дослідження потребують досконалої організації. Для проведення наукового прогнозу необхідно мати дослідницьку групу з 5 - 15 осіб, яка може працювати від кількох місяців до 2-3 рр. Як правило, використовується наступний склад дослідницької групи: керівник (генератор ідей), 2-3 помічника з різним складом мислення, розробник-математик, секретар. Групи збільшуються за рахунок помічників, але їх повинно бути небагато. Що стосується експертів, то краще використовувати дослідників з різним досвідом, методологією, характером роботи тощо.

Глава 4. Методи прогнозу

У цілому можна визначити групу конкретних методик, які використовуються у процесі політичного прогнозування. Основними серед них є:

- сценарій зворотного прогнозування;
- прогноз за аналогією;
- прогноз за теорією вірогідності;
- прогноз на основі причинних зв'язків;
- прогноз на основі стійких тенденцій;
- прогноз на основі врахування подій у визначеному напрямі;
- прогноз на основі циклічного розвитку подій.

Найбільш відомий у цій групі є *метод сценаріїв*. Сценарій - це засіб установа логічної послідовності подій з метою визначення альтернатив розвитку великих систем типу міжнародні відносини, економіка, галузі політики та ін. У сценарії використовують уже підготовлені аналітичні матеріали. Сценарій повинен бути таким, щоб після ознайомлення з ним була зрозуміла генеральна мета роботи, що проводиться в світлі політичних завдань на певний період часу.

Як приклад візьмемо розробку вчених під назвою “Вибір долі”, що розглядала можливий сценарій подій після розпаду Радянського Союзу. За першим варіантом, так званим “жорстким сценарієм”, розробником якого були американські вчені Г.Кісінджер та З.Бжезінський, передбачався поетапний розпад Радянського Союзу, що повинно було призвести до економічного та політичного хаосу, зростання міжнаціональних конфліктів та погіршення соціально-економічного стану населення. За задумом американських дослідників для контролю над ситуацією необхідно було підтримувати нові політичні сили, які б встановили контроль над країною.

За другим сценарієм - “м'яким” - владу в країні захоплюють прихильники західних політичних цінностей. Вони реформують країну на засадах західних цінностей, що дає можливість встановити політичний контроль з боку країн НАТО. На практиці ці сценарії можуть бути застосовані одночасно з метою усунення Росії як основного гравця на геополітичному просторі. З точки зору дослідників, такий варіант вже було застосовано в 1917 р. після повалення царату.

Одне з головних завдань цього методу - виявити “ключові чинники”, від яких буде залежати розвиток подій за тим чи іншим сценарієм. Розробивши варіанти всієї стратегії та тактики відпові-

дно до сценаріїв та виконуючи моніторинг “ключових” факторів, аналітик розширює свої можливості швидкого реагування на зміни, які відбуваються. Своєрідною модернізацією цього методу є метод зворотного прогнозування. В рамках цього методу на першому етапі моделювання розглядаються різноманітні варіанти майбутнього з урахуванням стратегічних цілей, переваг та інших чинників. Потім для кожного варіанта розробляються сценарії, спрямовані від майбутнього до теперішнього часу, тобто визначається заключна стадія, яка призводить до бажаного майбутнього тощо. Для кінцевого аналізу залишаються лише реальні сценарії.

Прикладом політичного сценарію може бути аналітичний документ “Проблеми забезпечення політичної та соціальної стабільності в умовах трансформації суспільства”, підготовлений свого часу Українським центром економічних та політичних досліджень (зараз - центр імені О.Разумкова). За сценарієм цього документа тогочасна Україна накопичувала вибухонебезпечний потенціал соціального невдоволення населення, тому політичний конфлікт у суспільстві став реальною загрозою. Економічна деградація, недовіра до політичної еліти закріплювали в суспільстві стереотипи минулого. Більшість респондентів того часу бажали повернутися в минуле, тобто в період існування СРСР. Цей документ показав, що суспільство переживає політичну кризу. За сценарієм цього документа були певною мірою передбачені окремі події 2004 р. Про це свідчить наступний висновок документа: “перехід основної частини суспільства в опозицію до влади - не тільки загроза діючої влади. Це фактор впливу зі значним політичним ефектом”. Автори записки попереджували діючу владу, що “в Києві до 150 тис. осіб можуть вийти на вулиці та паралізувати роботу вищих органів влади”. Таким чином вони передбачили майбутній Майдан. Крім цього, в сценарії майбутніх подій був врахований і так званий російський фактор. Говорячи про енергозалежність від російських постачальників, аналітики стверджували: “спроба наших партнерів шляхом економічних відносин простимулювати ті чи інші зміни зовнішньоекономічних пріоритетів можуть.... опосередковано спровокувати соціальний виступ населення”. Як бачимо, основні тези цього сценарію були підтверджені реальними політичними подіями 2004 р.

Також прикладом політичного сценарію може слугувати перманентний арабо-ізраїльський конфлікт. Аналізуючи причини ба-

гатьох арабо-ізраїльських війн, можна дійти висновків, що основною причиною протистояння є ціла низка об'єктивних причин:

- невизначеність державного статусу палестинців;
- релігійні протиріччя;
- економічні фактори;
- геополітичні інтереси і т.п.

Ці та інші чинники призводять до збройних конфліктів між арабами та ізраїльтянами. Невирішеність цих проблем дає можливість прогнозувати майбутні військові конфлікти.

У прогнозі за аналогією передбачення базується на розвитку об'єкта, що відомий. При цьому необхідний правильний вибір об'єктів, що порівнюються. Дослідження явища, що прогнозується, доцільно розпочати з оцінки його теперішнього стану. Мета підходу - виявити систему чинників, що впливають на розвиток явища. Використовуючи цей метод при побудові гіпотез про майбутні події, слід починати не з вивчення тенденцій, притаманних цьому явищу, а розглядати події, які мали явище за аналогічних обставин. Цей метод ґрунтується на досвіді, що є основним джерелом вивчення.

Прогноз за теорією вірогідності передбачає, що прийняття всіх важливих політичних рішень пов'язане з вірогідністю. Наприклад, Верховна Рада планує прийняти закон Х. Відомо, що закон підтримує 25% народних депутатів, 70% можуть підтримати його після внесення відповідних поправок і тоді більше 90% складу Верховної Ради можуть проголосувати за законопроект. Формула прийняття закону буде наступною: $X=0,25 \cdot 0,70 \cdot 0,90 = 0,158$.

Прогноз на основі причинних зв'язків ґрунтується на вивченні причин, які обумовлюють явище, що вивчається. Цей метод може використовуватися для прогнозування тривалих нестабільних процесів. Застосування цього методу вимагає знання широкого кола питань. Наприклад: треба визначити можливість перемоги на наступних виборах президента Х. Для цього необхідно визначити:

1. Що дозволило Х перемогти на минулих виборах?
2. Хто підтримує Х?
3. Рейтинг Х підвищився чи знизився за період президентства?
4. Хто претендує на цей пост на майбутніх виборах?
5. Опозиційні тенденції.

6. Які труднощі мають подолати Х на виборах?
7. Вірогідність виникнення цих труднощів.
8. Встановлення чинника, що обумовлює розвиток подій в країні.

Проаналізувавши ці питання, можна встановити, чого слід чекати в майбутньому.

Прогноз на основі урахування стійких тенденцій полягає в тому, що дослідник за основу бере фактор стабільності, незмінності ситуації. Якщо відбувається перехід до нестабільності, то важко зробити точний аналіз. Втім ця нестабільність ситуації дає змогу звернутися до стійких тенденцій, що передбачає стабілізацію - вирішення конфліктної ситуації.

Наявність певної стабільності надає змогу використовувати метод прогнозу на основі стійких тенденцій. Так, в Україні у 2004 р. відбувалася стабілізація соціально-економічної ситуації на тлі зростання боротьби за владу в середині елітних команд, які по-різному бачили шляхи трансформації українського суспільства. В цьому випадку аналітик особисто вирішує доцільність застосування цього методу.

Прогноз на основі урахування розвитку подій у визначеному напрямі застосовується тоді, коли існує визначена тенденція розвитку подій у напрямках погіршення або поліпшення ситуації. Якщо під час ситуації формування прогнозу можна констатувати, що події будуть розгортатися згідно з прогнозом. Але він не відповідає на запитання: чи збережеться ця тенденція в майбутньому? Таким чином, треба застосувати інші методи прогнозування. Такий метод може використовуватись при створенні демографічних прогнозів, розвитку виробництва, запасів сировини тощо.

На практиці більшість цих методів використовується одночасно. Слід також зазначити, що чим більший період прогнозу, тим сильніший вплив об'єктивних чинників, м'якіший ефект коливання економічної та політичної кон'юнктури. Поведінка стійких політичних інститутів більш зрозуміла для аналітиків, ніж дії окремих політиків чи організацій. Політики частіше мислять і діють у конкретній політичній ситуації й намагаються за рахунок інтуїції переграти свого опонента, аналітики пропонують вирішувати проблеми маючи лише "холодну голову" та не піддаються емоціям та амбіціям. Тому дуже часто важко прогнозувати деякі речі у вітчизняній політиці, особливо це стосується кадрових призначень, які

часто здійснюються за допомогою тіньових схем. Зараз не існує механізмів, які б контролювали цей процес, визначали відповідальність за невіддале кадрове призначення. У свою чергу, відносно легко прогнозуються результати виборів, стратегії учасників виборчих перегонів, їх поведінка до опонентів.

Глава 5. Загальні методи політичного моделювання

Модель в науці виступає як аналог реальності, що здатна замінити в певному відношенні об'єкт, який вивчається. Це не саме явище, а його спрощене відображення, яке використовується передусім для вивчення результатів можливих змін. Застосування моделей не є універсальним аналітичним інструментом. Моделювання може бути корисним, якщо необхідно пояснити конкретні явища в певному контексті, і якщо існує набір певних даних, що характеризують це явище. Моделі можуть бути класифіковані як емпіричні (на основі гіпотез) та нормативні (на основі теорії). За своїми масштабами вони поділяються на мікро- та макромоделі. До першої групи відносять ті, що мають абстрактне уявлення про реальне політичне явище. До другої групи відносять ті моделі, що концентрують увагу на окремих аспектах. Особливе місце в політичному моделюванні посідають математичні моделі. На яких засадах формується принцип політичного моделювання? Як свідчить сучасна наука, аналітик повинен дотримуватися наступних принципів:

1. Принцип компромісу між очікуваною точністю результатів моделювання і складністю моделі.

2. Принцип точності, який виражається в реальних вихідних даних та точністю у відображенні об'єкта моделювання.

3. Принцип різноманітності елементів моделі, який дозволяє відобразити багатofункціональний характер дослідження.

4. Принцип наочності - здатність відобразити об'єкт моделювання не тільки точно, але й просто для дослідника.

5. Принцип безперервності, який охоплює період від максимально повного описання об'єкта моделювання до більш простих форм.

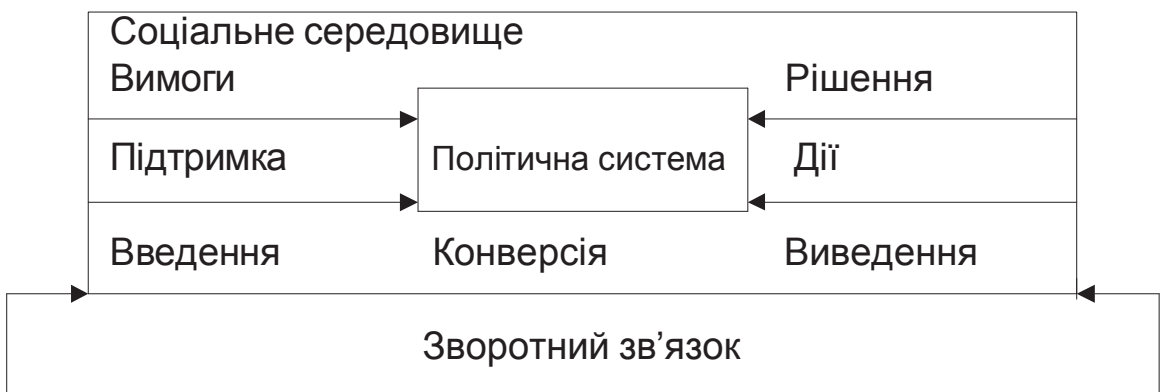
6. Принцип верифікації, який дає можливість побачити як збігаються уявлення про об'єкт та його реальний зміст.

У процесі побудови політичної моделі слід враховувати такі етапи:

1. Постановка проблеми та її якісний аналіз.
2. Побудова формалізованої моделі.
3. Математичний аналіз моделі.
4. Підготовка інформації для прийняття рішень.

Стосовно сфери політичного моделювання головним з методів є так званий *системний метод*, який дозволяє проводити дослідження не тільки об'єкта, а і його середовища. Системний підхід у політичному моделюванні став використовуватися в першій половині ХХ ст. американським ученим Д.Істоном, який застосував його при розробці моделей політичних систем (рис. 4.3). Для побудови моделі він використовував чотириразові категорії: “політична система”, “середовище”, “реакція”, “зворотний зв'язок”. Відповідно до цієї моделі механізм функціонування політичної системи включає чотири фази:

- а) “введення” - вплив зовнішнього середовища на політичну систему;
- б) “конверсія” - перетворення соціальних вимог у підготовку альтернативних рішень;
- в) “виведення” - прийняття рішень та їх реалізація;
- г) “зворотний зв'язок” - результати діяльності влади повинні мати відгук у суспільстві.

Рис. 4.3. Модель політичної системи Д.Істона

Застосовуючи системний підхід моделювання, дослідник, по-перше, повинен визначити найбільш проблемні явища. По-друге, необхідно визначити “акторів”, які підтримують систему або висуювають до неї певні вимоги. По-третє, провести аналіз взаємодій (визначити, як будуть прийматися рішення). По-четверте, проаналізувати результати політичної діяльності, визначити їх ефективність по

відношенню до викликів, з якими має справу система. По-п'яте, необхідно включити аналіз “зворотної реакції” середовища на зміни, що відбуваються з явища. Якщо існує чітка послідовність цих елементів при аналізі ситуації, то ми можемо побудувати системну модель.

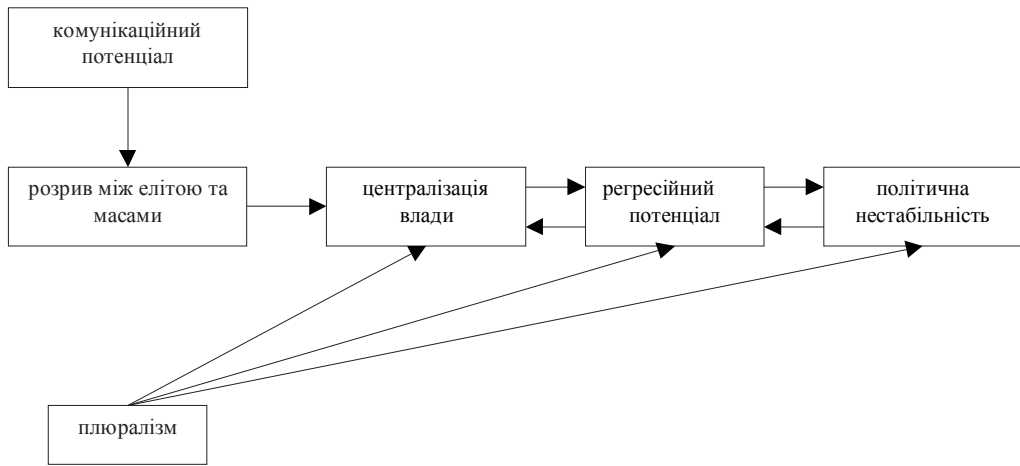
Сьогодні аналітики, які зайняті у сфері політичних відносин, як правило, визначають ієрархію важливих проблем, які впливають на ситуацію, визначають “акторів” та їх вимоги, а також послідовність перспективи розвитку процесу, шукаючи оптимальні варіанти та засоби.

Це можливо зробити, якщо дослідник готовий працювати з фактологічним матеріалом, дотримується основних правил системності та вміє проводити міждисциплінарні дослідження. Однак зараз дуже часто застосовують інші форми політичного моделювання. Сучасна наука розробила метод так званого логіко-інтуїтивного аналізу. Він являє собою традиційне дослідження проблеми, в процесі якої аналітик використовує свої знання, інтуїцію, логіку для створення певної моделі. Як правило, вона складається на основі систематизації змістовних понять, які пов'язані з явищами, що вивчаються, та має інформаційне забезпечення. Ілюстрація цього методу може бути побудована у вигляді табл. 4.2 та графічної моделі за темою “Міжнародні переговори” [4].

Таблиця 4.2

Предмет	Переговори про проведення діючих угод. Продовження діючих угод	Переговори про нормалізацію. Ліквідація ненормативних стосунків	Переговори про перегляд угод. Перегляд угод на користь сильнішого	Переговори про створення нових угод. Створення нових взаємовигідних угод	Небажані наслідки. Немає
Основні характеристики переговорного процесу	Сильний вплив попередніх угод	Сильний вплив ситуації на переговорний процес	Перманентні переговори між сторонами. Тиск однієї із сторін	Розуміння взаємних вигод або ризиків	Чим менше шансів на успіх, тим більше ризиків
Наслідки затягування переговорів	Втрачають обидві сторони	Ворожість зберігається. Реалізується право сильнішого	Слабка сторона має час на роздуми, але втрачає свої позиції	Зацікавленість в нових умовах може перейти до інших країн	Поява побічних ефектів
Наслідки зриву переговорів	Дії угод розірвано	Або боротьба, або згода	Сильніша сторона реалізує загрозу або зберігається статус-кво	Статус-кво зберігається	Можливість побічних ефектів обов'язково

Моделювання може бути також у вигляді графічних схем. Прикладом є так зване емпіричне моделювання, розроблене американськими дослідниками (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Модель політичної нестабільності у суспільстві

Ця модель включає три аспекти: горизонтальну інтеграцію, вертикальну інтеграцію та систему цінностей. Під цю схему потрібно збирати певні дані та обробити їх. Разом з тим цей метод наразі не є дуже поширеним серед аналітиків.

Глава 6. Техніка застосування експертних оцінок

У прикладних політичних дослідженнях експертні оцінки застосовуються в ситуаціях, коли існує недостатній рівень достовірної інформації, необхідної для прийняття рішень. Що таке експертна оцінка? Це авторитетна думка експерта щодо певної проблеми, яка входить у сферу його компетенції. Експертна оцінка є варіантом тих змін, які прагнуть до максимально можливої точності. Різноманітні варіанти методики експертних оцінок застосовуються для формування прогнозів по відношенню до тенденцій розвитку ситуації.

Існують чотири групи класифікації експертних оцінок.

1. *Методичні варіанти індивідуальних експертних оцінок:*

а) *метод інтерв'ю* - бесіда експерта з прогнозістом шляхом використання схеми "питання-відповідь" - відповідь фіксується як системна модель;

б) *метод генерації ідей* - виявлення експертної оцінки за допомогою програмного управління мислячим процесом.

2. *Методичні варіанти колективних експертних оцінок* - цей метод ґрунтується на виявленні об'єктивної узагальнюючої оцінки експертної групи шляхом обробки матеріалів та оцінок, які запропоновані експертом.

3. Колективна генерація ідей - метод “мозкової атаки”, який базується на стимуляції творчої діяльності експертів шляхом спільного обговорення конкретної проблеми.

4. Метод “Дельфі” - заснований на виявленні узагальненої оцінки експертної групи шляхом їх автономного опитування кількома етапами, передбачає інформування експертів про результати попереднього туру з метою отримання більш об’єктивних даних для оцінки в останньому турі.

Методика експертних оцінок є універсальною і застосовується при використанні різних методик. Тому дослідження будь-якої проблеми проводиться в три етапи:

1 - готуються інформаційні матеріали та підбираються експерти;

2 - збираються експертні оцінки та обробляються результати;

3 - готуються кінцеві висновки.

Розглянемо всі ці етапи детальніше. На етапі підготовки проекту формується група фахівців-аналітиків, які повинні займатися добором експертів, скласти спеціальні анкети, розробити засоби опитування експертів, провести опитування, обробити результати опитування, підготувати кінцевий документ. Для цього важливо розробити змістовні анкети досліджень. Це робиться шляхом переведення наукових обговорень у систему моделювання у вигляді “дерева цілі”. “Дерево цілі” - це структурована, побудована за ієрархічним принципом сукупність мети системи, в програмі якої виділяються наступні компоненти: генеральна мета (верхівка дерева), підлеглі їй полуцілі другого та інших рівнів (гілка дерева). Назва “дерево цілі” пов’язана з тим, що вона схематично являє собою сукупність підлеглих за рівнями цілей та нагадує перегорнуте дерево. Існують чотири правила для побудови “дерева мети”:

1) зверху донизу модель повинна відповісти на запитання: що потрібно зробити, щоб реалізувати мету попереднього рівня;

2) знизу доверху мета більш високого рівня повинна відповісти на запитання: навіщо необхідна мета, безпосередньо підкорена їй;

3) полуцілі, необхідні для досягнення однієї мети. Потрібно з’ясувати, чи всі полуцілі необхідні для її досягнення;

4) полуцілі, необхідні для досягнення однієї мети.

Розглянемо цю схему на прикладі такої проблеми, як “врегулювання збройного конфлікту”. Для цього необхідно чітко визначити підцілі другого рівня. Так, перша підціль буде означати умови припинення вогню, друга - встановлення контролю за припи-

ненням вогню, третя - визначення режиму адміністративного управління, четверта - визначення шляхів відновлення зруйнованої економіки. Підцілі додаються, поки експерт не дасть відповідь - так чи ні. Оскільки ця проблема є комплексною, то кожну підтримку розглядає окремий експерт, а узагальнюють усю проблему - аналітики, які безпосередньо є фахівцями з даної теми. Найбільш підготовлений експерт є той, який має такі ознаки:

- креативність - здатність самостійно вирішувати проблему;
- евристичність - вміння бачити непередбачений сценарій подій;
- інтуїція - здатність зробити висновок про об'єкт, що досліджується;

- незалежність - уміння протиставити груповій думці особисту;
- універсальність - здібність бачити проблему з різних точок зору.

Наступним етапом є збирання експертних висновків та обробка отриманих результатів. Для цього потрібно розробити анкети для проведення експертиз. Питання анкети не повинні допускати подвійного тлумачення, конкретизація питань має враховувати можливість людини, що відповідає на анкету, для того, щоб вона могла дати правильну відповідь. Важливо, щоб в анкету потрапили ключові питання. Опитування має бути анонімним, щоб експерти не знали оцінок своїх колег і могли вести відкрите обговорення проблеми.

Метод побудови сценарної ситуації. Цей метод намагається встановити логічну послідовність подій, щоб показати як виходячи з існуючої ситуації можливо буде розвиватися майбутній стан явища. В сценарії особливу роль звертають на прив'язування подій до часової сітки, на зв'язок між подіями на критичні точки. Щоб застосувати цей метод, треба дотримуватися певної методики. Вона полягає в тому, що треба встановити основні проблемні блоки, пов'язати їх та визначити коло питань для обговорення експертів. Далі експертам дається по одному спеціальному питанню, на які вони повинні дати відповідь. Відповідь розглядається як особиста позиція фахівця. Після цього готується базовий документ експертами та керівником групи. Наведемо такий приклад використання цього методу. Тема - "Іракська криза та перспективи її врегулювання". За даними експертної оцінки нинішній стан розвитку подій у країні є результатом цілої низки факторів. Це і американська військова окупація, внутрішньополітична ситуація в країні, релігійне питання, міжнаціональне питання, нафта і т.п.

Проблемні блоки, які можуть досліджувати експерти:

1. Опір окупантам.
2. Курдське питання.

3. Проблеми між сунітами та шиїтами.
4. Тероризм.
5. Позиція США.
6. Позиція інших країн.
7. Варіанти розвитку подальших подій і т. д.

Метод “Дельфі” - розробниками якого є американці Хелмер та Делка. Цей метод передбачає створення умов, які забезпечують продуктивну роботу експертної комісії. Це досягається анонімістю процедури та можливістю поповнення інформації про предмет експертизи. Поєднання цих факторів багато в чому визначає суть методу. Ще одна особливість - зворотний зв'язок, який дозволяє коригувати свої судження з урахуванням усереднених оцінок та пояснень експертів. Експертна оцінка проводиться не менше чотирьох разів. У першому турі експертам повідомляють про мету експертизи та формулюють питання, відповіді на які складають основний її зміст. Питання надаються кожному експерту персонально у вигляді анкети. Якщо питання складні, то треба провести попередню розробку найближчої моделі, щоб правильно зорієнтувати експерта, конкретизувати мету та предмет експертної процедури, показати характер можливих відповідей.

Успіх експертизи сприяє уявленню експерта та надає додаткову інформацію про предмет експертизи. Інформація надходить у розпорядження аналітичної групи та забезпечує проведення й обробку результатів експертизи. Аналітична група визначає експертів, висуває “крайні” точки зору, дає можливість сформулювати усереднену думку експертів. У другому турі дельфійської процедури експертам надається усереднена оцінка експертної комісії та обґрунтування експертів. Уся процедура проводиться анонімно. Після отримання додаткової інформації експерти коригують свої висновки й нова інформація надходить в аналітичну групу.

Третій та четвертий тури не відрізняються від першого. Характерною рисою є зменшення від туру до туру розбіжностей оцінок експертів. У деяких випадках відповідь можна отримати після першого чи другого турів, тоді не потрібно проводити останніх два.

Політичне моделювання по Шродту. Згідно з дослідженням американського вченого перший етап побудови моделі складається з відбору спостережень, які відносять до процесу, що буде модулюватися. Суть його полягає у формулюванні проблеми про прийняття рішення відносно того, що слід враховувати, а чим потрібно знехтувати. Другий крок полягає в переході від визначення проблеми до побудови неформальної проблеми. Шрот визначає не-

формальну модель як набір інструментів, які здатні пояснити відібрані спостереження, при цьому вони визначені недостатньо чітко, що не дозволяє певною мірою виявити ступінь їх логічного взаємозв'язку. Наступний етап - створення формальної моделі, яка відрізняється від неформальної тим, що всі припущення в ній представлені в математичній формі. Четвертий етап - комп'ютерна обробка моделі. Це дедуктивна стадія моделювання, яка полягає у пошуку непередбачених висновків з правдоподібних допущень. Після її завершення отримані результати знову перекладаються з мови математики на звичайну мову.

Політичне моделювання Дж. Проктора. Цей метод розроблено американським дослідником при створенні моделі ORET. Мова йде про дослідження "організму" (O), який має систему зв'язків (R) в заданому середовищі (E) і в часі (T). На першому етапі створення моделі розглядається певна конфігурація політичного організму, визначається його надзавдання, а також поточний та прогнозуваний стан середовища. Далі перевіряється відповідність надзавдання та середовища. Якщо воно відсутнє - уточнюється формулювання надзавдання; якщо воно збігається - середовище розкладається на елементи, виявляється система зв'язків через стратегічні цілі та тактичні завдання. Потім проводиться зіставлення елементів середовища та системи зв'язків. Якщо елементи середовища суперечить зв'язкам, здійснюється повторна перевірка відповідності завдання та середовища. За відсутності протиріч елементи розбиваються на певні групи. Між ними визначаються ієрархічні зв'язки. В результаті отримуємо функціональну структуру організму, що досліджується.

Політичне моделювання по Т.Саати. Цей метод, розроблений американським математиком, складається з декомпозиції проблеми на дедалі більш прості складові та подальшої обробки суджень особи, яка приймає рішення по парним порівнянням. В результаті може бути виявлена відносна ступінь взаємодії елементів в ієрархії. Алгоритм конструювання моделі аналізу ієрархій починається із загального опису проблеми, що вивчається, та визначення того, що потрібно про неї знати. Далі здійснюється побудова ієрархії, починаючи з вершини, крізь проміжні рівні аж до самої основи. Потім проводиться побудова матриць попарних порівнянь для кожного з нижніх рівнів. Після проведення порівнянь та введення значень визначається з'ясування. Все це повторюється на всіх рівнях та по всіх групах, після чого за допомогою певних кри-

теріїв вираховується сума по всім відповідним компонентам власних векторів рівня ієрархії, який лежить нижче. Закінчується моделювання визначенням з'ясування всієї ієрархії.

Політичне моделювання по В.Тихомирову. Методика, відома як “колеса Тихомирова”, орієнтована на дослідження суспільно-політичної ситуації і формулювання стратегії політичної поведінки. При цьому автор виходить з того, що головним моментом системного аналізу є визначення загальної проблеми та вибору серед кількох можливих варіантів політичних дій у рамках відповідної стратегії. Досвід практичної роботи показує, що процедура моделювання має починатися з неформального опису попереднього політичного процесу. На другому етапі відбувається відбір значних факторів, які достатньо розкривають розглядаємий політичний процес і відкидаються другорядні фактори. Потім здійснюється аналіз поточної політичної ситуації.

Висновком даного аналізу є визначення учасників політичного процесу, виявлення неполітичних сил, які стоять за кожним з учасників, а також оцінка рівнів політичного впливу кожного із учасників подій та підтримуючих їх сил. На основі отриманих результатів встановлюються стратегічні цілі та тактичні інтереси учасників політичного процесу. Після цього починається процес конструювання моделі розвитку політичної ситуації. Крім цього, відбувається формальна оцінка поточної політичної ситуації шляхом її співвідношення з історією політичного процесу. Далі спостерігається побудова моделі. На заключному етапі моделювання відбувається синтез варіантів політичних рішень, які включають у себе вибір оптимальних варіантів з врахуванням прогнозу розвитку політичної ситуації. На цій основі створюються документи, які надаються особі, що приймає рішення. Після прийняття політичних рішень здійснюється контроль за їх втіленням у життя.

Глава 7. Оцінка політичних ризиків

Сьогодні політична діяльність пов'язана з великим спектром ризиків. Управління політичним ризиком стає суттєвим компонентом стратегії політики, успіхом у розробці прогнозування тих чи інших подій.

Політичний ризик - це вірогідність небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних з політичними подіями, здатними завдати той чи інший збиток учасникам у процесі реалізації їх інтересів.

Визначення ризиків у політичній аналітиці передбачає застосування аналізу ризиків. Політичні ризики створюються через вплив результатів виборів, корупційну діяльність, інституційні реформи, ставлення населення до політики уряду, політиків тощо. Всі ці чинники створюють нестабільність в окремих напрямках політики, що робить можливою реалізацію загрози. Прикладом уразливості можуть бути як країни, так і певні регіони, що мають відношення до політичного, економічного та військового потенціалу суспільства. Уразливість являє собою вірогідність використання слабких місць країни противником або іншим політичним актором у своїх інтересах.

У даному контексті необхідно визначити загрози - сукупність умов та чинників, які можуть стати причиною нанесення збитків інтересам суспільства. Від загрози слід відрізнити клас ризиків. *Клас ризиків* - це множина загроз, що поділені за визначеною ознакою (наприклад, ставлення до окремої партії, руху тощо). При цьому аналіз ризиків може бути двох видів: базовий та повний. *Базовий аналіз ризиків* - це аналіз ризиків, що проводиться відповідно з метою визначення загроз або збитків. Від нього відрізняють так званий *повний аналіз ризиків*, який передбачає визначення цінності ресурсів, оцінку загроз та уразливих місць, а також вибір адекватних контрзаходів.

Аналіз політичних ризиків здійснюється через оцінку ризиків. Вона включає ідентифікацію ризиків, вибір параметрів для їх опису та отримання оцінок за цими параметрами. Критеріями оцінки ризиків можуть стати: наслідки для внутрішньополітичного життя країни; зовнішньополітичного курсу; соціально-економічного стану; рівень ризику; витрати на реалізацію; необхідні ресурси.

Метою оцінки ризику є знаходження шляхів його усунення або взяття під контроль. Політичний ризик оцінюється на різних рівнях - від глобального до місцевого.

При оцінці рівня політичного ризику на практиці важливо знати про тенденції щодо їх змін. Зараз серед дослідників в оцінках політичного ризику поєднується фактор часу та вірогідність небажаних наслідків. Потім ця оцінка в балах коригується на основі даних, які характеризують вірогідність нанесення збитків від небажаних подій.

Сучасні науковці можуть вдало керувати політичними ризиками за умови, коли вони впливають на ситуацію та їм відомі закономірності, що характеризують взаємодію рівнів політичного ризику та факторів, які їх визначають.

ЧАСТИНА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ

Глава 1. Цілі та завдання політичного консультування

Глава 2. Засоби та стадії консультування. Розробка практичних рекомендацій

Глава 3. Аналіз українського ринку аналітично-консультативних послуг

Глава 4. Технології аналітичної роботи щодо збирання та обробки інформації

Глава 5. Методика та практика складання аналітичного документа

Глава 1. Цілі та завдання політичного консультування

Політичне консультування відносно недавно перетворилося на невід'ємну частину механізму забезпечення політичних процесів. Причому передусім мова йде про такі базові політичні процеси, як державне управління та вибори. Тривалий час в цих сферах узгодження інтересів або планування виборчих кампаній здійснювалось безпосередньо учасниками процесів. Проте згодом посилення конкуренції на виборах усіх рівнів, суттєве підвищення вимог виборців до кандидатів актуалізували потребу у висококваліфікованих діях, а саме більш детальному плануванні виборчої кампанії, аналізі електоральної психології, вимог виборців, їх очікувань тощо. У свою чергу, ця ситуація вимагала проведення спеціальних досліджень електорального поля, узагальнення досвіду попередніх виборчих кампаній, планування їх стадій, прогнозування наслідків і т.п. Враховуючи спеціальний характер подібних функцій, які не міг виконати кандидат або його помічники (враховуючи як брак досвіду, так і елементарну нестачу часу), для їх виконання необхідне було залучення відповідних фахівців.

Подібні процеси відбувалися і у сфері державного управління. Достатньо довгий час потребу у спеціалізованих знаннях, необхідних для прийняття стратегічно важливих рішень, задовольняли самі державні службовці. Проте їх коефіцієнт корисної дії був невисоким, передусім - через особистісну зацікавленість у тому чи іншому рішенні. Відповідно, корпоративність спонукала до про-

явів “тіньового” лобювання, що в результаті негативно відобразалося на кінцевому результаті.

Водночас діяльність ряду корпорацій свідчила про ефективність залучення незалежних консультантів. Відповідно, у 1914 р. у Чикаго була створена перша фірма, яка спеціалізувалася на консультаційних послугах. З часом мережа подібних структур розширювалася і консультанти в результаті зайняли місце постійних учасників процесу прийняття рішень. Таким чином, протягом ХХ ст. інститут консультування перетворився на невід’ємну частину механізму удосконалення управлінської діяльності у різних сферах політичного життя. На даний момент розвитку системи політичного консалтингу сприяють різноманітні професійні організації для політичних консультантів. Найбільшою з них є Міжнародна асоціація політичних консультантів (The International Association of Political Consultants, IAPC), що була створена наприкінці 1970-х років. На сьогодні вона об’єднує майже 120 членів з більш ніж 20 країн світу. Активно функціонують також Європейська асоціація політичних консультантів та Латиноамериканська асоціація політичних консультантів.

Сьогодні *політичне консультування* - це різновид професійної допомоги як політичним діячам зокрема, так і політичним організаціям і органам влади загалом у вирішенні їхніх спеціалізованих завдань на основі зниження ризиків їх діяльності. По суті, політичне консультування є своєрідним механізмом удосконалення практики управління політичними процесами та організаціями, раціоналізації їх структури тощо. Крім того, консультування є достатньо ефективним способом допомоги замовнику надалі самостійно вирішувати наявні проблеми.

З політичним консультуванням тісно пов’язаний *політичний консалтинг* - діяльність спеціалізованих компаній, що полягає в консультуванні політичних акторів з широкого кола питань соціально-економічної, політичної та іншої діяльності. Зокрема, консалтинг може полягати у підготовці пакету законопроектів, виборі стратегії проведення передвиборчої кампанії, розвитку політичної організації, коригуванні іміджу політичних акторів, прогнозуванні варіантів соціально-політичного розвитку тощо. Консалтингова фірма, яка займається наданням послуг з політичного консультування, як правило, являє собою спеціалізовану організацію, ос-

новна діяльність якої полягає у консультуванні клієнтів з різних проблем політичного характеру.

Політичний консалтинг на відміну від політичного консультування є комплексною системою діагностики наявної проблеми, визначення динаміки її розвитку, прогнозування майбутнього стану тощо. Звертання до послуг консалтингових компаній має свої переваги, адже з різних структур, що функціонують на ринку, завжди можна обрати ту, яка спеціалізується на конкретній проблемі та має досвід її вирішення. При цьому для перевірки отриманих рекомендацій можна звернутися до інших компаній.

Разом з тим необхідно враховувати, що становлення вітчизняної моделі політичного консалтингу відбувається в умовах трансформації політичної системи країни. Достатньо тривалий час виконавча влада активно втручалася у політичні та електоральні процеси, що зменшувало ефективність порад, які надають консалтингові компанії. Все це знижувало попит на консалтингові послуги та гальмувало розвиток політичного консалтингу.

Політичне консультування виконує ряд завдань, основними з яких є наступні:

- формулювання рекомендації замовнику з питання, яке його цікавить, на основі об'єктивної оцінки ситуації та з урахуванням передового вітчизняного і міжнародного досвіду;

- надання рекомендації замовнику у відповідній формі, визначений час і т.п.;

- надання поточної допомоги замовнику у процесі вирішення проблемної ситуації;

- зниження ризиків у процесі прийняття ключових соціально-політичних рішень та загальне підвищення надійності прийнятих рішень.

Залежно від об'єкта політичне консультування поділяється на:

- *систематичне* (постійне) консультування (у даному випадку консультації надаються протягом тривалого терміну, наприклад - передвиборчої кампанії, каденції народного депутата, представників органів державної влади, існування певної структури, політичної партії тощо);

- *консультування конкретного проекту* (головна ціль подібних консультацій - вирішення окремих завдань. Достатньо часто консультування конкретного проекту перетворюється на регулярні

консультації - особливо у випадку, коли замовник задоволений роботою експертів з окремих питань);

- *термінові консультації* (головна особливість цих консультацій - проведення їх у максимально стислі строки для вирішення найбільш актуальних питань).

За кількістю осіб, які отримують послуги, політичне консультивання поділяється на групове (проводиться відразу для кількох членів структури, що звернулися за порадами) та інтимно-особистісне (здійснюється у тому випадку, коли політик не бажає оприлюднювати факт одержання консультацій та його результатів).

Політичні консультації в основному здійснюються у двох формах: *рефлексивній та ігровій*. *Рефлексивне* консультивання передбачає, по-перше, формулювання консультантом відповідних рекомендацій, а по-друге, стимуляцію саморефлексії замовника під впливом цих порад та рекомендацій. У даному випадку політичний консультант відіграє роль своєрідного підказувача, який не тільки спрямовує та коригує діяльність замовника, а й стимулює своїми порадами його власні міркування відносно різноманітних аспектів своєї професійної діяльності. При цьому консультант досягає такого цілеспрямованого впливу, з одного боку, за рахунок демонстрації своїх знань, з другого - проявляючи повагу до знань замовника (клієнта), використовуючи для цього неформальні форми спілкування тощо.

Ігрове консультивання в основному використовується у тих випадках, коли політичний консультант не впевнений, що його рекомендації будуть використані безпосередньо на практиці. Крім того, можливі ситуації, коли він сам не може чітко до кінця викласти свої рекомендації і, відповідно, потребує додаткової інформації, яка матиме конфіденційний характер. У такому випадку політичний консультант використовує дві ігрові форми - "навчальну" та "практичну".

"Навчальна" форма імітує абстрактну ситуацію, зовні схожу на досліджувану ситуацію. "Практична" форма моделює передусім ті обставини, які мають проблемний характер та потребують негайного вирішення. Фактично "навчальна" форма є більш узагальненою, тоді як "практична" - конкретною та деталізованою.

Політичний консультант повинен мати відповідний інтелектуальний потенціал і вольові характеристики, вміння робити оцінку поточної ситуації та прогнозувати розвиток подій. У цілому

виділяють кілька типів політичних консультантів. Зокрема, є консультанти зовнішні та внутрішні, групові та індивідуальні, вітчизняні та міжнародні тощо. Найбільш поширеною є типологія політичних консультантів за рівнем їхніх спеціальних знань. Відповідно до цього виділяють консультанта-вченого, консультанта-дослідника та консультанта-експерта.

Перший тип являє собою, як правило, академічного фахівця, який є спеціалістом з того чи іншого питання або сфери знань. Недоліком подібного консультування є те, що результати дослідження використовуються на практиці частково - передусім через свою науковість та теоретичність. Крім того, стосунки консультанта-вченого із замовником, як правило, мають епізодичний характер і не завжди отримують продовження. Через це діяльність консультантів-вчених в основному буває спрямована на формулювання довгострокових прогнозів або моделювання ситуації в цілому. Подібний тип консультантів характерний для суспільств, які перебувають у процесі транзиту, зокрема достатньо довгий час в Україні (принаймні, до середини 90-х рр. ХХ ст.) консультанти-вчені активно співпрацювали з органами влади та різними політичними силами. Певною мірою дана співпраця продовжується і зараз, проте в основному у сфері економічних відносин.

Консультант-дослідник також в основному займається науковою діяльністю, проте він є фахівцем з вузького кола питань, які представляють інтерес для замовника. Як у випадку з консультантом-вченим результати його дослідження використовуються частково, адже основна ставка робиться на теоретичні моменти та моделювання варіантів розвитку ситуації.

Діяльність консультанта-експерта суттєво відрізняється від консультанта-вченого та консультанта-дослідника. Експерт, як правило, є практиком у достатньо вузькій сфері політичних відносин (наприклад, спеціалізується по роботі виборчого штабу кандидата зі ЗМІ тощо). Відповідно поради, які він надає, мають передусім практичний характер і безпосередньо використовуються при прийнятті рішень замовником (достатньо часто - майже у повному обсязі). Консультант-експерт, крім надання порад безпосередньо замовнику, може здійснювати незалежний контроль за впровадженням рішень, з яких він є фахівцем та виступати як "викладач", проводячи тренінги з персоналом структур, які очолює замовник (або, принаймні, має до них відношення).

У цілому політичні консультанти виконують різноманітні функції, головними серед яких є:

- забезпечення потреб замовника в об'єктивній інформації;
- аналіз та експертна оцінка актуальних проблем, перевірка ідей, які продукуються безпосередньо замовником або його найближчим оточенням;
- моделювання сценаріїв розвитку ситуації після прийняття рішень;
- емоційна підтримка замовника, особливо у ситуаціях, які передбачають варіативність при прийнятті стратегічно важливих рішень;
- піар-допомога та формування іміджу замовника.

Показово, що деякі консультанти (у тому числі вітчизняні), крім вищезазначених функцій, прагнули набути статусу самостійного політика. Проте необхідно зазначити, що ці консультанти незалежно від результату (отримання або ні посади, проходження у парламент тощо), як правило, закінчують свою кар'єру політичного експерта, адже у майбутньому їх замовники можуть сумніватися, по-перше, у об'єктивності їх порад, по-друге, у рівні їх політичних амбіцій, які можуть скласти конкуренцію клієнтові. Таким чином, будь-який політичний консультант повинен чітко визначити для себе майбутню кар'єру - або залишатися у ролі консультанта, або планувати свою власну політичну кар'єру.

Глава 2. Засоби та стадії консультування. Розробка практичних рекомендацій

Процес політичного консультування, попри величезну різноманітність політичних процесів, складається з кількох універсальних фаз та етапів взаємодії консультанта із замовником, кожен з яких має свою специфіку відповідно до завдань та цілей.

На першому, підготовчому етапі консультування, відбуваються перші контакти між замовником та консультантом. Консультанту вкрай важливо визначити, хто саме є його клієнтом. Як правило, замовником може бути політичний лідер, іноді - політична або громадська організація, орган, партія тощо. Проте зазвичай організацію представляє у взаєминах з консультантом конкретна особа. На першому етапі консультант повинен з'ясувати не тільки конкретну потребу замовника в його порадах, але часові рамки взаємодії з

ним. Так, замовник може потребувати короткострокові консультації для вирішення локальної або навіть приватної проблеми. В інших випадках йому необхідна регулярна взаємодія з консультантом.

На даному етапі також окреслюється те коло завдань (проблем), які повинен вирішити консультант. Для політичного консультанта при цьому вкрай необхідно з'ясувати справжні причини (достатньо часто приховані), які підштовхнули клієнта звернутися по професійну допомогу. Визначення справжніх причин співробітництва з консультантом особливо актуальне, оскільки достатньо часто запрошення фахівців відбувається, наприклад, для списання коштів, створення видимості “наукового забезпечення” рішень в очах керівництва тощо. Разом з тим найбільш поширеним є запрошення політичного консультанта для вирішення одного питання, хоча у дійсності проблема полягає зовсім у іншому. Виходячи з цього консультант на підготовчому етапі проводить первинну діагностику проблеми, яку він повинен вирішити. Головною складовою діагностики є ознайомлення консультанта з наявним і доступним аналогічним досвідом. Крім того, консультант визначає основні джерела одержання інформації про стан проблеми, що цікавить замовника. Зокрема, до них відносять програми, статутні документи політичних партій, громадських організацій, заяви політичних лідерів тощо.

При цьому система діагностики політичного об'єкта повинна застосовуватися з урахуванням наступних особливостей:

1. У політичній діагностиці система інформації характеризує об'єкт як цілісність, а не як суму його окремих компонентів. Це вимагає збирання конкретної та визначеної за певними критеріями інформації про політичний об'єкт.

2. Об'єкт у політичній діагностиці описується за завчасно визначеним набором параметрів.

3. Політична діагностика спрямована передусім на виокремлення особливого в об'єкті, тобто того, що відрізняє його від інших.

4. Діагностика, проведена стосовно політичної організації або політичного процесу, має за мету визначення характеру та типу відхилень об'єкта від очікуваного режиму роботи.

На підготовчому етапі консультант також готується для своєї майбутньої діяльності, зокрема з'ясовує критерії того, що можна вважати повним або частковим успіхом при вирішенні ситуації. Кінцевим результатом роботи політичного консультанта може бути:

- повне вирішення проблеми (при її повторному виникненні замовник зможе вирішити її самостійно);
- часткове вирішення проблеми (невирішені моменти замовник вирішує самостійно);
- проблема залишається, однак при цьому робиться висновок про неможливість її вирішення на даному етапі та розробляються механізми управління ситуацією;
- з'ясування того факту, що проблеми насправді не існує.

Слід пам'ятати, що результати роботи політичного консультанта дуже часто не можуть повністю визначити кінцевий результат, який являє собою інтерес для замовника. Для цього існують об'єктивні причини, тому політичному консультанту доцільно уникати категоричності у своїх твердженнях та не обіцяти клієнту конкретні кількісні результати. В цілому політичний консультант на практиці часто дає короткотермінові прогнози, однак він не повинен гарантувати стовідсотковий успіх при вирішенні тієї чи іншої проблеми.

У випадку, коли здійснюється групова форма консультування, відбувається добір профільних фахівців. Важливим аспектом на підготовчому етапі є технічна підготовка, а саме з'ясування потреб політичного консультанта в засобах зв'язку, комп'ютерній техніці тощо та забезпечення умов його роботи (наявність відповідних приміщень, транспорту, зв'язку). Таким чином, відбувається процес мобілізації ресурсів консультування, підсумком якого є Договір консультанта із замовником, який визначає порядок та терміни роботи, окреслює очікувані компетенції і т.п.

На другому етапі головна увага приділяється безпосередньо поточній діагностиці питань, що потребують вирішення. Консультант за допомогою різноманітних методів, які використовуються у політичній аналітиці, детально аналізує позитивні та негативні фактори, що впливають на розвиток проблемної ситуації, з'ясовує причини виникнення проблемних моментів, для вирішення яких він був покликаний, розглядає у разі необхідності склад акторів, які впливають на стан питання тощо. Важливим є зіставлення інформаційної бази, яку отримав консультант, з інформаційною базою, якою оперує з даної проблеми замовник. Оптимальним є допуск консультанта до конфіденційної інформації, що дозволить чітко з'ясувати ті обмеження, у рамках яких замовник може діяти для вирішення проблеми.

У процесі детальної діагностики поточної ситуації консультант повинен дотримуватися ряду принципів, а саме:

- керуватися виключно інтересами, що відповідають поставленим завданням;

- ні в якому разі не пристосовуватися під бажання замовника (у плані кінцевого результату) та оперативно інформувати його про реальний стан справ;

- не намагатися одержати заздалегідь запрограмовані результати;

- впливати на клієнта виключно за рахунок своїх особистих якостей - шляхом демонстрації професійних знань, прояву професійної етики та принциповості, через довірче спілкування тощо.

При цьому загальноприйнятною є норма, коли консультант може внести зміни в попередній договір із замовником, адже при детальному аналізі відкриваються нові аспекти проблеми. Крім того, на даному етапі консультант складає приблизний план рекомендацій та альтернативних варіантів вирішення проблеми.

На основі отриманих результатів консультант приступає до останнього етапу - формулювання конкретних пропозицій з приводу наявної проблеми.

Розробка практичних рекомендацій є невід'ємною частиною роботи не лише політичного консультанта, а й політичного аналітика. Фактично можна стверджувати, що критерієм успіху аналітика є те, якою мірою його аудиторія (безпосередні замовники) діє згідно з його порадами та рекомендаціями.

При розробці практичних рекомендацій слід пам'ятати, що неможливо передбачити всі альтернативні варіанти розвитку подій, якісь окремі нюанси, наслідки тощо. Виходячи з цього слід орієнтуватися передусім на специфічні цінності клієнта (політичного та соціально-економічного характеру), а також його конкретну юрисдикцію. При цьому аналітику не обов'язково розробляти конкретний план дій (іноді це взагалі неможливо з огляду на швидкоплинність подій), однак він повинен чітко визначити найбільш актуальні ризики, які існують для його замовника.

Важливо, щоб рекомендація максимально враховувала всі сильні та слабкі сторони запропонованих альтернатив, що дасть змогу клієнту бути захищеним від неприємних сюрпризів та, відповідно, буде свідчити про професіоналізм аналітика. Крім того, консультант, сформулювавши рекомендації, не повинен тиснути на замовника та наполягати на обов'язковому впровадженні запро-

понованих варіантів вирішення ситуації. Слід пам'ятати, що рекомендації консультанта - це тільки частина інформації, якою оперує замовник у контексті своїх стратегічних задумів і що саме замовник несе відповідальність за прийняття рішень.

Як правило, існує кілька форм рекомендацій, основними серед яких є наступні:

- аналітичний звіт (у вигляді службової записки, довідки і т.п.);
- проект конкретного рішення (закону, указу, постанови тощо);
- розгорнутий стратегічний план з вирішення тієї чи іншої проблеми;
- доповідь, брифінг, прес-конференція, презентація.

Крім того, достатньо часто рекомендації подаються у формі усної конфіденціальної поради. В цілому необхідно зазначити, що на практиці перевага здебільшого надається комбінації вищезазначених форм рекомендацій. Найпоширенішою формою є поєднання аналітичного звіту з усною рекомендацією, в процесі якої часто розкриваються нові грані проблеми, які потребують подальшого розгляду політичного консультанта.

Необхідно пам'ятати, що практичні рекомендації повинні відповідати певним правилам, головними з яких є правильне стильове оформлення, аналітичність та орієнтація на клієнта і конкретну дію. До того ж рекомендації мають обов'язково враховувати потенційні можливості замовників та їх реальні ресурси для вирішення поставлених завдань. У випадку, коли консультування здійснюється у рамках державних структур, вони повинні бути підпорядковані офіційно задекларованим цілям та пріоритетам державної політики.

Після представлення на розгляд клієнта рекомендацій з приводу поставленого завдання консультант залежно від умов договору про співробітництво або бере участь у їх практичному втіленні, або припиняє при цьому свою роботу. Досвід свідчить, що участь консультанта в реалізації пропозицій більш доцільна, оскільки це дозволяє оперативно коригувати розроблені ситуації відповідно до нових обставин, що виникають у процесі втілення у життя будь-якого плану дій.

Глава 3. Аналіз українського ринку аналітично-консультативних послуг

На сьогодні в Україні політична аналітика та прогнозування являє собою один з найбільш швидко прогресуючих напрямів порівняно з іншими політичними науками. Значна кількість “академічних” політологів, які фактично перетворилися на політичних консультантів та експертів, безпосередньо включились у політичний процес для вирішення різноманітних прикладних завдань. Більше того, на останніх виборах до Верховної Ради України кілька відомих експертів та політичних консультантів безпосередньо брали у них участь (з різним кінцевим результатом), балотуючись за списками партій та виборчих блоків до парламенту.

Зародження вітчизняної прикладної політології, з якої поступово відокремилися політична аналітика та прогнозування, припадає на середину 90-х рр. ХХ ст., коли в Україні була створена значна кількість соціологічних та політологічних центрів (перераховувати їх немає особливого сенсу), що забезпечували інформаційно-аналітичну підтримку спочатку різноманітних державних та громадських структур, а пізніше - окремих фінансово-політичних груп, які з 1995 р. активно інтегрувалися у політичну систему країни.

Специфічні риси українського політичного процесу (які значною мірою були характерні для більшості країн колишнього СРСР) визначили основні напрями, на які звертають головну увагу вітчизняні експерти та консультанти.

По-перше, серед основних предметів прикладного політичного аналізу отримали широке поширення дослідження, проектування та кореляція іміджу політичних суб'єктів. Цей напрям був особливо актуальним до 2006 р. Це пов'язано з тим, що донедавна в Україні існувала змішана система виборів до Верховної Ради України, коли значна увага приділялася мажоритарним округам. Відповідно фінансово забезпечені суб'єкти (як правило, представники великого бізнесу), зацікавлені в інтеграції в політичну систему країни, брали активну участь у парламентських виборах і цілком природно, що вони потребували допомоги професійних аналітиків і консультантів.

По-друге, напрямом, який найбільш інтенсивно розвивається, є політичний маркетинг та виборчі технології. Головна увага при цьому приділяється питанням моделювання поведінки елек-

торату, розробці стратегії та тактики виборчої кампанії, технологіям політичного піару тощо.

По-третє, надзвичайно актуальним напрямом політичного аналізу є дослідження політико-економічних та соціальних конфліктів і, відповідно, проектування шляхів їх розв'язання.

Разом з тим вкрай актуальним питанням розроблення, обґрунтування та вибору альтернативних варіантів політичних рішень (у тому числі на рівні держави) вітчизняні експерти приділяли недостатню увагу. Для цього існує ряд об'єктивних причин, головною серед яких є відсутність стабільного фінансування, передусім з боку держави.

У свою чергу, недержавні аналітичні центри, як правило, отримують фінансування або з боку іноземних громадських інституцій (так звані "гранти"), або від вітчизняних (іноді - російських) фінансово-політичних груп, що накладає певний відбиток на їх діяльність.

У першому випадку головна увага приділяється здебільшого вивченню загальних питань, таких як стан свободи слова, розвиток громадянського суспільства, відносини України з НАТО та ЄС, трансформаційні процеси в економіці тощо. Питанням же вироблення альтернативних варіантів політико-економічних рішень приділялося набагато менше уваги. По-перше, подібні рекомендації не мали обов'язкового статусу для органів влади та робилися не оперативно. По-друге, фінансування з боку іноземних структур давало привід певним політичним силам звинувачувати аналітичні центри (причому іноді - небезпідставно) в тому, що вони виступають специфічними провайдерами зовнішнього впливу на стратегію розвитку України. У зв'язку з цим діяльність інформаційно-аналітичних структур неодноразово ставала предметом розгляду депутатських комісій тощо.

У другому випадку залежність від фінансово-політичних груп або окремих політиків призводила до того, що інформаційно-аналітичні структури, зазвичай, зосереджували свою увагу виключно на розробці стратегії та тактики передвиборчих кампаній. У випадку ж, коли замовники переходили на роботу в органи законодавчої або виконавчої влади, інформаційно-аналітичні структури зосереджувалися на обслуговуванні їх безпосередніх ситуативних інтересів, пов'язаних з новою професійною діяльністю.

Головною ж особливістю українського ринку аналітично-консультативних послуг є його ситуативність. Як правило, переваж-

на більшість експертів та аналітиків займаються виключно ситуа- тивним аналізом тієї чи іншої політичної ситуації, максимальний термін прогнозів сягає одного, рідше - двох місяців.

Показово, що дуже часто політичні експерти та аналітики торкаються суто економічних, соціальних та навіть культурологіч- них проблем розвитку України, тобто тих сфер, які достатньо да- лекі від політичної аналітики та прогнозування. Відповідно, якість та прикладна цінність таких прогнозів є надзвичайно низькою.

Важливою проблемою, яка стосується фактично всіх вітчиз- няних політичних експертів та консультантів, є формування спе- цифічного професійного співтовариства. Без подібного співтова- риства, по-перше, не може розвиватися жодна наукова дисциплі- на, особливо така, що має передусім прикладний характер, по- друге, вплив спеціалістів на реальні політичні процеси є неефек- тивним. У разі ж формування подібного співтовариства експертам та консультантам буде простіше впливати як на формування циві- лізованих норм політичного дискурсу в країні, так і на стиль поведінки основних політичних гравців.

Наукове співтовариство політичних експертів та консультантів передусім повинно використовувати певні загальноприйняті стан- дарту досліджень та оперувати єдиним доказовим апаратом. Відсутність чітких критеріїв науковості заважає чітко розрізнити про- фесійний політичний аналіз від різноманітних містифікацій, голов- ною метою яких є маніпуляція громадською свідомістю. Крім того, необхідно вироблення певних правил гри та етичного кодексу, го- ловною умовою якого повинна бути політична незаангажованість. Це пов'язано з тим, що політична аналітика та прогнозування в ідеалі повинні задовольняти потреби не лише політичного істебліш- менту, а й усього громадянського суспільства, яке тільки формуєть- ся в Україні.

Відсутність вітчизняного професійного співтовариства полі- тичних аналітиків та консультантів призводить до того, що перед будь-якими виборами в Україні масово з'являються різноманітні аналітично-експертні центри та навіть цілі інститути, які прилаш- товуються під діючу політичну кон'юктуру та ставлять собі за мету здобуття максимально фінансових дивідендів, не гребуючи при цьому технологіями "чорного" піару тощо.

Глава 4. Технології аналітичної роботи щодо збирання та обробки інформації

Підготовка аналітичного документа неможлива без організації роботи щодо збирання та обробки інформації.

Інформація - це відомості про факти (події, особи, організації), які є основою для прийняття рішень щодо проведення адміністративно-організаційних, політичних та інших заходів, а також для підготовки різноманітних пропозицій і рекомендацій стратегічного та тактичного характеру.

Показово, що факт як такий практично не містить майже ніякої інформації, якщо його не розглядати разом з іншими фактами. Тільки об'єднавши різноманітні факти та виокремивши серед них найбільш відповідні проблеми, які розглядаються, можна отримати чітку картину того, що відбулося.

Що стосується конкретно *аналітичної інформації*, то вона являє собою відомості, отримані з перевірених, співвіднесених фактів, які викладені таким чином, щоб відповідати вирішенню конкретного завдання. Аналітична інформація поділяється на первинну та на вивідну (вторинну).

Під первинною аналітичною інформацією маються на увазі відомості про окремі події, кількість та якість певних предметів, дії політичних акторів тощо. Вивідна аналітична інформація являє собою результат аналізу та узагальнення первинних аналітичних даних. Вона дозволяє приймати зважене рішення суб'єкту будь-якої діяльності, орієнтуватися в конкретних моментах ситуації та прогнозувати подальший розвиток подій.

Інформація поділяється на відкриту та закрити. Відкрита інформація, як правило, отримана з джерел, доступ до яких для більшості громадян не обмежений законодавчими або іншими нормами. Зокрема, це можуть бути друковані та електронні ЗМІ, телебачення, радіо і т.п. Крім того, до відкритої первинної інформації відносять інформацію, що не призначена для широкого розповсюдження ("сіра література" - матеріали різноманітних конференцій, довідники, переліки адрес підприємств, торговельні огляди).

Разом з тим вкрай важливо відрізнити відкриту інформацію від інформації, яка має суспільний характер (тобто є надбанням суспільства) і доступ до якої мають усі, та від інформації, що має приватний характер. Суспільна інформація не завжди є обов'язко-

во опублікованою (так, низка документів адміністративного характеру /охорона здоров'я, податки/ є доступними для громадян, проте публікація їх заборонена на законодавчому рівні).

Крім того, до відкритої інформації відносять інформацію, яка має таємний характер. Зокрема, мова йде про посилення представників ЗМІ на джерела, що мають доступ до інформації з обмеженим доступом (наприклад, “за повідомленням джерела з Секретаріату Президента”, окремого міністерства і т.п.).

Закрита інформація являє собою відомості, отримані за допомогою конфіденційних оцінок, особистісних знайомств тощо.

У цілому для політичної аналітики інформаційну цінність становлять документи практично будь-якого типу. Критеріями відбору інформації є інформаційна цінність документів та їх доступність. Інформаційна цінність документа визначається рівнем впливу, який інформація, що в ньому міститься, може здійснити на прийняття відповідного рішення. Доступність документа визначається, як правило, тривалістю часу, затраченого на його пошук та аналіз. Так, документи на паперових носіях поки що є найбільш доступними, проте за своєю інформаційною цінністю вони поступаються документам в електронній формі або телебаченню і радіо.

Збирання даних з основних джерел інформації умовно можна поділити на дві категорії:

- 1) дослідження текстової інформації документів;
- 2) спілкування з ключовими дійовими особами, виявлення їх інтересів, дослідження іншої вербальної інформації, що стосується ключових осіб.

Спілкування з людьми та збирання початкового масиву даних являють собою польовий тип дослідження. Ці завдання часто взаємозалежні, оскільки важко одержати необхідні дані інакше як через спілкування з людьми, а також оцінити їхню достовірність, надійність і репрезентативність інакше як шляхом контактування з тими, хто є наближеним до джерел інформації. У більшості випадків має сенс ознайомитися в першу чергу зі спеціалізованою літературою. Початком пошуку літератури може бути предметна галузь проблеми.

Тепер розглянемо основні джерела інформації.

Ефективним джерелом отримання аналітичної інформації є телебачення. В основному це пов'язано з тим, що, на відміну від інших джерел, телебачення дає змогу наочно спостерігати за тими

чи іншими подіями. Особливо актуальними для отримання інформації є відеосюжети, присвячені:

- виступам державних та політичних діячів;
- журналістським оглядам з місця подій (на політичну та соціально-економічну тематику);
- різноманітні ток-шоу на політичну та соціально-економічну тематику;
- коментарі експертів, політологів тощо (найбільш цікавими є комплексні коментарі, що надаються одразу кількома експертами в одній студії).

Разом з тим слід враховувати той факт, що відеосюжети часто використовуються для дезінформації населення, особливо на каналах, які контролюються окремими фінансово-політичними групами. Найбільш яскраво це було продемонстровано в Україні під час президентської кампанії 2004 р.

Найбільш дешевим та поширеним засобом масової інформації є радіостанції. На відміну від інших ЗМІ вони мають ряд переваг. По-перше, це оперативність, адже на відміну від телебачення немає потреби готувати та монтувати відеосюжети. По-друге, радіостанції не потребують часу на пересилку великих масивів інформації, тому є мобільними. Таким чином, радіостанції фактично висвітлюють події в режимі реального часу.

Разом з тим радіостанції, як правило, є найбільш упередженим джерелом інформації (передусім через те, що більш-менш впливова політична сила або фінансово-політична група здатна якщо не придбати радіостанцію для своїх цілей то, принаймні, впливати на її редакційну політику), тому всі відомості необхідно ретельно перевіряти.

Друковані ЗМІ (газети та журнали) також можуть ефективно використовуватись для отримання аналітичної інформації. Робота з пресою підкаже, до кого варто звернутися за інформацією. Також надзвичайно корисними можуть бути довідники державних та недержавних організацій, офіційних осіб, які репрезентують групові інтереси.

Проте слід враховувати, що основними недоліками ЗМІ є неоперативність та залежність від політичних уподобань власників.

Разом з тим завдяки великій кількості газет та журналів будь-яку подію можна відстежити практично в усіх аспектах та з різних ідеологічно-ціннісних позицій. Особливу увагу при цьому слід при-

діляти найвідомішим національним виданням, які переважно віддзеркалюють точку зору відомих політиків, державних діячів, експертів, політологів. На основі національних видань можна проводити моніторинг політичної, економічної, соціальної ситуації в державі в цілому.

Розпочинати роботу з аналізу інформації про політичну ситуацію, користуючись газетами, потрібно з урахування структури періодичних видань. Передусім необхідно встановити найбільш авторитетні видання, що відрізняються від інших високою кваліфікацією журналістських кадрів і відповідною аргументацією висновків та узагальнень статей, що публікуються. Крім того, важливо визначити ідеологічну спрямованість видань. Традиційним є поділ на “ліві”, “праві” та “центристські”, хоча не виключено їх часткове розпорошення на “лівоцентристські” тощо.

З друкованих матеріалів крім преси також активно у роботі політичного аналітика рекомендовано використовувати:

- різноманітні законодавчі документи;
- акти органів влади;
- доповіді, звіти державних установ, громадських організацій та аналітичних центрів, політичних партій;
- статистичні матеріали.

Серед різноманітних джерел інформації найбільшу цінність для політичного аналітика на даному етапі має Інтернет, що забезпечує можливість швидкого та відносно легкого (передусім за рахунок наявності різноманітних пошукових систем) доступу до великих масивів документів з різних джерел.

В інформаційному плані Інтернет - це джерело інформації практично будь-якого тематичного спрямування. На сучасному етапі глобальний ресурс Інтернету може використовуватись для отримання відкритої документальної інформації політичного, економічного та військово-стратегічного характеру.

Фактаж матеріалів, на які спираються аналітичні матеріали, перевіряється через сайти новин, що постійно оновлюються та розміщують новини з багатьох великих інформаційних агентств, і переважно всі мають електронні архіви за останні кілька місяців. Крім того, динаміка та основні тенденції розвитку ситуації, що досліджується, може відслідковуватися за матеріалами одразу кількох галузевих сайтів.

Другим джерелом аналітичної інформації в Інтернеті можна вважати аналітичні сайти, що належать державним та міжнародним установам. Важливим джерелом інформації є персональні сайти політичних діячів. Вони містять майже повний архів виступів, промов, що дозволяє зробити психологічний профіль цих діячів, а також скласти уявлення про їх політичні погляди та переваги.

Крім того, існують аналітичні сайти недержавних дослідницьких установ. Вони містять найбільш повні публікації щодо політичних процесів в Європі або окремих країнах та прогнози розвитку політичної ситуації в регіоні.

Основним недоліком Інтернет-сайтів, незважаючи іноді на дуже цінну інформацію, є їх необ'єктивність та залежність від політичних уподобань своїх власників. При цьому потрібно враховувати, що значна частина сайтів безпосередньо створюється під конкретні політичні проекти або вибори - чи то парламентські, чи то президентські.

Під час збирання та обробки інформації необхідно враховувати, що достатньо часто у ЗМІ активно просувається *дезінформація* - публікація та популяризація спеціально розроблених зацікавленими особами неправдивих даних та документів під виглядом справжніх. Головна мета дезінформації - введення певних політичних сил, окремих політиків тощо в оману з приводу реального стану справ, спонукання їх до необдуманих або від початку неправильних кроків (на основі неправдивої інформації).

Для виявлення дезінформації та джерел її походження необхідно:

- проводити регулярний моніторинг якомога більшої кількості джерел інформації, зіставляючи при цьому отримані дані;
- розрізняти факти та думки;
- враховувати, чи здатний інформатор за своїм статусом мати доступ до оприлюднених фактів;
- враховувати суб'єктивні характеристики джерела;
- пам'ятати, що особливо легко сприймається та дезінформація, яку ви припускаєте або бажаєте почути;
- аналізувати ситуацію на предмет виявлення зацікавлених у поширенні дезінформації сторін.

Отримані з різних джерел інформації дані можуть стати корисними лише після того, як піддаватимуться необхідному аналізу та максимально точному тлумаченню. Показово, що підґрунтя ба-

гатьох політичних невдач зазвичай полягає не в ігноруванні тієї чи іншої інформації, а в її помилковому аналізі.

Інформація, якою користується політичний аналітик під час своєї роботи, повинна бути якісною. Якість інформації - це ступінь розвиненості характеристик інформації, що визначає її практичну придатність для дослідження. Якість інформації залежить від наступних характеристик:

- вірогідність;
- надійність;
- відносність;
- своєчасність;
- повнота;
- важливість.

Будь-яка інформація, отримана із зовнішніх джерел (по відношенню до аналітика), характеризується певним ступенем вірогідності, зокрема, що залежить від ступеня надійності джерела й того, звідки вона отримана. Рівень надійності інформаційного джерела прийнято поділяти на п'ять груп:

- а) абсолютно надійний і компетентний;
- б) звичайно надійний;
- в) не надто надійний;
- г) ненадійний;
- д) невизначений.

Переробка інформації після попереднього збирання фактів та конкретної постановки проблеми передбачає:

- систематизацію фактів, які розподіляють за ступенем їхнього відношення до того або іншого питання;
- виявлення ключових моментів;
- побудову припущень, що пояснюють основні факти;
- одержання, за необхідності, додаткових даних;
- оформлення висновків і їх перевірку на відповідність іншим фактам.

Глава 5. Методика та практика складання аналітичного документа

Рішення щодо вибору виду аналітичного документа залежить від багатьох факторів. По-перше, визначальною є тема, якій він присвячений. По-друге, велике значення має кінцевий адресат

(споживач) аналітичного документа або його безпосередній замовник. По-третє, слід брати до уваги обсяг інформації, який містить аналітичний документ. Виходячи з цього розрізняють наступні види аналітичних документів:

1. *Аналітична записка.* Являє собою детальний аналіз проблеми, висновки та, у разі необхідності, практичні рекомендації. Визначальним при підготовці аналітичної записки є термін її підготовки - важливо, щоб після її закінчення інформація не втратила своєї актуальності. При підготовці аналітичної записки доцільно залучати максимальну кількість матеріалів, навіть тих, які раніше вже використовувалися. Обсяг аналітичної записки в основному дорівнює 5 - 10 сторінкам.

Іноді аналітична записка може бути підготовлена у формі ризиків - специфічного аналізу (в основному короткострокового) основних загроз розвитку політичної та соціально-економічної ситуації в державі.

2. *Аналітичний звіт.* Відрізняється від аналітичної записки більшим обсягом, який становить 20-30 сторінок. Крім того, до звіту часто додаються різноманітні таблиці, діаграми, схеми тощо. Значна увага при складанні аналітичного звіту приділяється висновкам та рекомендаціям, які займають майже $\frac{1}{4}$ частину тексту. Поширеною практикою у багатьох країнах є публічна презентація звіту - наприклад, перед командою замовника і т.п. У такому випадку окремо готується резюме звіту обсягом 1-2 сторінки.

3. *Оглядова записка.* При складанні оглядової записки інформація з документів, що використовуються, подається, як правило, у вигляді прямих цитат (допускається їх скорочення з відповідними застереженнями). На відміну від аналітичної записки висновки та рекомендації не робляться. Крім того, інформація з оглядової записки може потребувати додаткової, більш глибокої перевірки. Враховуючи все вищесказане, оглядова записка в основному використовується для аналізу публікацій у ЗМІ з того чи іншого питання. Обсяг оглядової записки може коливатися від 5 до 20 сторінок.

4. *Довідка.* Найбільш поширений вид аналітичної документації, який являє собою короткий огляд окремого аспекту конкретної події (в основному це інформація статистичного та іншого характеру), а також може стосуватися політичних, державних та громадських діячів, питань функціонування політичних структур тощо. Обсяг довідки зазвичай невеликий - не більше 2-3 сторінок.

Складання будь-якого аналітичного документа повинно відповідати наступним принципам, головними серед яких є наступні:

- орієнтація на потреби замовника;
- формулювання загальної картини проблеми, що розглядається;
- розташування на першому місці основних висновків з проблеми;
- матеріал повинен бути структурованим та логічно викладеним, при цьому рекомендовано використовувати чіткі, зрозумілі фрази, намагатися уникати бюрократичного жаргону.

Здебільшого кожен аналітик у процесі роботи виробляє власну схему підготовки аналітичного документа з огляду на отриманий практичний досвід. Разом з тим можна виділити ряд послідовних складових, які доцільно використовувати при складанні будь-якого аналітичного документа:

- прізвище та ініціали замовника, у разі необхідності - посада (особливо у випадках, коли документ готується в державних структурах);
- прізвище, ініціали та посада аналітика, консультанта. Проте існують випадки, коли документ готується конфіденційно, тому необхідності у даному пункті немає;
- дата завершення аналітичного документа (або період, який охоплює аналітична записка);
- тема аналітичного документа;
- основна частина - аналіз проблеми, варіанти подальшого розвитку подій;
- висновки;
- рекомендації.

Важливо пам'ятати, що аналітичний документ доцільно починати розділом, який містить у собі коротке викладення проблеми та суть запропонованих рекомендацій. Він повинен бути складений таким чином, щоб замовник міг прочитати та зрозуміти написане не більше, ніж за 30 секунд. Практика підтверджує, що здебільшого політичні та державні діячі вкрай рідко витрачають на ознайомлення з аналітичною запискою більше кількох хвилин, в основному головна увага звертається на першу сторінку документа. Після цього за умови актуальності отриманої інформації замовник або відкладає документ для більш детального ознайомлення, або доручає розглянути його своїм помічникам, які безпосередньо контактують з аналітиком.

Інформаційно-аналітична робота, кінцевим продуктом якої є аналітичний документ, складається із семи етапів. Розглянемо їх докладно.

На першому етапі відбувається загальне знайомство з поставленим завданням. При цьому доцільно звернути увагу на питання, які не мають прямого відношення до завдання - у майбутньому вони можуть отримати подальший розвиток, що вплине на головне питання. На даному етапі також складається загальний план роботи з обов'язковим визначенням терміну виконання, а також джерелами, які будуть використовуватися при підготовці аналітичного документа.

На другому етапі необхідно визначитися з термінами та поняттями, які будуть використовуватися під час підготовки документа. Це пов'язано з тим, що якщо замовник або не зрозуміє ряд специфічних термінів, або неправильно їх розтлумачить, то цінність аналітичного документа суттєво знизиться, що безпосередньо негативно вплине на ставлення замовника до аналітика.

На третьому етапі головна увага приділяється збиранню інформації з поставленого завдання, причому перевага має надаватися перевіреним (тобто таким, що дублюються у 3-4 джерелах) фактам.

Четвертий етап включає в себе оцінку отриманих фактів, їх класифікацію та докладний аналіз.

На п'ятому етапі відбувається побудова гіпотези. Як правило, вона має робочий характер і в майбутньому може бути переглянута під впливом нових факторів.

Шостий етап передбачає, по-перше, перевірку та затвердження попередньо висунутих гіпотез, по-друге, формулювання висновків.

Нарешті, на сьомому етапі відбувається безпосереднє оформлення аналітичного документа, що має в цілому відповідати зазначеним вище загальноприйнятим принципам.

Список використаних джерел

1. *Бестужев-Лада И., Наместникова Н.* Социальное прогнозирование. - М.: ВЛАДОС, 2002. - 326 с.
2. *Бестужев-Лада И.В.* Методика долгосрочного упреждающего анализа данных в технологическом прогнозировании // Социологические исследования. - М., 2000. - №1. - С. 37-41.
3. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. - М., 1998.
4. *Борисполец К.П.* Методы политических исследований: Учеб. пособие. - М.: Аспект Пресс, 2005. - 221 с.
5. Вироблення державної політики: Аналітичні записки / Укл. О.І.Кілієвич, В.Е.Романов. - К.: К.І.С., 2003. - 346 с.
6. *Веймер Д.Л, Вайнінг Е.Р.* Анализ политики: концепції, практика / Пер. з англ. І.Дзюби, А.Олійника; Наук. ред. О.Кілієвич. - К.: Основи, 2000. - 54 с.
7. *Грязнов А.Ф.* Аналитическая философия: становление и развитие. - М.: Прогресс-Традиция, 1998.
8. *Грязнов А.Ф.* Аналитическая философия: избранные тексты. - М.: Изд-во МГУ, 1993.
9. *Горбатенко В.П.* Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. - К.: Генеза, 2006. - 400 с.
10. *Вайс К.Г.* Оцінювання: методи дослідження програм та політики / Пер. з англ. Р.Ткачука та М.Корчинської. - К.: Основи, 2000. - 671 с.
11. *Давыдов А.А., Чураков А.Н.* Модульный анализ и моделирование социума. - М., 2000.
12. *Дай Т.* Основи державної політики / Пер. з англ. Г.Є.Краснокутського; Наук. ред З.В.Балабаєва. - К.: АО БАХВА., 2005. - 468 с.
13. *Дегтярев А.А.* Основы политологии. - М., 2001.
14. *Дегтярев А.А.* Методические подходы в интерпретации политических решений // Полит. исследования. - М., 2003.

15. *Дерлоу Д.* Ключові управлінські рішення. Технологія прийняття рішень: Пер. з англ. - К.: Наук. думка, 2001.
16. *Егорова-Гантман Е.В., Пешаков К.В.* Политическое консультирование. - М., 2000.
17. *Куртов А., Каган М.* Охота на дракона: размышления о выборах и политическом консультировании. - М., 2002.
18. *Литвак Б.Г.* Экспертные оценки и принятия решений. - М., 1996.
19. Мережа аналітичних центрів України // www.intellect.org.ua
20. *Матвейчев О.А.* Что такое политический консалтинг? - Екатеринбург, 1998.
21. *Матвиенко В.Я.* Социологический анализ в политике. - К., 1995.
22. *Пал А.А.* Аналіз державної політики / Пер. з англ. І.Дзюби. - К.: Основи, 1999. - 422 с.
23. *Панарин А.С.* Глобальное политическое прогнозирование: Учеб. для студ. вузов. - М.: Алгоритм, 2000.
24. Політологія: Підруч. для вищ. навч. закл. / За ред. Ю.І.Кулагіна, В.І.Полуреца. - К.: Альтерпрес, 2002. - 578 с.
25. Политический процесс: основные аспекты и способы анализа / Под ред. Е.Ю.Мелешкиной. - М.: Весь мир, 2001.
26. *Плотинський Ю.М.* Моделирование социальных процессов. - М., 2001.
27. *Рой О.М.* Исследование социально-экономических политических процессов. - СПб.: Питер, 2004. - 320 с.
28. *Романов В.* Розробка та аналіз державної політики: Навч. посіб. - К.: Міленіум, 2003. - 68 с.
29. *Симонов К.В.* Политический анализ: Учеб. пособие. - М.: Логос, 2002.
30. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса / Под ред. Т.Н.Ушаковой, Н.Д.Павловой. - СПб.: Алетейя, 2000.

31. *Соловьев А.И.* Политология: Политическая теория и политические технологии: Учеб. для вузов. - М.: Аспект Пресс, 2000.
32. *Тертичка В.* Аналітик політики: професійні вимоги і стратегія діяльності // Вісн. НАДУ. - 2004. - № 2. - С. 360-368.
33. *Телешун С.О.* Державний устрій України: проблема політичної теорії і практики. - Івано-Франківськ, 2000. - 344 с.
34. *Телешун С.О., Баронін А.С.* Політична аналітика, прогнозування та консультація: Курс лекцій. - К.: Полівода, 2001. - С. 112.
35. *Турунок С.* Политический анализ: Курс лекций. - М.: МГУ, 2005.
36. *Телешун С.О.* Хроніка становлення українських фінансово-промислових груп: За матеріалами вітчизняних та закордонних ЗМІ. - К., 2004 - 95 с.
37. Теорія і практика політичного аналізу: Навч. посіб. / За ред. О.Л.Валевського, В.А.Рибкала. - К.: Міленіум, 2003. - 228 с.
38. *Филипс Л., Йоргансен М.* Дискурс-анализ: Теория и методика. - Х.: Фолио, 2004.
39. *Чичелов Ю.В., Сомик К.В.* Информационно-аналитическая работа в федеральных органах налоговой полиции. - М.: МГУ, 1999.
40. *Чудинов А.П.* Политическая лингвистика. - М., 2006.
41. *Шарнов Ф.П.* Политический консалтинг: Учеб. пособие. - М.: Изд-во "Дашков и К", 2006.
42. *Щербак Ю.* Темный прилив. Почему Украина проигрывает России // День. - 2006. - 11 июля.
43. *Яковлев И.Я.* Проблемы политического анализа на основе компьютерных технологий. - М., 1997.
44. *Янг Е., Куїнн Л.* Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практ. посіб. / Пер. з англ. С.Соколик. - К.: К.І.С. - 130 с.

Зміст

ВСТУП	3
ЧАСТИНА 1. ПОЛІТИЧНА АНАЛІТИКА	15
Глава 1. Політична аналітика	15
Глава 2. Методологічні основи політичної аналітики	32
Глава 3. Системність політичної аналітики	44
ЧАСТИНА 2. АНАЛІЗ МОВИ ПОЛІТИКИ В ПОЛІТИЧНІЙ АНАЛІТИЦІ	61
Глава 1. Мова політики	61
Глава 2. Ідеологічне структурування політичного дискурсу	74
Глава 3. Політичний дискурс	77
Глава 4. Когнітивні методи в політичній аналітиці	99
Глава 5. Контент-аналіз основних джерел інформації	119
Глава 6. Інтент-аналіз у дослідженні політичного дискурсу	122
ЧАСТИНА 3. АНАЛІТИЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ (ПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА, ІВЕНТ-АНАЛІЗ)	139
Глава 1. Аналіз політичної ситуації	139
Глава 2. Фактор політичної поведінки при аналітичному дослідженні політичної ситуації	147
Глава 3. Методика дослідження протестної політичної активності в політичній аналітиці (івент-аналіз)	152
Глава 4. Моніторинг як інструмент управління державною політикою	156

Глава 5. Політичні рішення як складова політичної аналітики	160
--	------------

ЧАСТИНА 4. ПОЛІТИЧНЕ ПРОГНОЗУВАННЯ ТА МОДЕЛЮВАННЯ .....

169

Глава 1. Прогнозування політичних процесів і його вплив на ефективність державного управління	169
--	------------

Глава 2. Принципи політичного прогнозування	174
--	------------

Глава 3. Технологія прогностичних розробок соціальних (політичних) процесів	176
--	------------

Глава 4. Методи прогнозу	179
---------------------------------------	------------

Глава 5. Загальні методи політичного моделювання	183
---	------------

Глава 6. Техніка застосування експертних оцінок	186
--	------------

Глава 7. Оцінка політичних ризиків	191
---	------------

ЧАСТИНА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА КОНСУЛЬТУВАННЯ .....

193

Глава 1. Цілі та завдання політичного консультування	193
---	------------

Глава 2. Засоби та стадії консультування. Розробка практичних рекомендацій	198
---	------------

Глава 3. Аналіз українського ринку аналітично-консультативних послуг	203
---	------------

Глава 4. Технології аналітичної роботи щодо збирання та обробки інформації	206
---	------------

Глава 5. Методика та практика складання аналітичного документа	211
---	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ .....

215

Навчальне видання

**С.О.Телешун, О.Р.Титаренко,
І.В.Рейтерович, С.І.Вировий**

Вступ до політичної аналітики

Навчальний посібник

Київ, видавництво НАДУ

Відповідальний за випуск *В.А.Дон*
Редактори: *С.М.Шиманська, М.В.Золотова*
Коректори: *Т.А.Іванова, Т.В.Пантелеймонова*
Комп'ютерна верстка *Н.Ю.Копайгора*

Підписано до друку 4.12.2006 р.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Тираж 500 пр. Обл.-вид. арк. 10,9.
Ум. друк. арк. 12,7.

Видавництво Національної академії державного управління
при Президентові України.
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20, тел. 456-94-36.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003 р.

Видруковано з оригінал-макета у видавництві
Національної академії державного управління
при Президентові України.
03057, Київ-57, вул. Ежена Потьє, 20.